

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ANADOLU SAHASI TÜRK HÂLK EDEBİYATI
METİNLERİNDE KÖLELİK VE ESARET İZLEKLERİ**

Ekin PINAR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HÂLK EDEBİYATI BİLİM DALI

NİSAN 2023

**ANADOLU SAHASI TÜRK HÂLK EDEBİYATI METİNLERİNDE
KÖLELİK VE ESARET İZLEKLERİ**

Ekin PINAR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HÂLK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

NİSAN 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Programı Ekin PINAR öğrencisi tarafından hazırlanan ANADOLU SAHASI TÜRK HÂLK EDEBİYATI METİNLERİNDE KÖLELİK VE ESARET İZLEKLERİ Başlıklı tez çalışması 27/04/2023 – 15:00 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan: Prof. Dr. Ali YAKICI / Gazi Üniversitesi	☐	☐
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERGİNER / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☐	☐

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ekin PINAR

27.04.2023

ANADOLU SAHASI TÜRK HÂLK EDEBİYATI METİNLERİNDE
KÖLELİK VE ESARET İZLEKLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Ekin PINAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Nisan 2023

ÖZET

Kölelik insanlık tarihinin en eski hikâyelerinden biri olan sosyolojik, felsefi ve ontolojik bir mevzudur. Eski medeniyetlerde yaygın bir olgu olarak görünen bu toplumsal yapı, Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle ve başka bazı medeniyetlerden, kültürlerden ve yaşam biçimlerinden etkilenmeleri suretiyle toplumsal yapının içinde yer etmiş görünmektedir. Osmanlı Devleti zamanında kölelik toplumsal yapıda aktif bir şekilde işlerken, Fransız İhtilali'nden sonra yenileşme hareketlerini takiben birtakım sosyolojik dönüşümlere uğramıştır. Tanzimat Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi ilk dönem edebî eserlerinde kölelik, câriyelik ve esaret gibi konular, bu mevzunun toplumsal ve bireysel hayata etkileri edebiyatta sıklıkla işlenmiştir. Kölelik sistemi oldukça kapsamlı bir mevzudur. Köle kaynaklı savaşlar, kendini köle olarak satma, hediye edilme, esir pazarında bende olmak gibi konular bu yapının fenomenleridir. İslam devletlerinde kölelik ve bu müessesenin yarattığı toplumsal yaralar dolayısıyla İslam hukuku, kölelik sistemi hakkında insanlık onuruna uygun çözümler aramıştır. İnsanlık tarihinde oldukça etkili ve yaygın bir sistem olmasından ötürü, Anadolu sahası Türk hâlk edebiyatı metinlerinde kölelik ile ilgili kavramlara da rastlamak mümkündür.

Bilim Kodu : 31003
Anahtar Kelimeler : Anadolu, kölelik, câriye, esaret, hâlk, edebiyat, metinler
Sayfa Adedi : 164
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK

THE THEMES OF SLAVERY AND CAPTIVITY IN THE ANATOLIAN FIELD
TURKISH FOLK LITERATURE TEXTS
(M.Sc. Thesis)

Ekin PINAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
April 2023

ABSTRACT

Slavery is a sociological, philosophical and ontological system, one of the oldest stories in human history. This system, which appears to be a common phenomenon in ancient civilizations, seems to have settled down with the Turks' sedentary life and being influenced by some other civilizations, cultures and lifestyles. While slavery was active during the Ottoman Empire, it underwent some sociological transformations following the reform movements after the French Revolution. In the literary works of the Tanzimat Period and the first period of the Republic, subjects such as slavery, concubine and captivity, and the effects of this subject on social and individual life were frequently discussed in literature. The slavery system is a very broad subject. Subjects such as slave-based wars, selling oneself as a slave, being given gifts, being in the slave market are related to this issue. Due to slavery in Islamic states and the social wounds created by this institution, Islamic law sought solutions for the slavery system in accordance with human dignity. Due to the fact that it is a very effective and widespread system in the history of humanity, it is possible to come across concepts related to slavery in the texts of Turkish folk literature in the Anatolian field.

Science Code : 31003
Key Words : Anatolia, slavery, concubine, captivity, folk, literature, texts
Page Number : 164
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Reyhan Gökben SALUK

TEŞEKKÜR

Bu tezi hazırlamamda bana son derece destek olan, ne zaman yardıma ihtiyacım olsa her zaman sorularıma büyük bir sabırla cevap veren, araştırma ve yazım sürecinde desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen çok sevgili danışmanım Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK’a teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. KÖLELİK VE TARİHSEL SÜRECİ	5
2.1. Kölelik ve İlgili Kavramlar	5
2.1.1. Köle.....	5
2.1.2. Efendi.....	10
2.1.3. Esaret ve Esir	10
2.1.4. Hürriyet.....	11
2.1.5. Cârîye.....	11
2.1.6. Cellât.....	14
2.1.7. Cezalar	15
2.1.7.1. Hapis cezası, hapisane ve zindan.....	15
2.2. Tarihte Kölelik	16
2.2.1. Eski Medeniyetlerde Kölelik	16
2.2.2. Tarihin Bilinen İlk Zamanlarından İtibaren Türklerde Kölelik	25
2.2.2.1. Yazılı kaynaklarda kölelik.....	33
2.2.2.2. Divânu Lugâti't-Türk	34
2.2.2.3. Kutadgu Bilig	35
2.2.2.4. Dede Korkut Kitabı	37
2.3. Osmanlı Devleti'nde Kölelik.....	39

	Sayfa
2.3.1. Cârîyelik ve Harem.....	45
2.3.2. Cezalar	47
2.3.3. Cellâtlık.....	54
2.4. Kölelik Sistemi	56
2.4.1. Köle Azadı	57
2.4.2. Köle Ticareti	60
2.4.3. Köle Kaynakları.....	64
2.4.4. Esir Pazarları.....	68
3. İSLAM HUKUKU VE FELSEFE’DE KÖLELİK	71
3.1. İslam Öncesi Dönem ve İslam’da Kölelik	71
3.2. İslam Hukuku’nda Kölelik	82
3.3. Nietzsche ve Hegel Örneğinde Efendi-Köle Diyalektiği	88
4. ANADOLU SAHASI TÜRK HÂLK EDEBİYATI METİNLERİNDE KÖLELİK VE ESARET İZLEKLERİ.....	91
4.1. Türk Hâlk Edebiyatında Kölelik	91
4.1.1. Anonim Türk Hâlk Edebiyatında Kölelik.....	93
4.1.2. Masallar	93
4.1.2.1. Az gittik uz gittik – Pertev Naili Boratav (Yolcu ile Yılan, Kırıl-Padişahının Kızı, Papağan Masalları).....	93
4.1.2.2. Zaman zaman içinde – Pertev Naili Boratav (Fesliğenci Kızı, İnsanoğlu Nankördür... Masalları)	99
4.1.3. Hâlk Hikayeleri.....	102
4.1.3.1. Yusuf ile Züleyha	103
4.1.3.2. Tahir ile Zühre.....	105
4.1.4. Deyimler	106
4.2. Âşık Edebiyatında Kölelik	108
4.2.1. Battalnâme	116

	Sayfa
4.2.2. Kız Destanı	120
4.2.3. Köroğlu Destanı.....	122
4.3. Divan Edebiyatında Kölelik	128
4.4. Tanzimat Edebiyatında Kölelik.....	134
4.5. Cumhuriyet Edebiyatında Kölelik.....	137
5. SONUÇ	149
KAYNAKÇA.....	155
ÖZGEÇMİŞ	163

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e.	Adı geçen eser
C	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
No.	Number
S.	Sayı
SS.	Sayfa sayısı
Vol.	Volume
Yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Kölelik, bir insanın başka birinin malı ve mülkü olması anlamına gelir. Bu durum, bilinen ilk medeniyetlerden beri var olan ve tartışılan bir sorundur. İnsan haklarının birinci dereceden ihlal edilmesine sebep olan bu türden çağdışı uygulamalara medeni toplumlarda artık rastlanmamaktadır. Fakat bu müessese geçmişte özellikle toplumsal sınıflandırmaların yaygın olduğu kültürlerde hem hayatın tam merkezinde yer almıştır hem de bu toplumların bilinen edebî eserlerinde gerçekçi mevzularla ve edebî metne has kurmaca ürünlerin neredeyse tamamında mevzu bir olgudur.

İlk olarak antik Yunan, Mısır gibi medeniyetlerde başlayan kölelik kavramı tarih boyu büyük medeniyetlerin kurucusu olan ve zamana yön veren Türklerin de yerleşik hayata geçiş sürecinde -özellikle iş gücü ihtiyacına paralel olarak- bilhassa etkilendikleri birtakım kültürlerden esinlenmeleri suretiyle sosyolojik bir vaka olarak benimsemek durumunda kaldıkları bir olgudur. Türk milletinin tarihin hiçbir döneminde insanı merkeze almayan çağdışı uygulamaların uygulayıcısı olmadıkları da âşikârdır. Özellikle kölelik olgusunun tarihin belli dönemlerinde İslam hukuku koruması altında değişip dönüştürülmesi yoluna gidildiyse de Fransız İhtilali'ne kadar bu toplumsal bir sorun olarak ortadadır. İslam hukuku ile her ne kadar köleliği tam olarak kaldırmasa da kaldırmayı teşvik etmek adına birtakım düzenlemeler özellikle Osmanlı Devlet idaresi altında gerçekleştirilmeye çalışılmış, sonrasında Atatürk Türkiye'sinde Cumhuriyetin ilanı sonucu bu çağdışı uygulamalar anayasa ve kanunlar ile bireylerin hak ve hürriyetini temel alan yasalarla koruma altına almıştır.

Dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali'nden sonra kaldırılan kölelik sistemi, resmî olarak bitmiş olsa da etkilerini sonraki dönemlerde de süren ve ne yazık ki yaşayan bir kavramdır. Edebiyat tarihinde ihtilâl'in en büyük sonucunu Romantizm akımının zuhuru olarak adlandırmak mümkündür. Türk kültüründe kölelik kavramının en çok Osmanlı Devleti'nin son zamanında edebî eserlerde tartışılan bir mevzu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türk edebiyatında da Tanzimat ve Millî Edebiyat gibi dönemlerin edebî metinlerinde kölelik müessesesinin yoğun olarak Romantik bir bakış açısı ile tenkit edildiği ve millî his ve heyecanların ayrıca ırk bilincinin pekiştirildiği görülmektedir.

Anadolu sahasında tarih içinde ortaya konan edebî metinlere baktığımızda bu kavram etrafında özellikle karşımıza hâlk hikâyeleri ve destanlar ağırlıklı olarak çıkmaktadır.

Bunun yanında geçiş döneminde verilen sayılı ama önemli eserlerin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bu eserlerin verildikleri dönemlerde kölelik sisteminin var olduğu ve köleliğin ne olduğu bilindiği için, gerçek ya da değışmeceli anlamlarda kavramın hem edebî metinlere malzeme edildiği hem de sıklıkla hâlk dimağında yer edindiği görölmektedir. Hâlk hikâyelerinden türkölere, türkölerden masallara, kısacası birçok edebî türde benzer bağlamlarda olsun ya da olmasın arka arkaya kölelik ve bu kavram alanına telmih eden birçok kavram hâlk edebiyatı metinlerinde yer etmiş görönmektedir.

Tezin Konusu

Tezimizin konusunu genel olarak Anadolu sahasında verilmiş Türk hâlk edebiyatı eserlerindeki kölelik ve bunun çevresinde şekillenmiş kavramlardır. Aynı zamanda Anadolu tarihinde köleliğin nasıl geliştiği konusu da teorik bilgi verilmesi açısından teze dahil edilmiştir.

Tezin Amacı

Bu tezde geçmişten günümüze Anadolu’da yaşamış Türk milletlerindeki kölelik ve esaret izleklerinin araştırılması, bu izleklerin her bir dönemde verilmiş yazılı metinlere yansması ve bu metinlerdeki yerlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Tezin Önemi

Yüzyıllardır devam eden bir sorun olmasından kaynaklı olarak kölelik, elbette edebiyat eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatında Anadolu sahası geçiş dönemi eserleri ve destanlar ile klasik divan edebiyatı, Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerinde roman ya da hikayelerde kölelik ile ilgili kavramlara rastlanmaktadır. Fakat biz bu tez çalışmamızda, -yalnızca Türk hâlk edebiyatı metinlerini ele aldığımızdan dolayı- sınırlı sayıda, köklü ve yaygın, adı duyulmuş destan metinlerini inceleyecek; bu metinlerdeki gizli ya da açık bir şekilde bulunan kölelik ile ilgili kavramları bulup yorumlamaya çalışacağız.

Tezin Yöntemi

Giriş bölümünde tezin konusuna dair genel bir bilgilendirme yapılmış, ikinci bölümde kölelik ve çevresinde şekillenmiş kavramlara ilişkin tanımlamalar ve bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Türk tarihinde kölelik sisteminin varsa nasıl işlediği tarihsel dönemlere göre anlatılmaya çalışılacaktır. Osmanlı Devleti’ne alt başlık

olarak, câriyelik, harem, cellâtlık ve bu dönemde verilmiş cezalar da teze eklenmiştir. Dördüncü bölümde ise genel olarak kölelik sistemi üzerinde durulmuş, alt başlıklarda sistemin kaynaklarının nasıl sağlandığı ve kölelik müessesesine dair izlekler hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölümde, İslam dininin kabulünden sonra dahi kölelik sisteminin gelişim aşamaları, İslam hukukunun köleliği nasıl ele aldığı anlatılmış ve ayrıca felsefe çerçevesinde Nietzsche'nin fikirlerinden bahsedilmiştir. Altıncı bölüm ise tezin asıl konusunu kapsamaktadır. Bu bölümde metinler incelenmeden önce, metinlerin türleri ile ilgili genel tanımlamalar yapılmış ve ardından seçilmiş metinlerin içindeki kölelik kavramları incelenip yorumlamalara geçilmiştir.

Varsayımlar

Daha önce yazılı metinler içerisinde kölelik ve esaret kavramlarının nasıl ele alındığı üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmadığından, bu tezin konuya ilgi duyanlara yönelik iyi bir kaynak çalışması olması planlanmaktadır. Her ne kadar kölelik ve esaret izlekleri hakkında çalışmalar yapılmış olsa da bunların hemen hepsi dar alanlı çalışmalardır. Bu yüzden bu tezin saha uzmanları için genel bir paradigma oluşturması hedeflenmektedir.

2. KÖLELİK VE TARİHSEL SÜRECİ

Köle kavramı oldukça eski zamanlara dayanan sosyolojik bir olgudur. Yazılış tarihleri MS. 8. yüzyıla dayanan ve Türk tarihinin en eşsiz ve ilk metinlerinden biri olan Orhun Yazıtları'nda hizmetkâr olarak kullanılmış *küng* kelimesine rastlanır. Bu kelime aynı zamanda eski Türkçe sözlüklerde de cârîye, hâlayık, hizmetçi kelimelerinin karşılığı olarak verilmiştir. Sadece bu bilgi bile köleliğin tarihî yolculuğunda bizi eski Türklere kadar götürmektedir. Kölelik, yerleşik yaşamla beraber ortaya çıkmış bir olgudur. Sosyolojik bağlamda iş gücü ihtiyacının önemli bir kısmı kölelerle karşılanmıştır. Hilmi Ziya Ülken'e göre toplum dengesini bozan iç ve dış faktörler çeşitli baskılamalar ortaya çıkarmıştır. İç baskılamalar erkeğin kadına, gencin ihtiyara ve çocuğa yaptığı baskılar olabilir. Dış baskılamalar ise daha çok kölelik, ücretli askerlik etrafında şekillenir. Kölelik biraz daha açılacak olursa azadlı kölelik, toprak köleliği ve kolonileşme buna eklenebilir.¹

Bu sistem yalnızca eski Türkler ile sınırlı kalmamış, Osmanlı'ya kadar kendini sürdürmüştür. Eski Türklerde ve Osmanlı Devleti'nde kölelik konusuna ileride değinileceği için şimdilik bu kısmı burada sonlandırıyoruz.

2.1. Kölelik ve İlgili Kavramlar

Kölelik sistemi ile şekillenmiş çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Kölelik yalnızca efendisinin işlerini yapan erkek hizmetçi anlamına gelmez. Erkek köleler olduğu kadar kadın köleler, hatta annesi köle olduğu için aynı unvanla doğan çocuk köleler dahi vardır. Köleliğin çeşitli yerlerde hayat bulduğu gerçeğini de atlamamak gerekir. Hapishaneler ve zindanlar da kölelik çevresinde bulunan mekânlardandır. Tezin bu bölümünde de bu kavramlar hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Köle

Türkçe sözlükte “köle”nin anlamı, hürriyeti olmayan, başka birisine bağlı olan, esir olarak geçer.² Kul kelimesinden gelmekte olan bu sıfat, zaman geçtikçe son hâli olan “köle” şeklini almıştır. Köle, özgürlüğü olmayan bir insan sınıfından gelen, satılması ve alınması mümkün olan, efendisinden ayrı bir şey yapamayan kişi anlamına gelir.

¹ Usta, Yunus, *Hilmi Ziya Ülken'in Yönetim ve Devlet Düşüncesi*, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 2021, 5 (2), ss.296.

² Hatalmış, Ali, *İslam'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (2), 2013, ss.152.

Köle kelimesine karşılık olarak Türkçede kullanılan diğer kelimeler kul, bende, hâlayık, esir, câriye, odalıktır. Cârîye ile odalık, kadın köleler için kullanılan isimlerdir. Kölelik, doğuştan gelen bir özellik olmamakla birlikte sonradan kazanılan bir sıfattır. Bu sıfattan kurtulmak için de kişinin azad edilmesi gerekir. Köle ve cârîyeler, özgürlükleri ellerinden alınmış kişilerdir ve parayla alınıp satılabilirler. Bu yüzden ki hukuki işlemlerde kendilerinden “mal” olarak bahsedilir.³

Köle kelimesine Kâmus-ı Türkî’de de rastlanmaktadır. Burada köle kelimesinin anlamı abd ve azad olmuş kişi olarak verilmiştir. Sosyal Bilimler Sözlüğü’nde köle kavramı, “*Mülkiyet nesnesi kabul edilen ve mülkiyete konu olan insan, yasa ve töreler kapsamında kendisine hiçbir bedel ödenmeyen fiziksel gücü ve kazancından faydalanılan insan*” demektir.⁴ Türk Dil Kurumu’na ait Büyük Türkçe Sözlük’te ise köle, “*hür olamayan, başka birisinin bağılı olan, esir*”⁵ olarak tanımlanmıştır.

Abd; köleler için kullanılan bir kavramdır. Anlamı ise kul, kulluk etmek olarak verilebilir. Allah’a itaat etmek, kulluk etmek anlamlarına gelen abede kelimesiyle aynı köke sahiptir.⁶

Memlûk ise mülk kökünden türemiş bir kavramdır ve sahip olunan şey anlamına gelmektedir. Memlûk, savaşlarda esir düşen köleler için kullanılmıştır.⁷ Kelimenin anlamı “efendisinin emri altında bulunan esir” olmasıyla birlikte Arapçadaki meleke fiil kökünden türemiştir. Bu kelime sadece erkek ya da kadın köleler için özel değildir, ikisi için de kullanılmaktadır. Memlûklerin hizmet alanları sultanların muhafız birliklerini kapsar ve burada asker görevindedirler. Kendilerine ücretli asker de denebilir. Diğer kölelerden farklı olarak belli bir hukuki, sosyal ve ekonomik hakları vardır.⁸ Memlûkler, dini eğitimden geçerler ve büyümeye başlayıp da yetişkin olmaya yaklaşınca askerî eğitime alınırlardı. Burada kılıç, mızrak gibi savaş silahları kullanmayı öğrenirlerdi. Eğitimlerini tamamladıktan sonra sultanın ordusunda görev

³ Çakır, İbrahim Etem, *Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2014, S.36, ss.202.

⁴ Karakuş, Züleyha, Hz. Peygamber’in Köle ve Cariyeleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, 2020, ss.5.

⁵ Hatalmış, Ali, *İslam’ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (2), 2013, ss.152.

⁶ Karakuş, Züleyha, Hz. Peygamber’in Köle ve Cariyeleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, 2020, ss.6.

⁷ A.g.e., 2020, ss.8.

⁸ Acar, Hasan, Kılıç, Abdulvahap, *Berkûk Dönemi Siyasi Olayları ve Memlûk Devleti’nin Sosyopolitik Yapısının Değerlendirilmesi*, Avrasya Etüdleri, 2020, ss.226.

alırlar ve devlet kademelerinde yükselmeye hak kazanırlardı.⁹ Bahrî Memlûkler, Kıpçak ülkesi ve Maveraünnehir gibi Türk bölgelerinde satılmış, buralardan getirilmiş kölelerdir. Eyyûbî ordusunda yer almışlardı ve orduda önemli güçlerden birini oluştururlar. Bahrî Memlûkler, 1250 yılında Haçlı ordusunu yenmiş ve IX.Lous'yi esir almışlardı. Fakat hayatını kaybetmiş Eyyûbî hükümdarı Necmeddin Eyyûb'ının oğlu Turan Şah, bu zafer sonucunda Bahrî Memlûkler'in iktalarına el koydu. Bunun sonucu olarak da suikaste uğrayıp öldürüldü. Onun ölümünden sonra Necmeddin Eyyûb'ün karısı Şecereddür tahta çıktı ve Bahrî Memlûkler emirlerinden olan Atabek'ül-Asâkir İzzeddin Aybek ile evlendi. Sultanlığı eline alan bir Bahrî Memlûk sayesinde de Memlûkler Devleti kuruldu.¹⁰

Köleliğin başlangıcı çok eski tarihlerden başlar. Ne zaman topluluklar birbirleriyle savaşmaya başlamış, kölelik de işte o zaman doğmuştur ve bu uygulama 18. yüzyıla kadar da devam etmiştir. İlk uygarlıklar zamanında, yenen topluluk, yendikleri topluluktan insanları ya öldürmüşler ya da onları esir olarak alıp köleye pazarlarında satmışlardır. Bu topluluklarda tarım faaliyetleri de başladıktan sonra, toprak ve arazi sahipleri tarlada çalıştırılacak köle sahibi olmayı bir ihtiyaç olarak görmeye başlamışlardır. Özellikle Hindistan, Çin, Mezopotamya, Eski Yunan, Roma, Mısır ve Arap ülkelerinde kölelik sistemi yaygın bir olgu olmuştur.¹¹ Bu uygarlıklarda köleler için bir kast sistemi yapılmıştır. Kölelerin sınıfını savaşta ele geçirilen esirler oluşturmuştur. Bu eserlerden doğan çocuklar, borcunu ödeyememiş köle olmayan hâltan insanlar ve çocukları, basılan köylerden getirilen insanlar da köle sınıfına dahil edilmişlerdir. Ailelerin çocuklarını maddi sıkıntılardan ötürü sattığı, bazı insanların kendilerini zengin insanlara köle olarak verdikleri, bazı insanların ise aileleriyle birlikte kendi istekleriyle köle olarak yaşamayı seçtikleri görülmüştür.¹²

Zaman fark etmeksizin, köleliğin uygulandığı her dönemde köle sıfatına sahip olan insanlar özgürlüklerinden ve insani haklarından koparılmışlardır. Bu haklar genellikle bu kölelerin efendilerine ait olmuştur. Kölelerin bireysel ve sosyal olarak hiçbir hakları bulunmamıştır. Yani ne kadar zulüm görseler de haksızlığa uğrasalar da hiçbir şekilde

⁹ A.g.e., 2020, ss.227.

¹⁰ Tarihikadim, Kölelikten, Sultanlığa: Memlûk Devleti Tarihi, <https://www.tarihikadim.com/kolelikten-sultanliga-memluk-devleti-tarihi/>, erişim: 03.08.2022

¹¹ Duman, M. Zeki, *İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.12, 2011, ss.10.

¹² A.g.e., 2011, ss.10.

onları savunacak biri ya da bir kanun veya sistem olmamıştır. Ne için kullanılacağı, hangi işi yapacağı tamamen efendisine kalmış bir seçimdi. Efendiler, kölelerine istediği şeyleri yapmakta özgürdüler. İsterlerse onların canlarına kastetme hakları da bulunabilmekteydi.

Köle olan kişilerin özgürlükleri ellerinden alınmıştır, efendilerinin emri altında hareket ederler, bir mal gibi para ile alınıp satılabilirler. Köle kelimesinin yerini Türkçede *kul*, *bende*, *hâlayık*, *esir* tutabilirken; kadın köle kelimesinin yerini de de cârîye veya odalık kelimeleri tutabilir. Köleler daha çok asker ve çiftçi (rençber) olarak çalıştırılmışlardır. Asker olarak veya sarayda çalışan köleler, eğitim almışlardır. Bu köleler ayrıca devşirme sisteminin de temelini oluşturmaktadır.¹³

Köle ve efendi arasındaki güven bağı çok önemliydi ve bu durum her iki tarafı da kapsamaktaydı. Öyle ki efendilerinden memnun olmayan kölelerin başka bir efendiye kaçıp ona sığınma veya mevcut efendisinden kaçma gibi durumları da vardı.

Köleleştirilmek, insanı özgür düşünceden ve özgür hareket etmekten alıkoyar. Köleliğin *fikrî kölelik* ve *bedenî kölelik* olarak ikiye ayrıldığı söylenebilir.¹⁴

- a. **Fikrî Kölelik:** Hukuka göre özgürlük bir insanın düşüncelerinin de serbest olmasını kapsamaktadır. Bir insanın düşüncelerine müdahâle edilmesi, düşüncelerinin kısıtlanması fikrî köleliğe girer.
- b. **Bedenî Kölelik:** Bir insanın bedenini başka birine ya da bir gruba bağlaması, özgürlüğüne el konulmasıdır

Kölelik sadece savaş esirlerinden meydana gelmez. Köle hâline gelmek için birden fazla sebep bulunmaktaydı. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- a. Savaşlardan toplanan esirler ya öldürülürler ya da köle hâline getirilirlerdi. Yunan ve Roma askerleri, savaşlardan topladıkları esirleri kölelere dönüştürerek bunu bir kaynak hâline getirdiler ve bu 19. yüzyıla kadar devam etti.
- b. Korsan gemileri, ticaret gemilerine saldırıp buralardan esirler toplarlar ve köle pazarlarında satarlardı.

¹³ Altınöğür, Sabiha, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2017, ss.34.

¹⁴ Yaka, Zeki, İslâm'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.7.

- c. Öldürme, çalma, zina etme gibi büyük suçlar işleyen kişiler, köle olma cezasına çarptırılırdı.
- d. Eğer bir çocuk, köle anne babadan ya da sadece anneden doğarsa köle olurdu ve anne babasının efendisine ait bir mal hâline gelirdi. Annenin köle olması, çocuğun da köle olması için yeterliydi.
- e. Fakir insanların zorda kaldıklarında kendilerini para karşılığı köle olarak sattıkları olmuştur. Kendilerini satanlar olduğu kadar, ataerkil ailelerin çocuklarını köle olarak sattıkları da bilinmektedir.¹⁵

Kısaca insanların köle olarak sınıflara ayrıldığını söyleyebilir ve bunları şöyle özetleyebiliriz: Savaş esirleri, yoksulluktan ve borç yüzünden kölelik, korsanlık ve adam kaçırarak köle olmak, köle bir aileden dünyaya gelmiş olmak, mahkeme kararıyla kölelik şeklinde sıralanabilir. En çok köle edinilen sınıf savaş esirleridir. Savaşı kazanan taraf, kaybeden tarafın askerlerini ya da hâltan insanları esir alabilir ve onları köle yapabiliyordu.¹⁶

Köle anne babadan doğan çocuk için İslam hukuku bir özgürlük tanımıştır. Eğer köle anne özgürlüğüne kavuşabilmeye başlarsa, çocuğuna da hür çocuklarla aynı haklar verilirdi. Eğer bir kadın köle, efendisinin çocuğunu doğurursa efendi öldükten sonra iki şahitle beraber hür olabilirlerdi ve efendileri hayattayken de bir köle olarak başkasına satılamazlardı. Çocuğuyla beraber efendisinin mirasçıları arasına girebilirdi. Kadın kölenin bu haklardan yararlanabilmesi için Müslüman olma şartı yoktu ve eğer çocuk, efendisi öldükten sonra doğarsa da yine bu şartlardan faydalanabilirdi. Eğer efendisinin çocuğunu doğuran kadın köle, efendisini öldürürse özgür olma hakkını kaybederdi. Eğer efendisi, köle kadınla evlenmek isterse önce onu azad ederdi. Köle ve câriyelerin evlenebilmesi için efendilerinden izin almaları gerekirdi.¹⁷

¹⁵ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.6.

¹⁶ Emir, Osman, "GREK KOLONİZASYON DÖNEMİ'NDE KARADENİZ'DE ÖNEMLİ BİR GEÇİM KAYNAĞI: KÖLE TİCARETİ", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, c. 10, sayı. 10, Kas. 2011, ss.10.

¹⁷ Tahiroğlu, Bülent, "OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KÖLELİK", Journal of Istanbul University Law Faculty, c. 45, sayı. 1-4, Temmuz. 2011, ss.659.

2.1.2. Efendi

Efendi kelime anlamı olarak bir köleye sahip, kadın ya da erkek fark etmeyen kişi anlamına gelir.¹⁸ Efendiler, hür doğmuş insanların kapsadığı bir sınıftı ve daha çok mal mülk sahibi varlıklı insanlar köle edinerek efendi konumuna gelirlerdi. Ekonomik durumu iyi olanlar, köle edinmeyi bir ihtiyaç olarak görüyorlardı. Ama efendi ünvanına sahip olanlar sadece bunlarla sınırlı değildi. Eşleri zengin, soylu, unvan sahibi olan köle ve câriyelerin kendilerinin de aynı şekilde ağa, efendi, bey gibi unvanlara sahip oldukları görülmüştür. Köle, efendisinin mülkü sayılmaktaydı ve bu yüzden onunla istediğini yapabilme hakkına sahipti. İsterse kölesini bir başkasına hediye edebilir veya borcu, herhangi bir başka ihtiyaç sebebiyle başkasına verebilirdi.¹⁹ Bu durumda denilebilir ki; ekonomiye dayalı sınıf tasnifinin yapıldığı toplumlarda kimlikler zengin fakir diyalektiği arasında şekillenmektedir.

2.1.3. Esaret ve Esir

Esaret kelimesi Arapça “esr (isâre)” kökünden gelir ve bu kökün anlamı bir varlığı ip gibi gereçlerle bağlamaktır. Esaret kelimesinin anlamı ise savaş tutsağıdır. Türk Dil Kurumu’na göre esaret ile kölelik eş anlamlı iki kelimedir. Köle kelime anlamı olarak savaşlarda esir edilen, özgürlüğü elinden alınan insan, savaş esiri anlamına gelir. Esaret kelime anlamı olarak esir düşmek, özgürlüğünü kaybetmek anlamına gelir.²⁰

Arapçada esir kelimesinin anlamı *karşı tarafın eline sağ olarak geçmiş* savaşan erkektir. Türkçede esir kelimesinin anlamı *ise savaşta düşman tarafından yakalanan, düşman eline geçen, tutsak* anlamındadır.²¹ Esir kelimesi, Türkçede, kadınlar için de geçerlidir. Arapçada ise kadın için câriye kelimesi kullanılır. Köle kelimesi kadın-erkek fark etmezken, câriye sadece kadınlara özel bir kelimedir. *Esra ve üsera* kelimeleri, erkek savaş esirleri için kullanılır. Seby kelimesi ise savaşla ilgisi olmayan kadın ve çocuklar için kullanılır.²² Esir olarak tutulan kişi hukuki anlamda öldürülme,

¹⁸ Yaka, Zeki, İslâmda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.2.

¹⁹ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.221.

²⁰ Yaka, Zeki, İslâmda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.2.

²¹ Uzun, Efsan, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.44.

²² Yaka, Zeki, İslâmda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.38.

serbest bırakılma, mübadele edilme ve köleleştirme durumlarıyla karşılaşır. İnsanlar doğdukları anlardan itibaren özgür ve eşittirler. Esaret ve kölelik ise, insanların sahip oldukları bu haklara karşıt çıkan kavramlardır. Esir düşmek, daha çok savaşlarda gerçekleşen bir durum olarak kabul edilir. Savaşlarda yenen taraf, yenilen taraftan topladıkları askerleri esir eder. Ancak bu her zaman asker olmak zorunda değildir. Sıradan vatandaşlar da esir düşebilir. Bunun dışında Harp ehli olanlar, yolunu kaybeden ve bu şekilde İslam ülkesine giren tüccar ile seferiler, savaş hâla devam ederken ya da savaş bittikten sonra af dileyen kişiler de esir sayılır.

2.1.4. Hürriyet

Hürriyet, özgür olmaktır ve anlamı da özgürlüktür. Fransız İhtilali sonrası hürriyetten, *“Başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapmaktır.”* şeklinde bahseder.²³ Bir insan, köle olduğunda hürriyeti elinden alınırsa bu, yaşam hakkının neredeyse kısıtlanması anlamına gelir. Özgür olmayan bir insanın yapabileceği şeyler çok kısıtlıdır. Bir köle içinse yapacağı şeyler ancak efendisinin izin verdiği kadardır. *Bir hukuk terimi olarak: “Eşitlik, müsavaât, kanun önünde herkesin eşit sayılması. Allah katında takva dışında hiçbir üstünlük sebebi yoktur. Herkes eşittir.”*²⁴ Eşitlik kavramının Avrupa’da hukuken var olması, Fransız İhtilali ile gerçekleşmiştir.

2.1.5. Cârîye

Cârîye kelime anlamı olarak özgürlüğünü kaybetmiş kadın köle, kadın anlamına gelir. Hâlâyık, cârîyenin yerine kullanılabilir.²⁵ Orhon Yazıtları’nda ‘cârîye’ kavramı sık sık karşımıza çıkar fakat cârîyelik müessesinin olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Kül Tigin’de, Dede Korkut’un Dirse Han’ındaki soylu kadınların yanında bir de Çinli prenseslerden eş veya başka boylardan kadın alınabiliyordu. Bu kadınlara kuma ya da cârîye denirdi. Orhun Yazıtları’nda cârîye kelimesi, ‘küng’ kelimesi ile kullanılmıştır ki bu kelime, “hizmetkâr” anlamına gelmektedir. Buradan cârîyelerin, hizmetkârlarla eşit tutulduğu sonucuna da ulaşılabilir.²⁶

²³ Yaka, Zeki, İslâmda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.4.

²⁴ A.g.e., 1995, ss.6.

²⁵ A.g.e., 1995, ss.2.

²⁶ Köksel, Behiye, *Orhon Yazıtları’nda Kadın*, e-Journal of New World Sciences Academy, Vol.6, No.2, 2011, ss.335.

Kültigin Abideleri'nde ise câriye kavramının karşılığı, savaşta esir düşmek olarak verilmiştir. Bu metinlerde hanımların hepsinin câriye olmaktan dolayı korktuğu dile getirilmiştir. Genel olarak eski metinlerdeki kullanımına bakıldığında, o dönemdeki câriyelik müessesesi ile Osmanlı Devleti dönemindeki câriyelik müessesesinin aynı olmadığı ortaya çıkar.²⁷

Câriyelik kavramı olarak değerlendirebilecek kaynaklardan biri ise Kırgız destanı olarak kabul edilen Kırkkız Destanı'dır. ²⁸ Destanın ana kahramanları kendi namuslarını korumak için savaş ve bu uğurda canlarını veren kırk tane kızdır. Güney Kazakistan versiyonunda Yavuz Han adındaki bir düşman, askerlerini de alarak bir hâlka saldırı düzenler ve burada zafer elde eder. Bunun sonucunda hâlkın arasındaki en güzel kırk kız seçilir ve esir olarak alınır.

Câriye, hizmet ederken hızlı davranmaları sebebiyle genç kızlara ve yeni gelinlere isim olarak verilmiştir. Aynı zamanda da efendilerinden gelen emirlerle iş yaptıkları için özgürlüğüne sahip olamayan kadınlar için de bu kelime kullanılmıştır. Köle ve câriye aynıdır. Tek farkları köle, erkekler için kullanılırken; câriye, kadınlar için kullanılmaktadır. Gücü yerinde olan erkek kölelere uşaklık, bahçıvanlık vb. işler verilirken, kadınlara ise hizmetçilik gibi görevler verilmiştir.

Câriyelerin, kölelerden daha çok tercih edilmesinin sebebi câriyelerin erkekler tarafından birden çok amaç doğrultusunda kullanılabilmeleri olmuştur. Câriyeler hem hizmetkarlık yapabilir hem de erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını karşılayabilirlerdi ama köleler için durum bu değildi. Köleler sadece iş hayatında iş gücü olarak kullanılmışlardı.²⁹ “*Osmanlı'da delikanlıların ilk cinsel deneyimlerini yaşamaları için eve getirilen ve bir süre bu delikanlı ile yaşamasına izin verilen kadınlara eğreti gelin denirdi.*” Bu geleneğin 1930'lu yıllara kadar sürdüğü söylenir. Eğreti gelin olarak seçilen kızlar, hâlk arasında saygın oldukları fakat kimsenin âşık olmadığı, evlenmediği kızlardır.³⁰

²⁷ A.g.e., 2011, ss.335.

²⁸ Gaynutdinova, Alina, “*Kırk Kız*” *Destanı ve Kahramanca Savaşan Türk Kadınları*, İstem, Yıl: 16, S.31, 2018, ss.149.

²⁹ Güler, Ümit, *Osmanlı Diyarbekiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.60, Haziran 2021, ss.41.

³⁰ Torosi, Eğreti Gelin Ne Demek?, <https://torosi.gen.tr/e%C4%9Freti-gelin-ne-demek/>, erişim: 03.08.2022

Evlerinde hizmetçi isteyen kişiler köle taleplerinde bulunmuşlardır. Haremlere ise kadın köle yani câriye alınırdı. Evlerde hizmetçi olarak ise daha çok kadın köle tercih edildiği için erkek kölelerin sayısı az olmuştur. Erkek köleler genellikle güç gerektiren tarım işlerinde çalışırlardı. Eğer bir câriye odalık olarak alınacaksa, güzel olmasına özen gösterilirdi; eğer kadın bir köle hizmetçi olarak alınacaksa ev işlerine elinin yatkın olması beklenirdi. Erkek kölelerde ise zekâ önemliydi.³¹ Bunun yanı sıra fiziksel yeterlilik de aranan özelliklerdendir.

Bir kişinin eğer özgür bir kadınla evlenebilecek kadar gücü yoksa, bu durumda câriyeyle evlenirdi. Bir câriyeyle evlenmek için ise önce câriyeye özgürlüğü verilmesi gerekirdi. Ama eğer buna da gücü yoksa yine de esir olarak evlenebilirdi. Özgür bir kadın da esir olan bir erkekle evlenebilirdi.³²

Arap edebiyatında kadın yazarlara rastlanmamaktadır çünkü özgür kadınların görevi yalnızca evde kalmakla sınırlandırılmıştır. Câriye kadınlarda ise durum biraz daha farklıdır. Abbasîler’de çokça görülen kadın kölelerin, yani câriyelerin edebî eserlerine, şiirlerine edebiyat kitaplarında yer verildiği de görülmektedir.³³

Câriyeler bir kısmı oldukça yetenekli şairlerdi. Öyle ki, başka şairlerle karşılıklı şiir söyleme yarışmalarına katılırlar ve çok güzel şiirler söylerlerdi.³⁴ Örneğin, Seken, Mahmud el-Varrâk’ın câriyesiydi. Güzeldi ve çok güzel şarkılar söyleyip şiirler okurdu.³⁵ Denânîr, Abbâsi bir şair olan İbn Ebî Kinâse’nin câriyesidir ve şarkıcı olmasının yanında şairdir. Edebiyatçılar, Denânîr’e gelir ve şiirle alakalı müzakereler yaparlardı.³⁶ Nîrân, Bağdat’taki köle tüccarlarının câriyesidir. Çok güzel biri olmasının yanında zekasıyla da öne çıkar.³⁷ Murâd, Ali b. Hişâm’ın câriyesidir. İki beyitlik mersiyesinin olduğu bilinmektedir.³⁸

“Ağlamak için gözyaşı döken sanki mutlu mudur?”

³¹ Bagatur, Sibel, Osmanlı’da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.17.

³² Karakulak, Cemal, Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti’nde Kölelik Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, 2020, ss.41.

³³ Koçak, A. Yaşar, “ŞAİR CÂRİYELER”, Şarkiyat Mecmuası 0, 2011, ss.36.

³⁴ A.g.e., 2011, ss.38.

³⁵ A.g.e., 2011, ss.39.

³⁶ A.g.e., 2011, ss.40.

³⁷ A.g.e., 2011, ss.42.

³⁸ A.g.e., 2011, ss.43.

Ağlamak, saygın kişilerin bir dostunu kaybetmesidir.”³⁹

Bazı toplumbilimci ve analistlere göre kölelik müessesesi toplumsal cinsiyet bağlamında yorumlanmıştır. Bunlara göre; günümüzde de erkekler iş hayatında, sosyal hayatta, siyasette ve çeşitli kamusal alanlarda sorumluluk ve iş sahibidirler. Kadınlar için ise durum farklıdır. Onlar evde kalırlar ve hiçbir ücret istemeden, almadan işçi gibi çalışırlar. Bunun kadınlara uygulanan bir kölelik olduğu iddiası bu toplumbilimcilerin tartıştığı mevzular arasındadır.⁴⁰

2.1.6. Cellât

Cellâtların ortaya çıkışı, ölüm cezalarının uygulanmaya başlamasıyla olmuştur. Ölüm cezası ise, toplumun düzenini korumak ve bu yüzden ağır cezaların ortadan kaldırılmak istenmesiyle ortaya çıkmıştır. Böylece cellâtlık bir meslek hâline gelmiştir.⁴¹

Cellât, ölüm cezalarını yerine getiren kişilerdir. Anlam olarak merhametsiz, zalim gibi sıfatların yerine de kullanılmaktadır. *Arapça kırbaçlamak manasına gelen ‘celd’ mastarından mübalağalı ism-i fail olan cellât, ‘kırbaçlayan, çeşitli eziyetler uygulayan’ anlamına gelmekle birlikte daha çok ölüm cezalarını infaz edenler için kullanılmıştır.* Cellâtlığın görev olarak ne zaman uygulanmaya başlandığı belirsizdir. Bilinen kesin şey, eski çağlardan beri cellâtlığın bir görev olarak yerine getirildiğidir. *İslam dünyasında da ölüm cezalarının infazı için çeşitli kimseler görevlendirilmiştir. Asr-ı Saâdet’te ölüme mahkûm olanların bizzat Hz. Peygamber’in emriyle boyunlarının vurulduğu bilinmektedir.*⁴²

Cellâtlar, ordulara seferlerde de eşlik ederdi. Sağır ve dilsizlerdi. Ayrıca cellâtların hepsi Kıptîlerden oluşurdu.⁴³ Cellâtların aldığı ücretler cellâtlık ya da cellâdiye olarak adlandırılmıştır. Cellâtlar yaşlanınca, mesleklerini devam ettiremez duruma gelebilirlerdi. Bunun sonucunda emekli olmayı tercih ederlerdi ama emekliliklerinde belli bir ücret almak istemişlerdir. Cellâtlar, mahkumlara işkence edebilirlerdi. Kişiye

³⁹ A.g.e., 2011, ss.43-44.

⁴⁰ Şahin, Özlem, Feminist Kurama Göre Anadolu Sahası Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kadın, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, ss.7.

⁴¹ Baş, Burcu, Osmanlı’da Cellatlar ve Cellat Ocağı, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.2.

⁴² Yüksel, Ece, "OSMANLI CELLATLARI", Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, c. 1, sayı. 1, Ocak 2017, ss.80.

⁴³ Baş, Burcu, Osmanlı’da Cellatlar ve Cellat Ocağı, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.9.

giydirilen siyah kaftan, ölüm anlamına gelirdi. Erkeklik organının kesilmesi, hadım edilmesi ise verilen başka bir cezaydı. Kişi asılabilir ya da yağlı bir kementle boğulabilirdi. Ağza kızgın kurşun dökerek cezalandırma da mevcuttu. Vücudu dağlama, belli bir noktayı kesme, falakaya yatırma, çengele asmak, çarmıha germek, kazığa oturtmak, top atarak parçalamak, metal bir boğanın içine koyarak yakmak uygulanan çeşitli cezalardır.⁴⁴ Kullandıkları malzemeler genellikle ip, hançer, kemend, kılıç gibi aletlerdir. Beyitlerde cellâtlar daha çok acımasızlıklarıyla, yaptıkları işkencelerle ön plana çıkmışlardır. Cellâtların görevlerinin arasında suçlulara suçlarını itiraf ettirmek vardı. Bunu da onlara işkence ederek yaparlardı.⁴⁵

2.1.7. Cezalar

Ceza verilmesindeki asıl amaç suçlunun bir daha suç işlemesini engellemek ve onu topluma kazandırmaktır. Bu ancak 18. yüzyıldan sonra böyle olmaya başlamıştır. 18.yüzyıla kadar verilen cezaların sebebi suçluyu yıldırma ve suçludan intikam almaktır.⁴⁶ Modern hukukta ise cezalar daha çok hapisle sonuçlandırılmaktadır. Cezaları şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

2.1.7.1. Hapis cezası, hapishane ve zindan

“Habs” kelimesi Arapça bir kelimedir ve “tutma, zapt etme” anlamlarına gelirken; “habs-hane” ise “hapis cezasına çarptırılanların tutulduğu yer, ceza evi” anlamlarına gelir. Arapça “habs, mahbes, mahbûs, habîs” kelimeleri de hapishaneyi karşılayan diğer türevlerdir. Hapis cezası, devlet tarafından verilen bir cezadır. Bu ceza kanunları çiğneyerek mahkemeye çıkarılan ve suçlu bulunan kişilere verilir.⁴⁷ Bir hapishanenin kullanım amaçlarının temelini iki şey oluşturur: İlki suçlunun, suçlu olduğu iddia edilen kişinin, suçun karşılığını yatacağı konusunda teminat veren birinin alıkonulduğu yer olmasıdır. İkincisi mahkûm olarak sıfatlandırılmış kişinin cezasını çektiği yer olmasıdır. İlk temel madde, ikinciye oranla daha eski tarihe dayanan bir yöntemdir. Zindan kelimesinin anlamı sözlükte “*karanlık, yer altı hapishanesi, pek*

⁴⁴ A.g.e., 2018, ss.20-25.

⁴⁵ Koç Keskin, Neslihan, 17. Yüzyıl Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, Mayıs 2018, ss.104.

⁴⁶ Görkemli, Burcu, *İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Hapis Cezası ve Hapishaneler*, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.10, S.2, 2015, ss.174.

⁴⁷ Öztürk, Sevcin, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014, ss.26.

*karartılı sıkıntılı yer” olarak verilmiştir. Zindangir ise “zindana konulmuş, zindana atılmış” anlamlarını taşıyan bir kelimedir.*⁴⁸ Zindan, hapishanenin ilkel olan versiyonudur. Eğer birine bedensel bir ceza verilmek, çektirilmek isteniyorsa o kişi zindana atılabilirdi. Hapishane de aynı işlevi görmüştür.⁴⁹

2.2. Tarihte Kölelik

Kölelik sisteminin ne zaman başladığı, köleliğin tarih sahnesine ne zaman olarak çıktığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır ama tahminler, göçebe hayattan yerleşik hayata geçişin olduğu dönemlerde çıktığını söylemektedir. Kölelere çeşitli nedenlerden dolayı ihtiyaç duyulmuştur. Yerleşik hayata geçmiş bir toplumu ele alırsak, iş gücüne ihtiyaç duyulduğu için kölelerin varlığının hayatlarına girdiğini söyleyebiliriz. Tarım, ticaret ve hayvancılık gibi alanlar kölelere iş verilen alanlardı.⁵⁰

Bu bölümde, Osmanlı’dan önceki ve sonraki dönemlerde kölelik sisteminin işleyişini ve diğer milletlerden farklı yönlerini müspet ve menfi yönleri ile incelemeye çalışacağız.⁵¹

2.2.1. Eski Medeniyetlerde Kölelik

Kölelik sistemi oldukça eski tarihlere dayanır ve bunu da elbette tarihin tozlu sayfalarından edindiğimiz bilgilerle öğreniriz. Kölelik sisteminin uygulamaya geçtiği ilk uygarlığın ise Roma olduğu düşünülmektedir. Fakat Roma’dan önce, ilk olarak Anadolu’da yaşamış uygarlıklardan biri olan Hitit toplumundaki kölelik sistemini ele alacağız.

Hititlerde kölelik bulunmaktaydı. Köle kaynağının en büyüğü savaşlardı. Bir şehrin yağmalanarak, o şehrin hâlkının köle edilmesine *Dannattah*; köle edilen hâlka da *Namra* adları verilirdi. Hititlerde köleler iyi muamele görmüşler, işkenceye maruz kalmamışlardır. Çiftçi olarak çalıştırılmaları yaygındı. Bu toprağa bağlı çiftçilere *yakalanmış* anlamına gelen *Apantaş* denirdi.⁵² Hitit kanunlarında da köleler ve

⁴⁸ A.g.e., 2014, ss.24.

⁴⁹ A.g.e., 2014, ss.25.

⁵⁰ Özdemir, Mehmet Nadir, *Orta Çağ’da ‘Kölelik’ Üzerine Bir Değerlendirme*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.12, S.2 (27), 2020, ss.211.

⁵¹ Çelik, Mahmut, *Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Cariyelik Anlayışı*, Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi, S.26, 2015/2, ss.32.

⁵² Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.85.

câriyeler, tıpkı hayvanlar ve aletler gibi mal olarak kabul edilmişlerdir. Bey ve askerlere ait olan köleler, diğer kölelerden daha üst konumda kabul edilirdi.⁵³

Kölelere bazı haklar verilmiştir. Bu haklar arasında mülkiyet edinme, miras ve evlenme vardı. Eğer mal sahibi olan bir köle zenginleşirse, özgürlüğüne kavuşabilirdi. Özgür bir kadın, alt kademe bir köleyle evlenirse üç yıl sonra o da özgürlüğünü kaybedip köle konumuna düşerdi. Özgür bir kadının, köleden olan çocukları kemer takmak zorundaydı. Köleler birbirleriyle evlenebilirlerdi.⁵⁴ Hitit Ceza Kanunları, kölelere insancıl davranmıştır. *Suçlu köleye aynı suçu işleyen hüre verilen cezanın yarısı verilmektedir.*⁵⁵ Hititlerde köleler damgalandıkları gibi, kaçmaları durumunda onu bulan kişiye ödül verilirdi. Eğer düşman bir ülkeye kaçarsa, orada yakalanan köle, yakalayan kişinin kölesi olurdu.⁵⁶

Roma toplumu geçimini ticaret ve ziraattan sağlamaktaydı. Bu uygarlıkta birinin köle olarak sayılması için şu şartları sağlaması gerekmekteydi: Köle anne-babadan dünyaya gelmek, ailesi tarafından köle olarak satılmak, buluntu çocuğun ya da diğer adıyla *sokakta bulunan terk edilmiş erkek çocuğu*⁵⁷ anlamına gelen lakîtin beslenip büyütülüp satılması, azad edilen bir kölenin yeniden satılması, borca karşılık köle olmak, savaşta esir düşmek, başka bir millet tarafından haydutluk yoluyla esir düşmek, esir tacirleri tarafından pazarda satılmak. Roma’da köleliğin silinmesinin nedenleri arasında üretim araçlarının değişmesi verilebilir. Köleler tarafından sağlanan iş gücüne duyulan ihtiyaç azalmıştır.⁵⁸

Yunanistan ve Roma’da kölelerin iş gücü daha çok evlerde ve saraylarda kullanılmaktaydı. Savaşlardan esir olarak düşenler ise kölelik sisteminin temel kaynağıydı.⁵⁹ Roma İmparatorluğu’nun köle kaynakları durulunca, imparatorluk da aynı zamanda parçalanmaya başladı. Bu parçalanmayı ve yıkılmayı önlemek adına, kölelik bitirildi ve feodal düzen geldi.⁶⁰

⁵³ A.g.e., 1981, ss.85.

⁵⁴ A.g.e., 1981, ss.86.

⁵⁵ A.g.e., 1981, ss.86.

⁵⁶ A.g.e., 1981, ss.87.

⁵⁷ Kubbealtı Lugati, Lakîti, <http://lugatim.com/>, erişim: 26.03.2023

⁵⁸ Özdemir, Mehmet Nadir, *Orta Çağ’da ‘Kölelik’ Üzerine Bir Değerlendirme*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.12, S.2 (27), 2020, ss.211.

⁵⁹ Özdemir, Mehmet Nadir, *Orta Çağ’da ‘Kölelik’ Üzerine Bir Değerlendirme*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.12, S.2 (27), 2020, ss.211.

⁶⁰ A.g.e., 2020, ss.211.

*Sosyal sınıf, gruplar arasında bütün toplumlarda görülebilen farklılaşmalardır.*⁶¹ İnsanların köle ve hatta kölelik sisteminde bile ayrı gruplar olarak ayrılmasına sebep olan da bu sınıflardır. Sınıfların gelişimi tarihsel bir sürece yayılırken, bu sıralama şöyle ilerler: Köle, toprağa bağlı köle, ücretli köle. Üretici güçleri geliştiğinde ve insanların ihtiyaçlarından fazlasını üretmeye başladığında sınıflar doğar. Kölelerin kötü koşullar altında çalıştırıldıkları zaman verdikleri tepkiler kaçmak ve ayaklanmak olmuştur.⁶²

Roma'da da doğduğunu söylediğimiz feodal düzende köle askerler bulunmaktaydı ve bunlar en üst tabakada bulunurlardı. Kölelerin görevleri arasında kral ve toprak sahiplerinin topraklarında çalışmak da vardı. Bunun sonucu olarak bu topraklardan pay sahibi olabilirler, ücret ödeyerek toprağı istediğı gibi yönetebilirlerdi.⁶³

Hint Sanskrit Hukuk kitaplarında, kölelik sistemi bulunmaktadır. Hindulara rehberlik eden kutsal metinler olarak kabul edilen Manu Kanunları'nda ise köleler için yedi neden vardır: *Savaş köleliği, ailesine para sağlamak için gönüllü kölelik, köle anadan doğmak, satış veya hediye etmek suretiyle kölelik, miras bırakılma, ceza nedeniyle kölelik.*⁶⁴ Çoğu kölelik sisteminde bulunduğu gibi Hint'te de çocukların bir borca karşılık köle olarak satılması durumu bulunmaktadır. Fakat farklı olan şey, eğer biri kaçırılıp köle edilmişse, o kişinin köleliği hükümsüz olurdu.⁶⁵

Eski Hint dininde kast sistemi bulunmaktaydı ve bu sisteme kölelik de sağlam bir şekilde işlemişti. Kastın en alt sınıfında bulunan Sudralar zaten köle olarak kabul edilmekteydiler fakat bu kast sisteminin dışında kalan ve köle olan başka bir sınıf daha vardı. O da Paryalardı. Bu iki sınıfın yaşam şartları çok zordu. Kölelerin çalışma alanları ev, tarla ve yol yapımı olarak değişirdi.⁶⁶

Manu Kanunları'nda geçen kölelikle ilgili geçen bazı kurallar arasında mülk sahibi olamayacakları, azadlansalar bile efendilerine hizmet etmekle yükümlü oldukları vardı.⁶⁷ Hint kanunları çerçevesinde köle, yalnızca efendisi isterse azad edilirdi.

⁶¹ A.g.e., 2020, ss.212.

⁶² A.g.e., 2020, ss.212.

⁶³ A.g.e., 2020, ss.212.

⁶⁴ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.67.

⁶⁵ A.g.e., 1981, ss.68.

⁶⁶ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.68.

⁶⁷ A.g.e., 1981, ss.68.

*Kölesini azadlamak isteyen efendi onun başı üstünde su dolu bir küpü parçalar ve böylece başı ıslanan köle artık hürriyetine kavuşurdu.*⁶⁸

Eski çağlarda Çinliler arasında da sınıf ayrımı mevcuttu. Savaş tutsaklarının köle olarak kabul edilmesinin yanında Çinli olanlar köle olamazlardı. *Çin’de geçerli olan bir sisteme göre her Çin’li bir Sip’e mensuptu. Bir Çinli köleleştirilecek olursa onun mensup olduğu Sip intikam alırdı. Bu yüzden Çinliler köle olamazlardı.*⁶⁹ Çin’de çok fazla köle bulunmazdı, sayıları azdı. Tarım alanında kölelere iş verilmezdi, iş olarak sadece çobanlık yapabilirlerdi. M.S. 1. yüzyılda bir kanun çıkarıldı ve böylece kişilerin elinden hususi köleleri alındı, devlet köleleri yapıldı. M.S. 3. yüzyılda Çinliler’in köle olamayacağını söyleyen yasa kalktı. Borçlu olan ve ödeyemeyen, çok fakir olan insanlar, aileleri tarafından satılan çocuklar köle olabilirdi. Çin’de köleler iyi bir muamele görürlerdi. Efendiler, kölelere iyi davranırlardı.⁷⁰

Sümerde de kölelik sistemine rastlanmaktaydı. Bu toplumda kölelerin kaynağı savaşlardı. Esir düşen bu kölelerin çalıştıkları yerler tapınaklar, saraylar ve zengin insanlardı. Özgür bir insan köle olamaz diye bir kanunları bulunmamaktaydı. *Evlatlıkları kendilerini reddeden aileler de evlat edindikleri çocuğu köle olarak satabilirlerdi.*⁷¹ Babaya karşı gelmek de köle olmak için nedenler arasında sayılmıştı. Sümerler de kölelerini, saçlarını tıraş ederek damgalarlardı. Borç ödeyemeyen insanlar da aile üyelerini köle olarak satabilirlerdi, bu yüzden bu da kölelik nedeni olarak kabul edilmiştir. Fakat köle olarak verilen kişi yalnız üç yıl köle olarak kalırdı. Bazı suçların cezası olarak da köle olma durumu mevcuttu. Sümerlere göre köle, efendinin malıydı. Eğer biri, bir köleye zarar verirse onun efendisine tazminat ödemek zorundaydı.⁷²

Kölelerin hakları arasında mülk edinme ve para biriktirerek özgürlüğüne kavuşmak vardı. Efendisinin kölesini satmak istediği durumlarda ise köle, bu duruma karşı çıkmak için mahkemeye başvurabilirdi. Haklarından biri de evlenmekti ve sadece kölelerle evlenme gibi bir zorunluluk yoktu. Köle olan biri, özgür biriyle de evlenebilirdi. Özgür bir kadın, köleyle evlenip çocuk doğurursa çocukları da özgür olurdu. Kadın bir köle, efendisinden çocuk sahibi olursa, efendisi öldükten sonra

⁶⁸ A.g.e., 1981, ss.69.

⁶⁹ A.g.e., 1981, ss.69.

⁷⁰ A.g.e., 1981, ss.69.

⁷¹ A.g.e., 1981, ss.70.

⁷² A.g.e., 1981, ss.70.

çocuklarıyla birlikte özgürlüğüne kavuşurdu ama mirasçı olamazdı.⁷³ Eğer özgür bir kişi, köleye karşı bir suç işlerse, hafif bir ceza alırdı. Özgür bir insan, başka bir özgür insanı öldürdüğünde para cezası alırdı; eğer bir köle, özgür bir insanı öldürürse, köle de öldürülürdü. Kaçan bir köle yakalandığında ağır cezalara çarptırılırdı. Kaçak bir köleyi yakalayan kişi ödüllendirilirdi ve kaçak bir köleyi saklayan kişi suçlu kabul edilirdi. *Her zaman bir kölenin hür, hürün de köle olabilmesi mümkün olan Sümer toplumunda kölelere çok kötü davranılmasa bile ihanetlerinden korkulurdu, köleler savaşta kullanılamazlar ve köle pazarlarında satılırlardı.*⁷⁴

Eski çağlarda Mısır devletinde yarı köleler ve köleler olarak iki sınıf bulunmaktaydı. Bunlar köylü ve şehirlilerden ayrı tutulurlardı. Savaşlardan edinilen bu kölelerin bazıları Mısır'da tutulur, bazıları da farklı kavimlere satılırdı. Köle kaynaklarından bir diğeri de Sudan ve Asya'yla yapılan köle ticaretiydi. Aile üyelerinin köle olarak satılması Mısır'da da vardı. Bazı kaynaklar kölelerin mülk edinme gibi hakları bulunduğunu söylerken, bazı haklar ise kölelerin hiçbir hakkının olmadığını belirtmiştir.⁷⁵

Mısır'da köle sayısı çok fazlaydı ve bu kölelere kötü muamele edilmekteydi. Köleler bu sebeple kaçmaya çalışılırdı. Çalıştırıldıkları yerler arasında tapınaklar, kamu işleri, firavun mezarlarının inşaatı ve ziraat bulunmaktaydı.⁷⁶

Eski Yunan'da köleler önemli bir konumdaydılar. Sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası kabul edilirdi. Yunanlılara göre kölelik, insanlıktan uzak bir sistem değildi. Bu yüzden filozoflar dahil olmak üzere önemli fikir adamları köleliğe karşı çıkmamışlardır.⁷⁷ Atina'da dört sınıf bulunmaktaydı: Hâlk, vatandaşlar, yabancılar ve köleler. Birinin köle olması çok fazla neden vardı. Bunlar; *doğum, fakirlik, savaş, borç, korsanlık, ailesi tarafından satılmak* gibi nedenler olarak sıralanabilir. Mahkeme kararıyla da biri köle olabilirdi.⁷⁸

⁷³ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.71.

⁷⁴ A.g.e., 1981, ss.72.

⁷⁵ A.g.e., 1981, ss.80.

⁷⁶ A.g.e., 1981, ss.80-81.

⁷⁷ A.g.e., 1981, ss.87-88.

⁷⁸ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.88.

Özgür insanların neredeyse hepsi birden fazla köleye sahipti. Kölelerin çalıştırılma alanları arasında toprak ve ev vardı. Ayrıca kâtip, hoca, doktor gibi yüksek unvana sahip işler de yapabilirlerdi. Bunların imalathanelerde de çalıştıkları bilinmektedir. Kamu işlerinde de köleler çalıştırılır, Atina'nın güvenliğini köle güvenlikler sağlardı. Efendilerin, kölelerini tacir olarak da çalıştırıp mal sattırabilirlerdi. Köle, kazandığı parayı efendisine verirdi fakat bir kısmını kendisi alabilirdi. Bu parayı biriktiren köleler, yeterli miktara ulaştıklarında özgürlüklerini satın alabilirlerdi.⁷⁹

Köleler, herhangi bir hakka sahip değillerdi. Efendilerinin mallarıydı. Efendisi ona ceza verebilir, işkence edebilir, eğer haklı bir nedeni varsa hayatını sonlandırabilirdi. Kölenin herhangi bir yasal hükmü olmadığı için köleye verilen her zarardan efendisi sorumluydu. Köle olmak ayıp bir şey olarak kabul edilirdi. Bir köle kaçarsa, tekrar kaçması engellensin diye damgalanırdı. *Şehir devletleri arasında kaçak köleleri iade antlaşması vardı.*⁸⁰ Hukukun kölelere tanıdığı istisnalar arasında sadece para biriktirme ve mahkemeye başvurabilme bulunmaktaydı. *Köle bazen başkasına satılmayı isteyebilirdi.* Suçlu bir köle mahkemede yargılanırdı.⁸¹

Kölenin azadlanması farklı şekillerde gerçekleşebilirdi. Bunlar, efendisi tarafından azadlanma, vasiyetname yoluyla azadlanma, bir tapınağa satılma veya hibe edilerek azadlanma, şehir meclisinin emir vermesiyle azadlanma olarak sıralanabilir. Azadlı köle, özgürlüğüne kavuşsa bile özgür bir insanın haklarına sahip olamazdı.⁸²

Bir Yunan filozofu olan Aristoteles, köleliğin doğuştan geldiğini savunmaktadır. Ona göre köleler vatandaş olarak kabul edilmeseler bile devlete hizmet eder ve devlet için üretirler. Aristoteles'in kölelerin yanında, çiftçi ve işçilerin de vatandaş olmamaları gerektiğini savunduğu bilinmektedir. Bu çiftçi ve işçilerin özgür olması ise bu kuralı değiştirmemektedir. Ona göre devlet entelektüel bir kapasiteden oluşmalıdır ve bunun yolu da özgür vatandaşların devleti oluşturmasından geçer. Devletin içindeki bu yurttaşlar özgür olmalarının yanında birbirlerinden farklı olmalıdırlar. Aristoteles'e göre bu farklılık devlet ile özgür yurttaşlar arasındaki dengeyi korumaktadır.⁸³

⁷⁹ A.g.e., 1981, ss.88-89.

⁸⁰ A.g.e., 1981, ss.89.

⁸¹ A.g.e., 1981, ss.89.

⁸² A.g.e., 1981, ss.90.

⁸³ Kıran, Abdullah, *Aristoteles, Devlet, Köleler ve Vatandaşlık*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Vol.44, 2018, ss.351.

Aristoteles bir bakıma kölelerin köle olmak için doğduklarını düşünür çünkü bedenleri kölelerin yapacağı işlere uygundur. Örneğin elle yapılan işlere yatkın olan köleler ayrıca yeterince de güçlüdürler. Özgür yurttaşlar ise özgür olmak için doğmuşlardır. Zekidirler ve entelektüel kapasiteleri vardır. Özgür yurttaşlar kendi özgürlüklerini korurken, köleler sadece itaat eder. Bu itaati yaptıran şey ise efendi unsurudur. Efendi bir emir verir ve köle harekete geçer. Kısacası, özgür yurttaşlar kölelerden daha üstündür.⁸⁴

Aristoteles için köle, hizmet ettiği ailenin bir parçasıdır. Efendinin bir malı olarak kabul edilen köle, bu sebepten efendinin de bir parçası olur. Üretim yapan köle böylece efendisine yardım da etmiş olur. Burada karşılıklı bir çıkar ilişkisi söz konusudur. Efendi aklını kullanırken, köle gücünü kullanır. Zira köle, efendinin, *“ondan henüz ayrılmış bir parçasıdır.”*⁸⁵

Babil’de köleliğin ortaya çıkışı köle ithalatı ve tutsakların köle edilmesiyle olmuştur. Kölelerin kaynağı ilk olarak savaşlardır fakat daha sonrasında ekonomik yetersizlikten ötürü borç, işsizlik yüzünden aile üyelerini köle olarak satma başlamıştır. Kölelere ücret olarak sadece yiyecek, kıyafet ve yatak verilirdi. Eğer bir köle Babil’de doğmuşsa, başka bir yurda satışı yapılmazdı. Babil’den çıktığı anda özgürlüğüne kavuşurdu. Eğer biri, özgür birini kaçırıp kendisine köle eder ya da satarsa, cezası ölüm olurdu.⁸⁶

Babil topluluğunda da köleler bir mal olarak kabul edilmekteydi ve ticareti yapılırdı. Alım satımları açık pazarlarda gerçekleşirdi. Borçlu olan bir efendi, kölesini borcunu ödemek için satabilirdi. Eğer biri, bir köleyi öldürürse, efendisine başka bir köle vermekle yükümlüydü.⁸⁷

⁸⁴ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.352.

⁸⁵ Kıran, Abdullah, *Aristoteles, Devlet, Köleler ve Vatandaşlık*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Vol.44, 2018, ss.352.

⁸⁶ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.74.

⁸⁷ A.g.e., 1981, ss.75.

Özgür kadınlar, köle olarak evlenebilirlerdi. Efendiler, câriyelerini odalık yapabilirler ve onlardan doğan çocuğu alabilirlerdi. Özgür kadınlarla evlenebilenler, saray köleleriydi. Diğer kölelerin böyle hakları bulunmamaktaydı.⁸⁸

Babil toplumunda da köle damgalanması bulunmaktaydı. Bu damgayla *Abbuttum* adı verilmekteydi ve saçların tıraş edilmesiyle sağlanırdı.⁸⁹ Azad edilmek ise kölenin kendi özgürlüğünü kazanması şeklinde gerçekleşebilirdi. Onun dışında efendisi dini bir törenle kölesini azad edebilirdi. Azad edilmek istemeyen kölenin kulağı delinir, böylece sonsuza kadar efendisinin hizmetinde kalırdı. Azadlı köleler özgürlüklerine kavuşsalar bile özgür insanlarla aynı sınıfta sayılmazlardı. *Azadlılar, artık Tanrı'nın ve kralın koruyuculuğu altına girmiş sayılırlar ve eski efendilerine karşı hiçbir sorumluluk taşımazlardı.*⁹⁰

Hammurabi kanunlarında da kölelikle ilgili maddelere rastlandığı bilinmektedir.⁹¹ Babillerin kuruluşu MÖ. 1984'e kadar uzanmaktadır. Amoritli bir haneden tarafından kurulan Babil, imparatorluğuna küçük bir kent devleti olarak başlamıştır. Altıncı hükümdarları olan Hammurabi'nin iç politikada izlediği yol, uyguladığı kanunlar, askerî hareketleri sayesinde Babil Devleti'nin sınırları büyümüştür. Bu büyümenin sonucunda toplumsal bir karmaşa ortaya çıkmış ve bu karmaşa da Hammurabi'nin yazdırmış olduğu kanunlarla kontrol altına alınmıştır.⁹² *Babil sosyal yapısı gereği üç tabaka ortaya çıkmıştır. Bunlar Awîlum, Muşkēnum ve Wardum tabakalarıdır.*⁹³ Awîlum sınıfında din kadınları ve din adamlarının daha ayrıcalıklı bir yeri vardır. Babil Devleti'nde oluşturulmuş toprak sistemi kuralları gereği, devlet tarafından hâlka verilmiş toprak kimse tarafından satılamaz. Ancak Naditum adındaki rahibe sınıfındaki kadınlar ve tüccarlar bu konuda ayrıcalıklıdır ve topraklarını satabilirler. Bu sınıftaki kadınlar ayrıca evlenebilmektedirler fakat çocuk yapamazlar. Çocukları olmadığı için varisi de olmayacağı gibi, kocasını da varis yapamaz. Bunun sonucu olarak miras kardeşlerine geçerken, kadının kocası bir varise ihtiyaç duyar. Bu yüzden

⁸⁸ Bozkurt, Gülnihal, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 38, 1981, ss.76-77.

⁸⁹ A.g.e., 1981, ss.77.

⁹⁰ A.g.e., 1981 ss.78.

⁹¹ Yaka, Zeki, *İslâm'da Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.9.

⁹² Tutkaoğlu, Uğur Can, *Babil Hukukunda Awîlum, Muşkēnum ve Wardum*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2/2, 2020, ss.213.

⁹³ A.g.e., 2020, ss.213.

ikinci kez evlenebilir. Evlendiği ikinci kadın ise genellikle köledir. Naditum rahibesi olan kadın, kocasının evlendiği köle kadını satma yetkisine de sahiptir. Ama eğer çocukları olduysa, köle damgası vurur.⁹⁴

Muskenu, *saraya bağlı, fakir ve muhtaç* anlamlarına gelmektedir. Bu grubun toplum içerisinde hangi statüde oldukları tartışılırken, yeni özgürlüğe kavuşmuş kişiler oldukları onlar için yapılan tanımlardan biridir. Hammurabi Kanunlarında Muškēnum denilen grubun *köle, gemi, hayvan sahibi* olmasında bir sakınca yoktu.⁹⁵ Babil Devleti'nde Wardum köle anlamına gelmekteydi. Toplumda kimin köle olduğunu anlamak için, köle olanlar özel bir şekilde tıraş edilirdi.⁹⁶

Hammurabi Kanunlarının ceza hukuku maddelerinde kölelikle ilgili parçalara rastlanmaktadır. Eğer bir köle kaçarsa sahibine teslim edilir, cezasını vermek ise sahibine bırakılmıştır. Eğer köle yakalanır ama teslim edilmezse, onu teslim etmeyen kişiye ölüm cezası verilir. Köle bir kadının hamile kalması ve çocuk doğurması sonucunda, doğurduğu çocuklar özgür olur fakat babalarının miraslarından hak talep edemezlerdi. Eğer kölenin gözü kör edilmişse, vücudunda bir kemik kırılmışsa fiyatı yarıya düşer. Eğer köle ölürse, onun yerine başka bir köle verilir.⁹⁷ Babil Devleti'nde köle ticareti önemli bir yer kaplar ve devletin gelir kaynağının önemli bir kısmını oluşturur. Bu satma-alma işlemleri ise belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Eğer satılan köle sara hastasıysa iade edilir. Satan kişi, alacak kişinin tüm sorularını cevaplamak zorundadır. Babil Devleti'ne mensup biri başka bir yerde köle yapıp tekrar buraya getirilirse, ücret ödemeksizin serbest kalır.⁹⁸

Kölelik, Orta Çağ Avrupası'nda 1848 yılında son bulurken, bu Amerika'da 1865'e kadar uzanmıştır. Feodalizm burjuvazi, yani üretimin daha çok şehir hayatına, ticaret ve sanayiye yönelmesi, kölelik sistemini bitirmiştir.

*Avrupa'da, Berlin anlaşması ile köleliğin resmen kaldırılmasının altında yatan gerçek sebep kölelerin masraflı olmalarıydı. Ayrıca bir makine 200 kölenin yaptığı işi yapabiliyordu.*⁹⁹

⁹⁴ Tutkaoğlu, Uğur Can, *Babil Hukukunda Awilum, Muškēnum ve Wardum*, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2/2, 2020, ss.216.

⁹⁵ A.g.e., 2020, ss.218.

⁹⁶ A.g.e., 2020, ss.219.

⁹⁷ A.g.e., 2020, ss.219.

⁹⁸ A.g.e., 2020, ss.219-220.

⁹⁹ Özdemir, Mehmet Nadir, *Orta Çağ'da 'Kölelik' Üzerine Bir Değerlendirme*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.12, S.2 (27), 2020, ss.212.

Kölelerin alt tabakada bulunduğu bir başka bölge ise Arap Yarımadası'ydı. İslam, köleliği daha insancıl bir hâle getirmeye çalışmış fakat tamamen ortadan kaldıramamıştır. Aynısı Hristiyan kilisesi için de geçerlidir. Hristiyan kilisesine göre Hristiyanlar, İslam'a göre Müslümanlar köle olamazlardı ama eğer köle olan biri inançlarını bu dinlere çevirirse özgür kalabilirdi.¹⁰⁰

İslam öncesi dönemde sosyal hayatı özgür insanlar, mevali ve köleler oluşturmaktaydı. Araplar, yerleşik hayata geçmişlerdi ve bu yüzden toplumlarında kölelik sistemi de bulunmaktaydı. Bedevilerde ise durum farklıydı, onlarda köle almak gibi bir durum yoktu. Cahiliye döneminde İslam dininin getirdiği kurallar sayesinde köleler daha eşit konumlara yükselmişlerdir. *H. Peygamber'den sonra eski düzenlerini kurmak için köle ticareti yapmaya başladılar. Saraylar ve köşklere câriyeler ve kölelerle saltanat kurdular. Saltanatlarının gücünü kölelerinin sayısı ve nitelikleriyle adeta orantıladılar.*¹⁰¹

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak; Mısır, Eski Yunan, Roma gibi devletlerde köleliğin bulunmasının yanında elbette eski Türkler yaşam tarzında da kölelik sistemi vardır, denilebilir. Kölenin tanımı, şahıs değil de mal olarak kabul edilen kimse olarak yapılabilir. Bir mal nasıl birine ait olabiliyorsa, alınıp satılabiliyorsa, birinden başka birine miras olarak bırakılabiliyorsa köleler de aynen bu şekilde muamele görmüşlerdir. Ama kölelerin her daim değersiz bir mal olduklarını söylemek yanlıştır. Köle olarak başlayıp yüksek makamlara çıkanlar da vardır. Örneğin, Selçuklar döneminde köleler özel olarak eğitilip yetiştirilirler ve sultanların altında çalışırlardı. Genelde bu kölelere verilen görev ise birilerinin belli bir yere girmesini engelleyebilen kapıcı, hacip olmaktı. Sistemin en büyük köle kaynağı, savaşlar olmuştur. Savaş esirleri için öldürülmeleri ya da fidye karşılığı serbest bırakılması gibi yollar da uygulanmıştır.

2.2.2. Tarihin Bilinen İlk Zamanlarından İtibaren Türklerde Kölelik

Çin kaynakları, Eski Türklerde kölelik sisteminin olduğunu ortaya koymuştur. Kölelik sistemi, Türklere Çin'den geçmiştir ve Türkler kölelerini en çok savaşlardan topladıkları esirlerle elde etmişlerdir. Türkler, esirler toplamaya başladıkları andan

¹⁰⁰ Özdemir, Mehmet Nadir, *Orta Çağ'da 'Kölelik' Üzerine Bir Değerlendirme*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C.12, S.2 (27), 2020, ss.213.

¹⁰¹ A.g.e., 2020, ss.214.

itibaren kölelik sistemini aralarına almışlardır. Bu esirler, kölelik sisteminin Türklerde sistematik bazda yerleşmesine neden olmuştur. Han döneminde köleler daha çok evlerde hizmetçi olarak görev yapmışlardır. Türklerde kölelik sisteminin olduğuna dair en eski belge Orhun Yazıtları'dır.¹⁰²

Türklerde kölelik sisteminin tamamen ortaya çıkışı yerleşik hayata geçişleriyle beraber olmuştur. Akınlardan toplanan savaş esirleri, köleliği elzem kılmış görünmektedir. Kölelik sistemi Hunlara kadar dayanmaktadır. Kölelerin Han dönemindeki görevleri daha çok evlerde hizmetçilik yapmaktı.¹⁰³ İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarında kengeş adı verilen meclis tarzı bir sistem bulunmaktaydı. Kengeş hem danışma ve önleyici tedbir alma; hem de disiplinsiz bir şekilde çok konuşma ve her kafadan bir ses çıkması anlamlarına gelmektedir. İlk anlamı ele alındığında, kengeşin devletin demokratik yapısında önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz.¹⁰⁴ Kaşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde kengeş kelimesine karşılık olarak *istişare ve işlerde tedbir, danışmak* anlamlarını vermiştir.¹⁰⁵ Kengeşlerde herkes söz sahibidir. Dolayısıyla Türklerde toplumsal yapıyı oluşturan birimler arasında kast sistemi bulunmamaktadır.

İlk Türk devletlerinde köleler, yabancı milletlerden oluşmaktaydı. Bu dönemlerde köleler herhangi bir değer ifade etmemekteydi, bu yüzden tarım işçiliğinde, çobanlık gibi görevlerde iş almışlardır. Göktürklerde de kölelik sistemi bulunmaktaydı. Bunun kaynağı ise Orhun Abidelerinden gelmektedir.¹⁰⁶ Bu devletteki kölelik sistemine dair en eski bilgiye Orhun Yazıtlarında ulaşılır. Bu yazıtlarda geçen kul ve câriye kavramları bunun hakkında bize bilgi verir.

¹⁰² Bagatur, Sibel, Osmanlı'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.3.

¹⁰³ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.14.

¹⁰⁴ Erdoğan, Aysel, *İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği*, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, C.11, S.1, ss.41.

¹⁰⁵ Mahmud, Kâşgarlı, Dîvânu Lugâti't-Türk, Haz.Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, ss.703.

¹⁰⁶ Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.232.

*“Hakanlık olan hakanını sükuta uğratmış. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, evladını kul eyledi. Pakize kız evladı câriye oldu, evladını câriye eyledi.”*¹⁰⁷

Göktürklerde köle erkeklerle kul, kadın kölelere kün (küng) adı verilirdi. Kul kelimesinin Köktürkçe ve Uygurcadaki karşılığı “başka birine tâbi olan kimse, hizmetçi”dir. Küng ve karabaş kelimeleri ise câriye anlamına gelir. *Küngüz* kelimesine ise Uygur metinlerinde rastlanır ve bu kelimenin anlamı da câriyedir. Uygur metinlerinde kullanılan küngüz ise câriyelere verilen isimdi ve kölelere de karabaş denmekteydi. *Öte yandan “kulsığ” sözünün de “köleye yakıştır” diye bir anlam taşıdığı söz konusudur.*¹⁰⁸ Türkler, yaylak kışlak bir hayattan yarı yerleşik hayata geçiş yapmışlardır. Bu yeni yaşam tarzlarına yarı yerleşik denmesinin sebebi ise yazın ve kışın yer değiştirmelerinden kaynaklanmaktaydı. Hunların Çin’e akınları sonucunda köleleştirdikleri, esirleştirdikleri insanlar olmuştur. Zira yaylak kışlak toplulukların ananesi, savaşlarda ele geçirilen esirlerin köle olarak aşiret beyleri arasında taksim edilmesi ve sürü bekçisi (çoban) yahut aşirete ait topraklarda tarım işçisi olarak çalıştırılması şeklindeydi.¹⁰⁹ Göktürklerde kölelik sisteminin yaygın olmamasına rağmen üç kısma ayrılan hâlk kategorilerinde köleler üçüncü sınıfı oluşturmaktaydı. Birinci sınıf asil, ikinci sınıf ise özgür bireylerden oluşmaktaydı.¹¹⁰

Selçuklu Devleti’nde de kölelik sistemi vardı. Bu köleler asker olarak, sarayda hizmetçi olarak görev almışlardır. Hâlkın köle ve câriyelere iş verdikleri de bilinmektedir. Selçuklular döneminde ele geçirilen Türk esirler, hizmetçi olarak kullanılmak üzere köle yapılmaktan ziyade yetiştirilmek için köle yapıldırlardı. Böylece bu yetiştirilip eğitim alan köleler devlet görevine veya orduya verilebilirdi. Mevkilerinde yükselen kölelerin olduğu bilinmektedir. Selçukluda da Osmanlı’da olduğu gibi insanlara ait ve devlete ait olan köleler vardır. Kullardan oluşturulan askeri birlikler, Selçukludan Osmanlılara geçmiştir. Selçukluda köleler hizmetçi olarak

¹⁰⁷ Uzun, Efkân, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.11.

¹⁰⁸ Bagatur, Sibel, Osmanlı’da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.3.

¹⁰⁹ Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti’nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.232.

¹¹⁰ Uzun, Efkân, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.11.

kullanılmak yerine daha çok eğitilmişlerdir. Türk köleler bu bakımdan devlet görevlerinde, ordularda görev alabilmişlerdir.¹¹¹

Selçuklu İmparatorluğu'nda köleler, sultanlara hizmet ederlerdi ve bunun için özel olarak yetiştirilirdi. Genellikle hâciblik yaparlar yani sadrâzam ya da vezirlik gibi devlet unvanlarını üstlenirlerdi.¹¹² Türkmenler, orduda kullanıldıkları için önemli bir yere sahiplerdi. Aralarından seçilen kişiler gulâm (kölelik) sistemi esas alınarak yetiştirilmişlerdir ve böylece sultanlara hizmet etmişlerdir.¹¹³ Samanoğulları döneminde de Selçuklularda olduğu gibi köleler eğitilirdi ama bu kölelerin eğitilmesi özel olarak yapılırdı. Savaşlarda görev alan bu köleler, başarılı görevler üstlenmişlerdir.¹¹⁴ Sultanlar için hizmet veren köleler, hâlka göre daha kolay bir şekilde yüksek makamlara ulaşabilmişlerdir.

Uygurlardan kalma mahkeme kararları, köle satışına dair belgeler kölelik sisteminin Uygurlarda da var olduğunu göstermektedir. Bu belgeler köleliği, köle azadını, köle satışını içermektedir. Uygurlar köle için *karabaş*, *kul*, *küng*, *kitay oğlan*, *eşçi karabaş* kavramlarını kullanmışlardır. Cârîyeler için ise kün/küng kavramları kullanılmıştır. Uygurlarda, efendisi kölesini mirası arasına koyabilirdi veya onu satabilirdi. Kölelerin evlenmesinde bir engel yoktu ama efendilerinden izin almak zorundalardı.¹¹⁵

Köle ve cârîyelik sistemi, ayrıca Mete zamanında da var olmuştur.

*Hunlar savaşlarda tutsak aldıkları zaman hükümdar, esiri tutsak alan kişiye bir bardak şarap verirse elde ettiği esir ona hediye edilerek kölesi hâline getirilirdi. Buradaki şarap, tutsak üzerindeki mülkiyet hakkının hükümdar tarafından tanınmasının bir sembolüdür. Boyun bölgesine sicim takmak eski oğuzlarda esaret ve kulluk sembolü sayılmıştır.*¹¹⁶

Abbassiler, kölelere askerlik yaptırmışlar ve bir ordu kurmuşlardır. Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında ise kölelere kapıkulu askerlik görevi verilmiştir.¹¹⁷

¹¹¹ A.g.e., 1998, ss.19.

¹¹² Kubbealtı Lugati, Hâcib, <http://lugatim.com/>, erişim: 03.08.2022

¹¹³ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.25.

¹¹⁴ Çelik, Mahmut, *Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Cârîyelik Anlayışı*, Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi, S.26, 2015/2, ss.33.

¹¹⁵ Altindeğer, Sabiha, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2017, ss.17.

¹¹⁶ A.g.e., 2017, ss.17.

¹¹⁷ Sak, İzzet, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, ss.8.

Görülmektedir ki; Kölelik, savaş esirlerinin öldürülmesi yerine özgürlüklerine el koyularak çalıştırılması anlamına geldiği için bir bakıma daha insancıl, yumuşak bir sistem olarak kabul edilmiştir. Divânu Lugâti't-Türk'te verilen bilgilerden yola çıkılarak, kölelerin çok da iyi bir muamele görmediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar zulme uğramıyor olsalar da bir sınıf ayrımı mevcuttur. Köleler, hakaret ve dayak gibi kötü muameleler gördükleri de bilinmektedir.¹¹⁸ Divan'da câriyelerle alakalı birçok örnek vardır. Bu da câriyelik sisteminin, XI. yüzyılda yaşamış Türk toplumunda önemli bir yer kapsadığını bize söyler. *Yalnğug, kurnak, as, künğ* kavramları câriyeler için kullanılan kavramlardır.¹¹⁹

Divânu Lugâti't-Türk'te *künğ* kelimesi şu şekillerde kullanılmıştır:

“bilezük kün elgin kawurdu” (Bilezik câriyenin bileğini sıktı.)¹²⁰

“kün kurtandı”¹²¹

Efendileri, kölelerini istedikleri gibi satabilirlerdi. İsterlerse onlara miras da bırakabilirlerdi. *Bos bitigs*, köle azad etmeye verilen isimdi ve bu azad etme hakkı yalnızca efendisine kalmış bir şeydi. Köle, eğer efendisi izin verse evlenebilirdi. Eğer bir köle kadın, efendisinin çocuğu doğurursa bu çocuk efendisinin mirasından hak isteyebilirdi.¹²²

Uygurlar haricinde, Türklerde câriyeler ve köleler için belirlenmiş belli hukuk kuralları yoktu. Uygurlarda ise örnek olarak, bir köle kadın, kendi ailesini kurabiliyordu. Kaşgarlı Mahmud'un 'singillendi' kelimesini 'câriyeyi kız kardeşi edindi' olarak kullanmasından ise, insanların câriyeleri nüfusuna alabildiği sonucu çıkarılabilir. Ama tam olarak bir aile üyesi olup olmadıkları söylenemez.¹²³

Türklerin köle olarak aldıkları kişilerin hepsinin köle olarak kaldığını söylemek yanlış bir tespit olur. Selçukluda eğitilerek iyi yerlere geldiğini söylemiştik. Bunun dışında kölelerin hükümdar olduğu durumlara da tarih perdesinde rastlanmaktadır. Memluk

¹¹⁸ Uzun, Efkân, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.12.

¹¹⁹ A.g.e., 1998, ss.13.

¹²⁰ Mahmud, Kâşgarlı, Dîvanu Lugâti't-Türk, Haz.Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, ss.255.

¹²¹ A.g.e., 2020, ss.305.

¹²² Uzun, Efkân, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.12.

¹²³ Yürekli, Tülay, *İslâmlaşma Sürecinde Türk Halk Kültüründe Cariyelik*, Dini Araştırmalar 25 / 59, Aralık 2020, ss.317.

Devleti'nin temeli Türk köleler tarafından atılmıştır. Bu devletin ordusu da, satın almış olduğu kölelerden oluşmaktaydı. Selçukluda bulunan kapıkulu sistemi de bu şekilde işlemiştir. Bu sistemde savaşlardan toplanan esirler, satın alınan köleler çalıştırılmaktaydı.¹²⁴

Tarihte Anadolu'da köle olup da isimce ünlenmiş kişiler, yalnızca Türklerden oluşmazdı. Bir örnek olarak; Ezop ve masalları gösterilebilir. Ezop Masalları, didaktik olarak yazılmış ürünlerden oluşur. Bu masallar, daha sonradan yazıya geçirilmişler; ondan öncesinde manzum olarak anlatılmışlardır. Ezop Masallarının amacı, insanların bir toplum içinde nasıl mutlu olacağını ve mutlu bir şekilde yaşayacağını, ahlaki değerleri ön planda tutmayı anlatmaktır. Ezop Masalları, 600 masaldan oluşur ve bu masallar fabl türündedir. Fabl, daha çok, insan olmayan, hayvan ağırlıklı canlıları konuşturma şeklinde verilen bir türdür. Ezop Masallarının yazarı olan Ezop'un Anadolu'da doğmuş bir köle olduğu düşünülmektedir. Araştırmalara göre Ezop, Karadeniz kıyısında doğmuştur. Trakya, Frigya veya Sakarya Nehri'ne yakın bir yer, Ezop'un doğduğu yerler olarak kaynaklarda yer almaktadır. Tam olarak neresi olduğu belli olmasa da araştırmalar bir köle olduğunu ve 6. yüzyılda ve kesinlikle Türkiye'de doğduğunu söylemektedir.¹²⁵

Ünlü köle isimlerden bir diğeri de Spartaküs'tür. Spartaküs, Trakyalı'dır ve bir savaş esiri olarak Roma'da köle olarak satılmıştır. Daha sonra sahibinden kaçarak kiralık askerliğe girmiştir. Fakat bu köle oluşunun önüne geçememiş, kiralık askerken bir gladyatör okulunun sahibine satılmıştır. Spartaküs, bir gladyatör olarak yetişmiştir. Kendisi gibi köle olan diğer gladyatörler, Spartaküs'ten ilham alarak onu lider edinmişler, kölelik sistemine karşı çıkarak bir ayaklanmaya gitmişlerdir. Spartaküs, silah verdiği köle ordusuyla birlikte Roma'ya kadar gitmiştir fakat buraya vardıklarında savaşı kaybetmişler, ardından da idama mahkûm edilmişlerdir.¹²⁶ Emel

¹²⁴ Öksüz, Yusuf, Osmanlı Erken Döneminde Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans, 2020, ss.11.

¹²⁵ Ergil, Leyla Yvonne, Discovering home: Anatolia's men of great words, storytellers and poets, Daily Sabah, erişim: 12.06.2022, <https://www.dailysabah.com/turkey/expat-corner/discovering-home-anatolias-men-of-great-words-storytellers-and-poets>

¹²⁶ Kuran, Özlem Züleyha, *Emel Dunkul'un Kelimât Sıbâtâkûs El- 'Ahîre (Spartaküs'ün Son Sözleri) Adlı Şiiri Üzerine Bir Değerlendirme*, Nüşa, C.18, S.46, 2018, ss.159-160.

Dunkul'un, *Spartaküs'ün Son Sözleri*¹²⁷ adını verdiği şiirinde de Spartaküs'ün bu köle yaşamıyla ilgili detaylar bulunmaktadır.

*"Sisifos" artık omuzlarının üzerinde kaya yok.
Kölelerin odalarında doğanlar taşıyor onu
Ve deniz... Tıpkı çöl gibi... Susuzluğu gidermez.
Çünkü "Hayır" diyen kişi, gözyaşları dışında susuzluğunu gideremez."*¹²⁸

Sisifos, Yunan Mitolojisi'nde bulunan bir kraldır ve tanrılar tarafından cezalandırılmıştır. Emel Dunkul'un burada Sisifos'tan bahsetmesinin sebebi, kaderlerinin köleler ile benzeşiyor olmasıdır çünkü köleler de Sezar tarafından tıpkı Sisifos gibi cezalandırılmışlardır.¹²⁹

Osmanlı Devleti'nin lal ismindeki şehzade yardımcılarının tarihi de kölelere dayanır. Selçuklu Devleti'nde hüküm sürmüş olan sultanlar, şehzadelerine idarede yardım etmeleri için azad edilmiş kölelerini görevlendirmişlerdir. Bu köleler için atabeg/ağabey isimleri kullanılmıştır. Bu atabeyler daha sonra kendi adlarına devletler kurmuşlar ve devletin parçalanmasında etken olmuşlardır.¹³⁰

Eski Yakındoğu olarak adlandırılan tarihi dönemde hapishane düşüncesi tam olarak oturmamıştı, hatta birini hapsetme düşüncesi yoktu. Romalılar arasında hapis kavramı tamamen bir bilinmezliğe sahip değildi, bu kavramın ne anlama geldiğini biliyorlardı fakat birini hapse atmak diye bir kural yasalarında yer almamaktaydı.¹³¹ Michel Foucault'un *Hapishane'nin Doğuşu* adlı eserinde Roma'nın ceza sistemiyle ilgili şöyle denmektedir:

Demek ki cezalandırma hakkı, kralın elinde tuttuğu düşmanlarıyla savaşma hakkının bir cephesi gibi olacaktır: cezalandırmak, şu "kılıç hakkına, Roma hukukunda merum imperium adı altında sözü edilen şu mutlak hayat ve ölüm hakkına, hükümdarın ona dayanarak, yasasını suçun cezalandırılması emrini vererek icra ettirdiği hakka" dahil olmaktadır. Fakat ceza aynı zamanda içinde bir bakıma hükümdarın fizik-siyasal gücünün mevcut olmasından ötürü hem kişisel, hem de kurumsal olan bir intikamın takibinin de bir biçimidir: "Bizzat yasanın tanımından, onun savunduklarını çiğneyenlerin cezalandırılması yoluyla, yalnızca otoritesini savunmaya değil, aynı zamanda bu otoriteyi hiçe sayanlardan intikam almaya yönelik olduğu görülmektedir" En kuralına uygun

¹²⁷ A.g.e., 2018, ss.162.

¹²⁸ A.g.e., 2018, ss.162.

¹²⁹ A.g.e., 2018, ss.162.

¹³⁰ Uzun, Efkân, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.18.

¹³¹ Riemschneider Kaspar K., *Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza*, Journal of Economic and Social History of the Orient, çev. Turgut Yiğit, Vol.XX, Part 1, 1977, ss.341.

*ceza infazında, yargı biçimlerine en tam uyumda bile intikamın faal güçleri hüküm sürmektedir.*¹³²

Anadolu'da ise hapishane kavramı ilk olarak Asur Ticaret Kolonileri devrindeki metinlerde karşımıza çıkmıştır. Bu metinlerin arasındaki bir mektupta Pusuken adlı bir kaçakçıdan söz edilir ve Pusuken'in yakalanıp hapse atıldığından bahsedilir. Ayrıca bu metinlerde önemli göze çarpan bir diğer nokta ise, mahkûm olarak sıfatlandırılan kişilerin suçlarına karşılık bir kefaret ödedikten sonra serbest kalabilmeleridir. O zamanlardaki hapishane ile günümüzdeki hapishaneler arasında büyük bir fark olduğunu söylemekte de fayda bulunmaktadır. Geçmiş dönemde hapishane olarak yerel soylu beylerin saraylarının zindanları kullanılmaktaydı. Ayrıca hapse giren mahkûmların, günümüzde olduğu gibi tüm hakları ellerinden alınmıyordu. Bazı mahkûmlar, hapisteyken bile ticaret işlerine devam edebiliyorlardı.¹³³ Bu mektupta Pusuken'in bahsedilişi şu şekildedir: “*Onun kaçak malları ele geçirildi, saray Pusuken'i yakaladı ve onu hapse attı.*”¹³⁴

Hititler dönemindeki hapishaneler ile ilgili elde edilen bilgiler ise çok azdır. Bu kavram bazı metinlerde *Babilce ya da Sumerogram É.EN.NU.UN* olarak geçmiştir.¹³⁵ Bu kavram da yalnız bir kere karşımıza çıkmıştır. İçinde geçtiği metin, *bir dağ kavmi olan Kaskalar'ın bulundukları bölgede III. Hattusili tarafından bir Hitit ileri karakolu olarak kurulan Tiliura şehrinin sakinlerine verilen talimatları konu alan metinde geçmektedir.*¹³⁶ Bu talimatlara göre, şehirlilerin Kaskalarla herhangi bir iletişimde bulunması yasaklanmıştı. Bir Kaskalının geceyi şehirde geçirmesine müsaade edilmezdi. Olur da geçirir ve yakalanırsa, Tiliuralılar onu hapse atardı. Fakat para cezası kesmek ya da yakalanan kişinin ölüm cezasına çarptırılması için o kişinin kötü niyetli olduğunu kanıtlamak zorundaydılar. Ayrıca, Hititlerde komiser ya da aynı statüde sayılabilecek bir polis bulunmamaktaydı. Bu durumda, bir eşyası çalınan ya da suçlu tarafından herhangi bir zarara uğrayan kişi suçlunun cezasını kendisi verirdi. Ailesinden veya kabileden yardım alarak suçluyu yakaladıktan sonra onu evinde

¹³² Foucault, Michel, Hapishanenin Doğuşu, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 1992, ss.59.

¹³³ Riemsneider Kaspar K., *Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza*, Journal of Economic and Social History of the Orient, çev. Turgut Yiğit, Vol.XX, Part 1, 1977, ss.343.

¹³⁴ A.g.e., 1977, ss.342.

¹³⁵ Riemsneider Kaspar K., *Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza*, Journal of Economic and Social History of the Orient, çev. Turgut Yiğit, Vol.XX, Part 1, 1977, ss.343.

¹³⁶ A.g.e., 1977, ss.344.

hapsederdi. Bu yüzden Hitit evlerinin çoğunda herhangi bir durumda suçluyu kapalı tutmak adına bir yer bulundurma zorunluluğu vardı. Kral ve ailesi için ise sürgün ya da iskân cezası verilmekteydi. Kraliyet mensubu olmayan diğer herkesin üstünde kanunlar uygulanırdı.¹³⁷

Eski Türk devletlerinde hapis cezası çok sık uygulanan bir ceza türü değildi. Bu cezanın sadece hafif suçlar için kısa süreli olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu yüzden hapishanelerin Türk medeniyetlerinde etkisi pek fazla olmamıştır. Hun Türk devletinde kin gütmek gibi bir âdet bulunmamıştır. Eğer biri bir başkasını öldürmüşse, idam cezasına çarptırılmıştır. Küçük suçların cezası araba tekerleğiyle ezilmek olmuştur; büyük suçların cezası ise ölümdür. Hapis cezasının süresi yaklâşık olarak on gündür fakat Hunlar yaylak-kışlak bir toplum ve devlet yapısına sahip oldukları için hapishane kurmamışlardır. Göktürk devletinde cezalar devletin ismi altında kesilmiştir ve toplum yararına olacak şekilde verilmiştir. Bazen cezalar suçluya kesilmek yerine suçlunun ailesine veya yakınlarına kesilmiştir. Göktürk devletinde de büyük suçlar için ölüm (idam) cezası uygulanmıştır. Çin kaynaklarına göre Göktürklerin büyük suç olarak gördüğü suçlar arasında isyan girişimi, adam öldürmek, evli kadına tecavüz, bağlı atı çalmak, ikinci kez hırsızlık yapmak vardır. Ceza verme ve suçluyu infaz etme hakkı devletin elindedir. Hafif suçların cezası ise maddi tazminat olmuştur.¹³⁸

Türk-İslam devletlerinden biri olan Selçuklu devletinde, adaletin başında bulunan kişiler Türk hükümdarlarıydı. Kişiye, devlete ve topluma karşı bir suç işleyen kişilerin yargılamalarını kendileri yapabilir, cezalar verebilirlerdi. En ağır ceza, ölüm cezasıydı.¹³⁹

2.2.2.1. Yazılı kaynaklarda kölelik

Yazılı eserler, araştırmacılar tarafından yazılı kaynaklar olarak adlandırılmaktadır.

*Yazılı kaynaklar, hâlk edebiyatının bir disiplin hâline gelmesinden önceki dönemlere ait doğrudan ya da dolaylı bir şekilde hâlk edebiyatı metinleriyle türler, sanatkârlar, edebî ürünlerin icrası gibi konular ile günümüz hâlk edebiyatı araştırmacılarının çözümlemelerini kolaylaştıracak bilgilere yer veren kaynaklardır.*¹⁴⁰

¹³⁷ A.g.e., 1977, ss.348.

¹³⁸ Hanılçe, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar*, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.2, Temmuz 2020, ss.409.

¹³⁹ Hanılçe, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar*, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.2, Temmuz 2020, ss.409.

¹⁴⁰ Oğuz, M. Öcal ve ark., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 2016, ss.102.

2.2.2.2. Divânu Lugâti't-Türk

Türk dilinin bilinmekte olan ilk sözlüğü olarak Divânu Lugâti't-Türk kabul edilmektedir. Yazılış tarihi 11. yüzyılın ikinci yarısıdır. Türkçe kelimelerin Arapça'ya çevrilmesinden meydana gelmiştir. Tam adı, “Kitâbu Divânu Lugâti't-Türk” olmakla beraber Türkçeye “Türk lehçelerini toplayan kitap” olarak çevrilmiştir.

Divânu Lugâti't-Türk her ne kadar bir sözlük olarak kabul edilse de içindeki bilgi fazlalığıyla kendini ansiklopediye dönüştürmüştür. Sözcük zenginliği ve sözcüklerin Arapça karşılığıyla beraber detaylı açıklamalar sayesinde ansiklopedi özelliği kazandığı söylenebilir. Sözlükte, yaklaşık 9 bin sözcük bulunmaktadır. Sözlükte, Türk boylarının ağızları ve Türk boylar hakkında verilen bilgilere ulaşılabilir.

Divânu Lugâti't-Türk'te de kölelik ve kölelik etrafında şekillenmiş kavramlara da rastlanmaktadır. Bu kavramların, 11.yüzyılda yazılmış bir sözlükte yer alması bize köleliğin ne kadar eskiye dayandığı ve Türklerde de var olduğuyla ilgili bilgi verir. Bu sözlükte yer alan kölelik ile kavramlar,

- ❖ *ās: Bu kelimeyle câriyeler adlandırılır.*¹⁴¹
- ❖ *iği: Sahip, efendi.*¹⁴²
- ❖ *câriyeler awınçu diye adlandırılır.*¹⁴³
- ❖ *egetlik kara.ba.ş: Zafif gecesinde gelinle gönderilen hizmetçi.*¹⁴⁴
- ❖ *egetlig: Kef'i yumuşatırsak 'hizmetçisi olan veya hizmetçiye sahip olan gelin' anlamını verir.*
- ❖ *kız: Kız; câriye.*¹⁴⁵
- ❖ *kız kırkın: Câriyeler.*¹⁴⁶
- ❖ *yinçe kız: Odalık. Bu isim (kız), hem hür kız için, hem de satın alınmış câriye için kullanılır.*¹⁴⁷
- ❖ *bîrt: Efendinin kölesinden her yıl aldığı vergi.*¹⁴⁸

¹⁴¹ Mahmud, Kâşgarlı, Dîvanu Lugâti't-Türk, Haz.Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, ss.38.

¹⁴² A.g.e., 2020, ss.42.

¹⁴³ Mahmud, Kâşgarlı, Dîvanu Lugâti't-Türk, Haz.Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, ss.68.

¹⁴⁴ A.g.e., 2020, ss.78.

¹⁴⁵ A.g.e., 2020, ss.142.

¹⁴⁶ A.g.e., 2020, ss.142.

¹⁴⁷ A.g.e., 2020, ss.142.

¹⁴⁸ A.g.e., 2020, ss.148.

- ❖ *kul: Köle.*¹⁴⁹
- ❖ *kusık: Cârîyelere ad olarak verilir.*¹⁵⁰
- ❖ *tigi.n: Asıl anlamı köledir.*¹⁵¹
- ❖ *kulsığ er: Huyu kölelerin huyuna benzeyen adam.*¹⁵²
- ❖ *kırna.k: Cârîye. Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl, Oğuz, Yemek ve Kıpçak lehçelerinde.*¹⁵³
- ❖ *kaçaç: Bir Çin ipeklisi. Daha doğru biçimi kaç.a.ç'tır ve bununla cârîyeler kaç.a.ç diye adlandırılır.*¹⁵⁴
- ❖ *yinçü: Cârîyeler bununla adlandırılır.*¹⁵⁵
- ❖ *kuya.r: Hayvanlara ve kölelere sövmek için kullanılan bir küfür.*¹⁵⁶
- ❖ *Süli: Köle adlarından. Süleyman'dan kısaltılmış gibidir.*¹⁵⁷
- ❖ *kün: Cârîye.*¹⁵⁸
- ❖ *yinçge kîz: Odalık.*¹⁵⁹ şeklinde sıralanabilir.

2.2.2.3. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 11. yüzyılda yazılmıştır ve Türk edebiyatının önemli eserlerinden biridir. Ayrıca Yusuf Has Hacib'in en önemli eseridir. Eserin yazılış amacı insana, dünyada ve ahirette kutlu olmanın yollarını anlatır. Kutadgu kelimesi, 'kutlu kılan'; bilig kelimesi, 'bilgi' anlamına gelir. Bundan yola çıkarak Kutadgu Bilig'in isim anlamının 'kutlu kılan bilgi, kutlu kılacak bilgi' olduğu söylenmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından ise '*devlet yönetme bilgisi*' olarak çevrilmiştir. Kutadgu Bilig'in türü siyasetnâme olarak geçer. Kutadgu Bilig'in bildiğimiz üç nüshası bulunmaktadır: Herat, Fergana ve Mısır. Herat nüshası diğer nüshâlar arasındaki en gerçek nüshadır. Yazılış şekli Uygur harfleri ile yazılmıştır. Fergana nüshası, diğer nüshâlar arasında en önemli nüsha olmasına rağmen nerede veya ne zaman yazıldığı belli olmamakla beraber yazarının kimliği de aynı şekilde belirsizdir.

¹⁴⁹ A.g.e., 2020, ss.146.

¹⁵⁰ A.g.e., 2020, ss.165.

¹⁵¹ A.g.e., 2020, ss.178.

¹⁵² A.g.e., 2020, ss.203.

¹⁵³ A.g.e., 2020, ss.206.

¹⁵⁴ A.g.e., 2020, ss.319.

¹⁵⁵ A.g.e., 2020, ss.361.

¹⁵⁶ A.g.e., 2020, ss.419.

¹⁵⁷ A.g.e., 2020, ss.448.

¹⁵⁸ A.g.e., 2020, ss.493.

¹⁵⁹ A.g.e., 2020, ss.503.

Baş ve son kısımları eksik bir nüshadır. Mısır nüshasının bazı kısımları kaybolmuş olmasına en özenle yazılmış nüshadır.

Kutadgu Bilig'in yazılış yılı 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Çalışmamız çerçevesinde incelediğinde bu eserde kölelik ve bunun çevresinde oluşmuş kavramlara rastlanmaktadır. Bu da bize, Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemin kültüründe kölelik sisteminin var olduğu sonucunu verir. Kutadgu Bilig'in yazılış amacının insanlara dünyada ve ahirette nasıl kutlu olunacağını anlattığı ele alınırsa, eserde geçen kölelik kavramlarının sosyal alanda mecazi bir şekilde verildiği iddia edilebilir. Örneğin Ögüdülmüş, hükümdara bir kumandanın nasıl olması gerektiğini anlatırken, kumandanın silah arkadaşlarına köle ve cârîye ihsan etmesini söyler.¹⁶⁰ Köle daha çok, 'kul köle olmak' kavramlarında ele alınmış ya da efendisi olan kölelere gönderme yapılacak şekilde kullanılmıştır. Cârîye kavramı çok az geçmekle beraber, o da köleyle aynı şekilde, hizmetçi anlamında kullanılmıştır. Zindan kavramına da rastlanır fakat bu kavram, bu eserde suçluların tutulduğu kapalı mekân yerine daha çok mecazi anlamda kullanılmıştır. Örneğin, Odgurmuş, hükümdara öğüt verirken dünyanın bir zindan olduğunu söyler ya da insanlara onların kendi menfaatleri dışında başkaları için çalışırsa kendilerini köle hâline sokacakları gibi öğütler verir.

*"Silâh arkadaşlarını yedirip içirmeli ve giydirip kuşatmalı; onlara çok at-koşum, **köle** ve **cârîye** ihsan etmelidir."*¹⁶¹

*"Menfaati olursa, insan kendisini **kul** yapar; başkasının **kölesi** olur ve zahmete katlanır."*¹⁶²

*"Bu dünya bir **zindandır**, ona gönül bağlama; sen yüksek saray ve ülke iste, huzûr ve sükûna kavuş."*¹⁶³

*"**Zindanda** ne gibi arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve saâdet cennet içinde bulunur."*¹⁶⁴

*"Ova ve dağlık yerlerde dolaşan koyun sürüleri, **kul**, **cârîye** ve **hizmetkârların** dolu; ey sâkin tabiatlı insan."*¹⁶⁵

¹⁶⁰ Arat, Reşit Rahmeti, Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, ss.170.

¹⁶¹ A.g.e., 1959, ss.170.

¹⁶² A.g.e., 1959, ss.220.

¹⁶³ Arat, Reşit Rahmeti, Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, ss.227.

¹⁶⁴ A.g.e., 1959, ss.257.

¹⁶⁵ A.g.e., 1959, ss.385.

2.2.2.4. Dede Korkut Kitabı¹⁶⁶

Dede Korkut Kitabı, Oğuz hikayelerinden meydana gelmiştir ve bir boylar kitabıdır. İki nüshası bulunan bu eserin nüshâlarından biri Dresden’de, diğeri Vatikan’da bulunmaktadır. Dede Korkut Kitabı, adını Oğuzların destanlarını düzenleyen ozanların pîri Dede Korkut’tan almıştır. Dede Korkut’un adı Doğu Türkçede Korkut Ata; Batı Türkçede Dede Korkut ve Korkut Ata olarak geçer. Dede Korkut’un Dresden nüshasının adı *Kitâb-ı Dedem Korkut* olarak geçerken, Vatikan nüshasında Dede Korkut adı geçmemektedir. Dede Korkut’un Dresden nüshasında on iki boy bulunmaktadır. Vatikan nüshasında ise bu altı boy vardır. Beşi tamamlanmış bu boyların biri kopmuş sayfaları sebebiyle eksik kalmıştır. Dede Korkut’un içinde bulunan boylar her ne kadar birbirinden bağımsız parçalar olsa da aslında hepsi ortak bir parçayı oluştururlar. Bu ortak parça ise Oğuz topluluğunun yaşam tarzlarını, hayat görüşlerini ele alır. Her bir bağımsız boyda ise Oğuz beylerinin yaşadıkları maceraları konu edinir.

Dede Korkut, Oğuz beylerinin maceralarına ele aldığından dolayı, hikayelerde kölelik etrafında şekillenmiş kavramlara rastlanır. Daha çok ‘tutsak edilme’ kavramı bu hikayelerde geçmiş, hapis ve zindan gibi diğer kavramlardan çok az bahsedilmiştir. Tutsak olma kavramı ilk kez Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı’nda karşımıza çıkar. Bu destanda Beyrek ve adamları, Bayburt hisarının beyi tarafından tutsak edilirler. Beyrek’in tutsaklığıyla verilen tek bilgiler çok sınırlıdır. Sadece çok uzun süre tutsak kaldığı ve Beyrek’e âşık olan Bayburt beyi kızı sayesinde kaçtığı bilinmektedir: “*Fakat tam gerdeğe gireceği gece, Bayburt hisarının beyi yed iyüz kâfirle gelerek Beyrek’i ve otuz dokuz yiğidiniz tutsak eder, naibi de şehir olur.*”¹⁶⁷ Dede Korkut’ta yer alan hikayelerden biri olan Bey Böyrek’in farklı nüshâlarında kölelik ve esaret temalarına farklı şekillerde rastlamamız mümkündür. Türk Dil Kurumu nüshasında Bey Böyrek ve arkadaşları, Engerus Kralı’nın esiri olarak düşerler. Hikâyenin sonunda da Bey Böyrek’in annesi, oğlunun gelişine sevinir ve köleler azad edilir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

¹⁶⁷ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, ss.9.

¹⁶⁸ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayıncılık, Mart 1983, ss.185.

Tutsak olma kavramının bulunduğu bir diğer destan ise Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Destan'dır. Babası Kazan'ın, oğlu Uruz'u savaşa sokmaması üzerine dayanamayan Uruz, adamlarıyla birlikte düşmanlara saldırır. Adamları ölürken kendisi de tutsak olur. Uruz'un tutsaklığı ile ilgili verilen bilgiler de bu kadarla sınırlıdır. Daha sonra babası Kazan tarafından kurtarılır. Köleliğin en büyük kaynaklarından biri savaşlardan toplanan esirlerdir. Burada Uruz'un savaşta kaybetmesi sonucu tutsak etmesi buna örnek olarak gösterilebilir: *“Yapılan savaşta kırk yiğidi şehit olur, kendisini de **tutsak ederler.**”*¹⁶⁹

Bir diğer destan ise Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı'dır. Bu destanda Kazılık Koca, sarhoşken akına çıkmak için izin alarak Direk Tekür'ün kalesini alırlar. Burada bir savaş olur ve Kazılık Koca yenilerek tutsak edilir. Uzun yıllar tutsak kaldıktan sonra Yigenek tarafından kurtarılır, ganimetler gazilere verilir. Burada yine bir savaşta yenilmenin sonucu olarak tutsak edilme vardır ama bunun yanı sıra savaş ganimetlerinin gazilere verilmesi durumu da vardır. Savaşta toplanan ganimetlerin, askerler, komutanlar arasında paylaşılması yaygın bir durumdur:

*“Koca **tutsak edilerek** kaleye hapsolunur.”*¹⁷⁰

*“Kazılık Koca on altı yıl hisarda **tutsak kalır.**”*¹⁷¹

*“Kazılık Koca'nın **tutsak edildiği** sırada bir yaşında olan oğlu Yigenek on beş yaşına girer.”*¹⁷²

Tutsaklık kavramının ortaya çıktığı diğer destan Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Destan'dır. Burada çok kısa olarak Kapak Kan'ın karısının oğluna karşılık bir tutsak verilmesini istediği için Basat'a karşı gelmesinden ve birinin tutsak alındığından bahseder. Verilen bilgiler çok kısıtlıdır: *“Ona Depegöz'ün yaptıklarını anlatır ve bir **tutsak alır.**”*¹⁷³

Tutsak olma kavramının geçtiği bir diğer destanda aynı zamanda diğer destanlardan farklı olarak zindan kavramına da rastlanır. Bu destan Uşun Koca Oğlu Segrek'in Destanı'dır. Egrek, Kara Tekür tarafından yakalanıp zindana atılır, tutsak düşer. Yakalanma sebebi, Kara Tekür'e saldıracakken bir casus tarafından açığa

¹⁶⁹ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, ss.10.

¹⁷⁰ A.g.e., 2018, ss.14.

¹⁷¹ A.g.e., 2018, ss.14.

¹⁷² A.g.e., 2018, ss.14.

¹⁷³ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, ss.16.

çıkarılmalarıdır. Verilen bilgiler yalnız bu kadarla kısıtlıdır fakat zindan kavramının geçiyor olması, bu destanı kitaptaki diğer destanlardan ayırır: “*Bunu casuslarından öğrenen Kara Tekür altı yüz kâfir göndererek yiğitlerini öldürtüp Egrek’i yakalattırır. Alınca kalesinde zindana atarlar.*”¹⁷⁴ “*Segrek kardeşi olduğunu ve onun tutsak bulunduğunu öğrenince deliye döner.*”¹⁷⁵

Tutsak değil de bu sefer ‘hapis’ kavramının geçtiği son destan Salur Kazan’ı Oğlu Uruz’un Tutsaklıktan Çıkardığı Destanı’dır. Burada Kazan’ın Tumanın kalesinin tekürü tarafından kuyuya hapsedilmesi geçer. Burada ekmek ve suyla beslenir. En sonunda tekürün karısının ısrarıyla Kazan, kuyudan çıkarılır ve düşmanlık yapmayacağına dair yemin eder. Hapis kavramının geçmesi de tıpkı bir önceki destan gibi bu destanı da diğerlerinden ayırır: “*Kazan’ın yirmi beş beyini şehit ettikten sonra Kazan’ı uyuduğu yerde arabaya bağlayıp Tumanın kalesine getirir, bir kuyuya hapsederler.*”¹⁷⁶

2.3. Osmanlı Devleti’nde Kölelik

Kölelik, 19. yüzyıla kadar var olmuştur ve elbette İslam dünyası ile Osmanlı Devleti’nde de kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti’ne kölelik sisteminin gelmesi tıpkı yerleşik hayata geçişte olduğu gibi işçi, rençber arayışı sonucu oluşmuştur. İmar ve çiftçilik gibi alanlarda işçi aranmasının yanında Müslüman sayısını arttırmak istenmesi de etkili olmuştur. Kölelik sisteminin başlama tarihi 14. yüzyıl (1362-1364)’dır. Başlangıcı ise Anadolu’dan ve Balkanlar’dan devşirilen genç gayrimüslimlerdir. Bu gençlere, ‘padişahın kulları’ anlamındaki ‘gulamlar’, ‘kullar’ ve ‘kapı kulları’ isimleri verilmiştir. Yeteneklerine göre devlet kademelerinde kendilerine yer buldukları da olmuştur. Yetenekli olanlar Veziriazamlık görevi gibi önemli görevler edinebilmişlerdir. Osmanlı’nın ilk dönemlerinde köleleştirmenin amacı asker yetiştirmek olmuştur. Kölelik, Osmanlı Devleti’nin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel çerçevelerinde önemli bir etkisi olmuştur. Kul ve harem sistemi, Osmanlı Devleti’nde var olan köleliğin daha çok politik tarafına işaret etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ A.g.e., 2018, ss.19.

¹⁷⁵ A.g.e., 2018, ss.19.

¹⁷⁶ A.g.e., 2018, ss.20.

¹⁷⁷ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.215.

Osmanlı dönemindeki saray câriyeleri iki grup altında toplanmaktaydı. Bu grupların dağılışı ise câriyelerin zekâları, ahlakları, güzellikleri göz önüne alınarak yapıldı. İlk grup padişaha ve hâlka hizmet eden câriyelerden oluşurken, ikinci grupta ise aile üyeleri olan gözde ve ikballer bulunmaktaydı.¹⁷⁸ Sarayda câriyelere verilen eğitimler oldukça çeşitliydi. Yeni gelenlere nasıl davranmaları gerektiği öğrenilirken ayrıca İslam dini de tanıtılırdı. Türkçe okuma ve konuşma dersleri, dikiş dikme, dantel örmek, şarkı söylemek, müzik aleti çalma gibi dersler de bu eğitimlere dahildi.¹⁷⁹ Bu eğitimler sıkı bir disiplin altında yapılır, eğitimde öne çıkan câriyeler kademe olarak yükselirlerdi.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti, yerleşik hayata yeni geçtiği dönemlerde, savaşlardan topladıkları esirleri köle yapmak yerine onları kurtuluş akçesi karşılığında bırakır ya da satardı. Esirlik müessesesi ilk kez Bizans seferleriyle Osman Gazi olmuştur ve Orhan Gazi döneminde de bu sürmüştür.¹⁸¹

Osmanlı'da esirlerin köle olarak alınmaya başladığı ilk dönem I. Murad dönemidir. Fetihlerden toplanan savaş esirleri, fethedilen yerleri imar ederken işçi olarak kullanılan köleler olmuşlardır. Savaş esirlerinin ekonomik kazanç sağladıklarının görülmesi üzerine, bazı esir sahibi askerler ellerindeki askerleri kendi topraklarında kullanmak veya köle olarak satmak amacı ile Anadolu'ya getirmişlerdir.¹⁸² Osman Bey döneminde orduda kölelere rastlanmaz. Kölelerin sarayda görev almaya başlaması Orhan Bey döneminde gerçekleşmişti.¹⁸³ Savaşlardan toplanan esirler ya da ticaret aracılığıyla satılan köleler, devlete ait olur. Devlet için çalışan köleleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁸⁴

a. Ortakçı Kullar ve Ortakçılar: Hassa çiftliklerinde çalışanlara *ortakçı kullar* adı verilirdi. Sultanlar, bu köleleri mülk ve vakıflarda çalışan kölelerden

¹⁷⁸ Kocaaslan, Murat, *Sarayda Terbiye Olmayan Hiçbir Yerde Terbiye Öğrenemez: 17. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Cariye Eğitimi*, Turkish Studies Social Sciences, Vol.14, Issue 4, 2019, ss.1623.

¹⁷⁹ A.g.e., 2019, ss.1623.

¹⁸⁰ A.g.e., 2019, ss.1624.

¹⁸¹ Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.233.

¹⁸² A.g.e., 2019, ss.233.

¹⁸³ Aktoprak, Vahide, *İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.27.

¹⁸⁴ Bagatur, Sibel, *Osmanlı'da Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.24.

seçip satın almışlardır. *Ortakçı kulların* ortaya çıkışı Orhan Gazi dönemine denk gelir.

b. Kesimci Kullar: Kesimci kullar, ortakçı kulların benzeridir. Kesimcinin, ortakçıdan farkı, alanında daha çok özgür olması olarak verilebilir.

c. Sığircı Kullar: Devlete ait sığırları, koyunları besleyen kölelere verilen isimdir. *Koyun kâfirleri* ismi de kullanılır.

d. Kürekçiler (Forsalar): Küreğe mahkûm suçlulara *forsa* denmekteydi. Akdeniz’de donanmanın gelişmesiyle beraber kürekçi ihtiyacı doğmuştur. Osmanlı Devleti’nde savaş esirleri, köle yapılmalarının yanında kürekçi olarak görev alırlardı ve bu köleler yirmi yaşından büyük olurlardı.

e. Kapıkulları: Kölelerin eğitim alıp orduya verilmesi sistemine kul sistemi denmiştir.

f. Pençik Oğlanları ve Acemi Ocağı: I. Murad döneminde, fetihlerden toplanan savaş esirlerinin hepsi ganimet olarak dağıtılmaz ya da köle olarak satılmazdı. Beşte biri devletin yararına olması amacıyla alınırdı. Bu toplanan esirlerle de Yeniçeri Ocağı’ndaki asker eksikliği giderilirdi. Bu uygulama I. Murad döneminde başlamış ve Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar sürmüştür. İşte, Yeniçeri Ocağı’nda asker olan bu esirlere pençik adı verilmiştir. Pençik olan esirler, hâla devletin kölesi olarak kabul edilmişlerdir ama onlara köle olarak davranılmamıştır.

g. Devşirme Sistemi ve Acemi Ocakları: Pençik kanunu uygulanamadığından ötürü, bu kanunun yerine II. Murad devşirme kanununu getirmiştir. Pençik kanunu gibi asker ihtiyacını karşılayacak olan bu kanun altında, devşirme memuru kırk tane evden bir Hıristiyan oğlan çocuğu toplardı. Bu çocukların yaşları 14 ile 18 arasında değişirdi.

h. Dokumacı Köleler: Dokumacı köleler, Bursa’da bulunmaktaydılar. Dokumacı sanayinin gelişmesiyle beraber erkek ve kadın köleler bu işte çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti’nde kölelik yüzyıllar boyunca sürmüş, ancak köleliğe olan bakış Batılı fikirlerin de etkileşime girmesiyle birlikte 19.yüzyılda değişmiştir. Batılı devletlerin baskıda bulunması sebebiyle, Osmanlı Devleti köleliği yasaklamak için uğraşmıştır fakat bunu bir yasayla yapmak yerine, bölge bölge köle ticaretini

engelleme yoluyla yapmaya çalışmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde kölelik sisteminin yasaklanması köle ve câriyeleri bir anda ortadan kaldırmamıştır. Artık 'köle' ve 'câriye' olarak anılmak yerine dadı, lala, uşak isimlerini almışlar ve ayak işleri yapmaya devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde insanlara verilen değer, onları Batı'dan daha farklı bir konuma getirir. Öyle ki bu değer Osmanlı özelinde köle kadınlara, câriyelere bile verilmiştir. Eğer bir câriye bir konakta çalışmaya başlarsa, ev hâlkının arasına karışmış olur. Esirler, özgürlüklerini hem Osmanlı'da hem de Avrupa'da kaybederler fakat Osmanlı topraklarında esirlere, insanî bir değer verilmiş, onlara iyi davranılmıştır. Ama aynı zamanda devletin iktisadi yapısı kölelik üzerinden yürümediği bilinmektedir. Toplumun gelişip değişmesiyle beraber köleliğin de aynı şekilde gelişip değiştiği söylenebilir. Üstelik Osmanlı Devleti'nde kölelik, ömür boyu mahkûm olduğu bir sistem değildi. Bunun için yazıya geçirilmiş herhangi bir kural olmasa da örf uygulanmaktaydı. Örf tarafından belirlenen süre sona erdiğinde köleler özgürlüklerine kavuşurdu. Bunu da azadlık kâğıdı olarak yaparlardı.¹⁸⁵

Kölelerin bazı haklara sahip oldukları da bilinmektedir. Bu da Osmanlıda kölelere verilen değeri bir kez daha ortaya koyar. Bu haklar isim olarak şöyle sıralanabilir: Hayat hakkı, nafaka hakkı, dava hakkı.¹⁸⁶ Osmanlı Devleti'nde köle ve câriyeler, toplumun derinlerine kadar işlemiş ve bu da onların toplumun ayrılmaz bir parçası hâline gelmelerine sebep olmuştur. Bu dönemde köle ve câriyeler genellikle ev hizmetçiliğinde kullanılmıştır fakat askeri ve iktisadi alanlarda da görev aldıkları olmuştur. Bu yüzden iş açısından önemli oldukları söylenebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti topraklarında câriyelerin sayısı kölelerden daha fazladır.¹⁸⁷

Osmanlı'da şer'i hukuk vardı ve bu hukuk sistemi, kölelerin durumunu belirlemekte söz sahibiydi. Sahiplerinin kendi giysilerinden kölelere de giydirmeleri; kendilerinin yedikleri yemeklerden kölelere de yedirmeleri önemli şiarlardan biri olmuştur.

¹⁸⁵ Özmutlu, Günnaz, IV.Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, ss.34-35.

¹⁸⁶ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.49-52.

¹⁸⁷ Güler, Ümit, *Osmanlı Diyarbakiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.60, Haziran 2021, ss.35.

Efendilerinin, kölelerini suç işlemek için kullandığı da bilinmekteydi.¹⁸⁸ Özellikle hırsızlık yaptırılırdı. Sakat köleler ise efendileri tarafından dilendirilirdi. Câriyeler ise efendileri tarafından bazen başka erkeklere satılır, fahişelik yaptırılırlardı.¹⁸⁹ Osmanlı kayıtlarında yer alan efendi-köle ilişkisine örnek olarak şu vaka gösterilebilir:

*Mart 1732’de Bitli Ömer adında bir esirci ve Ayşe adlı siyahi câriyesi cezalandırıldılar. Daha önce kürek cezasına çarptırılmış ve 1731’de câriyeleriyle birlikte Bursa’ya sürülmüş olan Ömer, Esir Pazarı’ndaki câriyelerini hırsızlık yapmaları için evlere ve hamamlara yollamayı âdet edinmişti. Sonra hırsızlık yaparken yakalanan bir siyahi câriye, Ömer’in izniyle çaldığını ve çalıntı eşyaların bir bölümünün Ömer’in Esir Pazarı’ndaki odasında bulunduğunu itiraf etti. Bu da yetmiyormuş gibi Ömer, 25. Yeniçeri odasına kayıtlı olduğunu iddia ediyordu; ancak, yeniçerilerin sahip çıkmaması üzerine bu kez Limni Adası’na sürgüne gönderildi.*¹⁹⁰

Osmanlı Devleti’nde, eğer efendileri izin verirse, kölelere evlenme hakkı da tanınmıştı. Hatta efendileri kölelerine yardım etmeyi ve onlara özgürlüklerini vermeyi de tercih edebilirlerdi. Eğer köle ile efendinin arası iyiye, efendiler kölelerine mal veya hak verebilmişlerdir. Haklarını alamayan kölelerin mahkemelere başvurduğu da olmuştur.¹⁹¹

Şer’i hukukun başka bir kuralı ise eğer bir köle kaçtıysa, bu kölenin sahibine geri verilmesi gerektiğiydi. Kaçak kölelere ‘abık’ adı verilmiştir ve bu kaçma durumu, Osmanlı’da sık görülen durumlardan biridir. Karşılarında para ödenmediği sürece kölelerin kaçması neredeyse imkânsızdı. Kaçan köleleri yakalayan devlet görevlilerine yüksek meblağda paralar ödenirdi.¹⁹²

Osmanlı’da kişisel olarak edinilmiş kölelerin çoğuna ipek imalatında işler verilmiştir fakat kölelerin çeşitli mesleklerde çalıştığı bilinmekteydi. Bu mesleklerden bazıları el sanatları, ev temizleme, ipek işçiliği olmuştur. Câriyeler ise sütanne olarak çalıştırılmış ve adına da ‘hızanat hakkı’ denilmiştir; bundan süt nafakası da alınabilmiştir. Ayrıca seçkin evlerde hizmetçilik de yapmışlar, bu evlerde çalışanların pekçoğunun cinsellik amaçlı kullanıldığı söylenmektedir. Ayrıca köleler, üst makamlara da gelebilmişlerdir.

¹⁸⁸ Bayarslan, Hüseyin, *Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri*, Ulakbilge, C.5, S.10, 2017, ss.443.

¹⁸⁹ A.g.e., 2017, ss.443.

¹⁹⁰ Erdem, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi, 2004, ss.53.

¹⁹¹ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.219.

¹⁹² Bayarslan, Hüseyin, *Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri*, Ulakbilge, C.5, S.10, 2017, ss.443.

Buna en büyük örnek, câriyelerin saraya girebilmesi olarak verilebilir. Saraya câriyelerin girmesi ve sayılarının artması Orhan Bey zamanında başlamıştır. Fatih zamanında kurulan harem, Orhan Bey'in zamanında gelişim geçirmişlerdir.¹⁹³

Köleler, tarımda çalıştırılmaktan ziyade daha çok kürekçilikte görev almışlardır. Bu yüzden ki Osmanlı'da kölelik, ekonomik olarak zayıf kalmıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise kölelerin görevi daha çok efendilerine hizmet etmek ya da küçük iş yerlerinde çalışmak olmuştur. Köleler bu yüzden köşklere de kullanılmışlardır. Zengin insanlar arasında kölelik yaygınken, hâlin arasında köleliğe pek rastlanmazdı. İslam hukukunun uyguladığı ahlak kuralları çerçevesinde efendiler, kölelerine iyi davranırdı. Efendiler, kölelerini çocukları olarak kabul ederlerdi ve bu yüzden onların her türlü ihtiyaçlarını karşılardı. Kölelerini iyi yetiştirmek onların göreviydi denilebilir. Köşklere câriyelerin görevi ise odalık olmaktı. Erkek köleler ise köşklere ayak işlerinde görev alırlardı.¹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde kölelerin yüksek kademelerde iş sahipleri olabildiği bilinmekteydi. Hatta zaman geçtikçe kölelerin bazıları yönetici sınıfının bir bölümüne hâkim olmuşlardı. Müslümanlar, kendi topraklarından olmayan köleler satın alırlar ve bunları asker, bürokrat olarak yetiştirip Osmanlı Devleti'nin ihtiyacını karşılamaya yardımcı olurlardı. Yaşadıkları yerin dilini öğrenip Müslüman olan köleler ilgili tarihte pek çok örnek bulunmaktadır. Müslüman olan bu köleler, eğer hürriyetlerine kavuşurlarsa Osmanlı Devleti'nde kalmaya devam ederek burada yaşarlardı. Buradaki köleler genellikle evlerde hizmetçilik yaparlardı veya padişah vakıflarında çalıştırılırlardı.¹⁹⁵

Osmanlı Devleti'nin başlarında, köle sayısı az olmakta beraber savaşlar, fetihler arttıkça köleler de bunlara paralel olarak çoğalmıştır. Fetihler son bulunca, yeni kölelerin de gelişi durmuştur.¹⁹⁶

¹⁹³ Çelik, Mahmut, *Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Cariyelik Anlayışı*, Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi, S.26, 2015/2, ss.33.

¹⁹⁴ Aktoprak, Vahide, *İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.28.

¹⁹⁵ Bayarslan, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri*, Ulakbilge, C.5, S.10, 2017, ss.442.

¹⁹⁶ Tahiroğlu, Bülent, *"OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA KÖLELİK"*, Journal of Istanbul University Law Faculty, c. 45, sayı. 1-4, Temmuz. 2011, ss.655.

2.3.1. Cârîyelik ve Harem

Harem, İslam inancına göre şekil verilmiş, insanların hayatlarını kolaylaştırmak adına ortaya çıkmış bir saray bölümüdür. Burada kadınlar (cârîyeler), yabancı erkeklerle karşılaşmazlar ve böylece daha rahat olurlar. İlk saray haremî, Emevîler döneminde oluşturulmuştur.¹⁹⁷ Denilebilir ki; Emevî zihniyeti ve sosyal hayat algısı ile İslam devletlerinde bu yapının teşekkülü etkin olmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde harem ise II. Mehmet (Fatih) döneminde ortaya çıkmıştır. Cârîyeliğin ortaya çıkmasıyla birlikte Türk kızlarıyla evlenen Osmanlı padişahları, bu geleneği bırakmışlar ve cârîyelerle evlenmeye başlamışlardır. Bunu ilk başlatan padişah, Hürrem Sultan ile evlenen Kanunî Sultan Süleyman'dır. Tüm padişahların bu geleneği desteklediğini söylemek yanlış olur çünkü cârîyelerle evlenme geleneği II. Osman (Genç) tarafından kaldırılmak istenmiştir ama padişahın amansız ölümüyle bu başarısız olmuştur, cârîyelerle evlenme geleneği de devam etmiştir.¹⁹⁸

Harem ağaları, haremden sorumlu olmakla yükümlü kişilerdir. İslamiyet'te kadın ve erkeklerin ayrı oturmasını sağlayan haremlik-selamlık geleneğinin bir sonucu olarak, hanelere harem ağası bir ihtiyaç olarak alınmaya başlanmıştır.¹⁹⁹

Cârîyeler arasından güzel ve yetenekli olanlar, padişah için özel olarak seçilirdi. Padişahın önüne çıkmadan önce ise çeşitli eğitimler alırlardı. Bu eğitimler arasında dans etmek, şiir okumak, enstrüman çalmak da vardır. Aralarından en güzel, akıllı, yetenekli olan cârîye seçilip padişaha sunulur. Bu cârîyeye ikbâl adı verilir. İkbâllerin aldıkları eğitimlere okuma yazma, din, dikiş, nakış, ud çalmak, şarkı söylemek eklenebilir. İkbâller daha yüksek mertebelere atanırlardı.²⁰⁰

Osmanlı'da cârîyelerin birçok hakkı bulunmaktaydı fakat bazen de olsa cinsel amaçla kullanıldıkları dikkat çekmektedir. Çok az olsa da efendileri tarafından fuhuşa

¹⁹⁷ Özmutlu, Günnaz, IV.Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, ss.10.

¹⁹⁸ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.27.

¹⁹⁹ Karakulak, Cemal, Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kölelik Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, 2020, ss.28.

²⁰⁰ Koç Keskin, Neslihan, 17. Yüzyıl Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, Mayıs 2018, ss.93.

zorlanan c riyeler de var olmuştur.²⁰¹ Aynı zamanda c riyelerin hepsi tek bir çatı altında toplanmaz. Farklı gruplara ayrıldıklarını söyleyebiliriz.

Saraydaki c riyeler   e ayrılmaktadır: Hizmetçi c riyeler, satılacak olan c riyeler, odalıklar. Hizmetçi c riyeler yaşı a büyük olurlardı ve haremdaki işleri h llederlerdi. Satılacak olan c riyeler yaşı a küçük olurlardı ve büyüdükçe g zelleşirlerse ud, kanun eğitimleri alır nezaket kuralları   renirlerdi. Ergenli e girdikten sonra da satılırlardı. Odalıkları ise en güzel c riyelerdir. Devlet adamlarının gözdeleri ve padişah kızlarının en çok yanlarına aldıkları c riyeler, odalıklardır.²⁰²

Saray haremi c riyeleri ikiye ayrılırdı: Hizmetçi c riyeler ve eş olan c riyeler. Hizmetçi c riyeler ücret olarak sarayda çalışırlar ve genelde evli olurlardı. Erkeklerle cinsel ilişkide bulunmazlardı. Eş olan c riyeler ise padişahların eşi olabilirlerdi. Padişahtan ya da efendisinden başka kimsenin eşi olamazdı. Eğer efendisinden  ocuk do urursa, bu  ocuk  zg r doğar; efendisi  ld   nde c riye de özgürlüğüne kavuşurdu. Eğer bir c riye, padişahın çocuğuna hamile kalırsa onu padişahın eşi olarak kabul ederler ve statüsünü c riyeden, kadına y kseltirlerdi.²⁰³

Eş c riyeler, nik hl  olan c riyelerdi. Eşinden başkasına haram olarak kabul edilen bu c riyeler eğer  ocuk do ururlarsa, çocukları  mm  veled sıfatını alırdı ve başkasına satılamazdı. Kocas  ölünce de kendileri  zg r kalırdı.²⁰⁴

Azad edilmiş c riyeler ise Osmanlı padişahlarının kadınlarıydı ve bunlara kadın efendi denirdi. Padişahların bazen nikah akdi yapmasına gerek kalmadan beraber yaşadığı kadınlar da bu ismi alırdı.²⁰⁵

 kballer, g zdeler, peykler ve has odaklılar diğer c riyeler grubuna giren c riyelerdir. Evlerde bulunan haremelerde çalışan c riyeler ailenin hizmet ili ini yaparlardı ama aralarında odalık olarak da görev alanlar vardı. Osmanlı saraylarındaki haremelerde de

²⁰¹ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata  rne i (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.217.

²⁰² Altınde er, Sabiha, XVII. Yüzyılın İlk Yarisında Trabzon'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2017, ss.37.

²⁰³  zmutlu, Günnaz, IV.Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, s.33.

²⁰⁴ Bagatur, Sibel, Osmanlı'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın a  Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.36.

²⁰⁵ A.g.e., 2011, ss.37.

aynısı geçerliydi. Hizmetçi ve odalık câriyeler bulunurdu. Ancak saray haremindeki odalık vazifesinin çok daha önemli bir rolü vardı.²⁰⁶

2.3.2. Cezalar

Osmanlı Devleti'nin kendine özel bir hukuk sistemi vardır ve bu hukuk sisteminin ortaya çıkmasındaki en büyük etken hâlkın huzurunu sağlamak olmuştur. Oluşan herhangi bir sorunda Osmanlı Devleti ceza sistemi uygulamıştır ve bu cezaların en önemlileri arasında hapis vardır. En yaygın cezalar idam edilme, sürgün edilme, teşhir, dayak atılmasıdır. Diğer cezalar ise fidye, dükkânın kapatılması, mallara el koyulması, prangabent, para cezası ve kısastır.²⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde hâlkın hapis cezası alıp almadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır fakat padişaha karşı gelenlerin hapse atıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Özellikle klasik dönemde hapse en çok giren kişiler görevini kötüye kullanan vezir, bey ve kadılar olmuşlardır. Bu dönemde hapis cezasının çok da fazla uygulamaya konulmadığını söylemek mümkün olacaktır. Ağır suçlar işleyenler daha çok kürek cezası, prangaya vurulma gibi cezalara çarptırılmışlardır. 19. yüzyılın ortalarına kadar ise cezaların ağırlığı işlenen suça göre değişmekteydi. Bu cezalar arasında sürgün, idam ve zindana atma bulunmaktaydı. Hapishaneler, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nde belirmeye başlar. Bundan önce Osmanlı Devleti'ndeki hapishane işlevi, suçluların zindanlara atılmasıyla olurdu. Tanzimat'la beraber hapis cezası hukuk kuralları arasına girdiğinden kullanımı yaygınlaşmış ve böylece hapishaneler ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde hapishane olarak kalelerin zindanları tercih edilmiştir çünkü mahkumlar için özel olarak hapishaneler inşa edilmemiştir.²⁰⁸ Tanzimat'tan öncesini kapsayan dönemlerde, suçluyu düzeltmek ve onu tekrar

²⁰⁶ Özmutlu, Günnaz, IV.Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, ss.32.

²⁰⁷ Parlakoğlu, Gizem, II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.11.

²⁰⁸ Aksın, Ahmet, Baytimur, Suha Oğuz, *Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808)*, XVI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, IV.Cilt, I.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, Ankara, ss.12.

topluma kazandırmak gibi bir yöntem uygulanmamıştır. Bunun yerine şiddet yolu seçilmiş ve suçlunun suç işlemesi engellenmeye çalışılmıştır.²⁰⁹

Osmanlı Devleti'nde hafif cezalar para ya da hapis; ağır suçlar 16. yüzyıldan sonra kürek, 17. yüzyıldan sonra ise kalebendlik olarak uygulanmıştır ve bu cezaların uygulanış süresi Tanzimat dönemine kadar sürmüştür. Pranga ve tomruk cezaları da kullanılmıştır. Kürek cezası, Osmanlı döneminde hapis cezasından daha ağır kabul edilmiştir ve ne zamandan itibaren kullanılmaya başladığı belirsizdir. Kürek cezasının verildiği suçlar arasında hırsızlık, eşkıyalık, kasten adam öldürme, ırza geçme, resmî evrakta sahtecilik, kalpazanlık, casusluk vardır.²¹⁰ Osmanlı Donanması'nda kürek çekme görevinde gönüllüler bulunmaktaydı fakat donanmanın büyümesiyle beraber gönüllüler yeterli gelmemiş ve böylece savaş esirleri ile köleler de kürek çektirilmeye başlanmıştır. Fakat belli bir süre sonra bu kişiler de yetersiz gelince, suçlulara da bu görev verilmiştir. Cezanın şiddeti, suçluya verdiği acının seviyesiyle ölçülmektedir. Osmanlı Devleti'nde verilen cezaların şiddeti göz önünde bulundurularak suçlulara verilmesi konusu 'eşedd-i siyaset' adı altında uygulanmıştır.²¹¹

Osmanlı Devleti'ndeki ceza hukuku, İslam hukukuna göre düzenlenmiştir. İslam hukukunda ta'zir cezalarını tespit etmekte ve bunları yaptırıma sokmakta büyük bir yetkisi olan kişi devlet başkanıdır. Osmanlı'da hüküm sürmüş padişahlar da bunun üstünde tüm imparatorlukta geçerli hukuk normları getirmişlerdir. Kaynaklar, bu hukuk normları oluşturulurken İslam öncesinde yaşamış Türklerin törelerinden ve yasak geleneklerinden etkilendiğini söyler. Bu normlar, belli bir süreden sonra örfî hukuk adını alır. Sadece İslam hukuk kaynaklarıyla uygulanan hukuka ise şer'î hukuk denmiştir.²¹²

Osmanlı Devleti'nde idam cezasına çarptırılan suçlar ikiye ayrılır: Şerî hukuka göre suç olan davranışlar ve Örfî hukuka göre suç olan davranışlar. Şerî Hukukta kaynak

²⁰⁹ Parlakoğlu, Gizem, II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.10.

²¹⁰ Kılınç, Ahmet, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili*, Belleten, C.79, S.285, 2015, ss.539.

²¹¹ A.g.e., 2015, ss.539.

²¹² Kırılı, Hacer, Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2015, ss.10.

olarak Kurân kabul edilir. Şerî hukuk kuralları altında ölüm cezası, Kurân'da bulunan bazı suçlar için verilmiştir. Bu suçlara *Allah'a karşı işlenen suçlar (Had)* adı verilir.²¹³

Örfî hukukun ölüm cezasına çarptırdığı suçların sayısı fazladır. Bu suçlar kanunda yer alır ve keyfî olarak hüküm verilemezler. Özellikle Osmanlı'da padişahlar keyfî olarak ölüm cezasına çarptırma olayını pek çok kez yapmışlardır. Şeriat çerçevesi içinde padişahın kanun çıkarması uygun kabul edilmekteydi.²¹⁴

Osmanlı Devleti'nde verilen cezalar üç gruba ayrılır:²¹⁵

❖ **Hapis Cezası:** Hâlkın huzurunu bozacak davranışlarda bulunmak, devletin başındaki otoriteye karşı gelmek, birini öldürmek, eşkıyalık yapmak, *içki imal etmek, kumar oynatmak, idari görevleri zorla ele geçirmek ve benzeri suçlar* hapis cezası almıştır.²¹⁶ (Aksın, 2015: 12)

❖ **Muhkem Hapis:** Normalde verilen hapis cezasının daha ağır olanıdır. Mahkumlar, kale zindanlarına götürülürler. Toplumu ciddi şekilde karıştırmak, otoriteye baş kaldırmak, cinayet işlemek, gasp etmek gibi suçlar bu cezayı alır.²¹⁷

❖ **Katle Bedel Hapis:** Verilen en ağır cezadır. Eğer idam cezası alan bir kişinin cezasından geri dönülürse, buna karşılık olarak katle bedel hapis cezası ile cezalandırılırdı. Toplumu, devlete karşı ayaklandırmak, *eşkıyalık ile beraber ağır suçlar işlemek, gayri ahlaki davranışlarda bulunmak, devlet tarafından yasaklanan davranışları yapmak* bu cezanın verilmesine sebep olan suçlardır.

²¹³ Yüksel, Ece, *Osmanlı Cellatları*, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, c. 1, sayı. 1, Ocak 2017, ss.79.

²¹⁴ A.g.e., 2017, ss.79.

²¹⁵ Aksın, Ahmet, Baytimur, Suha Oğuz, *Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808)*, XVI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, IV.Cilt, I.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, Ankara, ss.12-13.

²¹⁶ A.g.e., 2015, ss.13.

²¹⁷ A.g.e. 2015, ss.12.

Osmanlı Devleti'nde suç işleyen kişilere her zaman hapis cezası verilmemiştir. Suçun değişmesine göre cezanın miktarı da değişir. Hapis cezası alan davranışlar da şunlardır:²¹⁸

- ❖ **Toplum Düzenini Bozma:** Hâlkın huzursuzlanmasına sebep olunan bu davranışın bir daha gerçekleşmesinin önüne geçilmek adına hapis cezası uygulanmıştır.
- ❖ **İktisadi Düzene Zarar Verme:** *İktisadi yapı içerisinde oluşturulan mevcut yapının dışına çıkan veya uymayıp karşı uygulamada bulunanlar ise cezalandırılmıştır.*²¹⁹
- ❖ **Gayri Ahlaki Olaylara Karışma:** Ahlaksız davranışları engellemek amacıyla bu tür davranışlara hapis cezası verilmiştir.
- ❖ **Merkezi Otoriteye Karşı Gelme:** Devlet için çalışan kişiler, devlet tarafından verilen emirleri uygulamakla yükümlüdürler. Eğer bu verilen görevleri yapmazlar ya da devletin beğenmeyeceği bir iş sunarlarsa ceza alabilirlerdi. Bu cezalar genellikle hapis ve sürgündü ama idam ya da kürek cezasının da olduğu bilinmektedir.

Şartlar zaman içinde değiştiği için, ta'zir cezaları bundan etkilenmiştir. Daha önce İslam hukukunda hiç görülmemiş ta'zir cezaları uygulamaya geçirilmiştir. Kürek cezası ve kalebendlik buna örnektir. Kürek cezası, örfi ceza olarak kabul edilmiştir. Eğer naslarla belirlenmiş şekilde ele alınırsa ta'zir cezalara girer.²²⁰

Kürek cezasının ilk ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. 16. yüzyılda bir sisteme dönüşmüş fakat zaman geçtikçe ortadan kalkmıştır. Yaygınlaşması ise denizciliğin gelişmesiyle olmuştur. Osmanlı donanmasındaki kürekçiler gönüllü olarak çalışmaktaydılar ama sayıları yetersiz kalınca yeni kürekçi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece savaş esirleri ve kölelere kürekçi olma görevi verilmiştir. Bunlar da yetersiz kaldığında suçlular eklenmiştir. Mahkûmların cezalarının kürek cezasına devlet

²¹⁸ Aksın, Ahmet, Baytimur, Suha Oğuz, *Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808)*, XVI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler, IV.Cilt, I.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, Ankara, ss.13-19.

²¹⁹ A.g.e., 2015, ss.16-17.

²²⁰ Kırılı, Hacer, *Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2015, ss.12.

tarafından kendiliğinden çevrildiği de olmuştur ve bunun sebebi de kürek çekecek insana ihtiyaç olmasındandır.²²¹

Kürek cezasının araştırmalarda geçen tanımı, Osmanlı donanmasında kürek çektirilmesi olarak geçer. Ama başka tanımlamalarda da Tanzimat'tan önceki dönemde ağır suçların cezası olarak savaş gemilerinde kürek çektirilmesi veya gemi hizmetine geçirilmesi olarak verilmiştir. Kürek cezası, hapis cezasının biraz daha nitelikli hâlidir, denebilir. Geminin bir bölümüne insanın hapsedilmesi, özgürlüğünün bu şekilde elinden alınması hapis cezasının bir başka türüdür.²²² Bu cezanın nitelikli olmasının asıl sebebi, hapis cezasının yanında ağır bir kürek çekme cezasının verilmesidir. Kürek çekme cezası, klasik dönemde gemiyi yönlendirecek ya da durduracak şekilde kürek çektirilme cezasının verilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu uygulama, cezanın ismiyle bir bütün hâline gelmiştir ve Tanzimat sonrasında oluşturulan ceza kanunnamelerinde eğer ağır çalıştırılacak bir ceza verilecekse buna 'kürek cezası' denmiştir. Bu ceza psikolojik bir ceza olmaktan ziyade daha çok bedeni bir cezadır çünkü suçluya, kürek çekerek bedenini kullanması sağlanmaktadır. Asli, bedeli, tekmili ve tebei cezalar arasında kürek cezası asli ceza olarak kabul edilmiştir. Bir suç işlenmesinin bedeli olarak uygulanmıştır. Kürek cezasını bedeli ceza olarak kabul eden kaynaklar vardır.²²³

Kürek cezası, süresi bakımından ikiye ayrılır: Müebbet ve muvakkat. Ömürlük bir kürek cezası verildiğinde, bunun ömür boyunca süreceği kesin olarak cezalıya bildirilmiştir. Ama kayıtlarda genelde bir süre belirtilmeden bu cezanın verildiği görülür. En az 1 yıllık bir süreyle kürek cezası verilmiştir, daha azı verilmemiştir.²²⁴

Bu yüzden eğer kişinin özgürlüğünü hayatı boyunca kısıtlarsa tasfiye edici ceza adını alabilir. Hayatı boyunca değil de hayatının sadece belli bir bölümünde özgürlüğü kısıtlandığında, suçlunun topluma yararlı bir birey olarak geri dönmesi amaçlanmıştır. Konu böyle olduğunda kürek cezası, uslandırıcı ceza olur.²²⁵

²²¹ Kılınç, Ahmet, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili*, Belleten, C.79, S.285, 2015, ss.545.

²²² Kılınç, Ahmet, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili*, Belleten, C.79, S.285, 2015, ss.534.

²²³ A.g.e., 2015, ss.538.

²²⁴ A.g.e., 2015, ss.535.

²²⁵ Kırılı, Hacer, *Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2015, ss.16.

Osmanlı Devleti'nin ceza ilkelerinde herkesin kanunlar karşısında din, dil, ırk ve cinsiyet fark etmeden eşit olduğu vardır fakat kürek cezasına gelindiğinde, hiçbir kadına veya köle kadına bu ceza verilmemiştir. Yönetici sınıfında olanlara ise eşitlik ilkesi uygulanmış ve bu ceza verilmiştir.²²⁶ Kürek cezasının verilme amaçları şöyle sıralanabilir:²²⁷

- a. Suçlunun işlediği suçu bir daha gerçekleştirmesini önlemek için onu düzeltmeye çalışmak, ıslah etmek.
- b. Donanmalarda artan kürekçi ihtiyacından dolayı yeni kürekçilere ihtiyaç duyulması ve bu ceza sayesinde kürekçi edinilmesi.
- c. Kürek cezası almak için hırsızlık yapmış olmak, zimmet, yankesicilik yapmak, dolandırmak, hâlka zulmetmek, haydutluk etmek, eşkıyalık etmek, yol kesmek ve yardım etmek, haneye tecavüz etmek, adam öldürmek ya da öldürmekle tehdit etmek, yaralamak, darbetmek, işkence etmek, iftira atmak, *kamu nizamını bozmak*, ırza geçmek, sahtekarlık ve kalpazanlık yapmaz, itaatsizlik etmek, *sahte berat*, *resmi evrakta sahtecilik*, *yalancı şahitlik yapmak*, *karaborsacılık*, *casusluk*, *düşmanla ticaret yapmak*, *işbirliği yapmak*, *dinî mahiyet taşıyan suçlar işlemek* gerekir.²²⁸

Kürekçiler de farklı isimlerde farklı gruplara ayrılmışlardır:²²⁹

- a. *Ocaklık Kürekçi (Avâız Kürekçi)*
- b. *-Hod-girifte Kürekçi*: Bu kişiler kendi rızaları doğrultusunda kürekçi olmuşlardır.
- c. *Gebrân-ı Mîrî (Mîrî Esirler)*: Bu esirler savaştan toplanmış ve kürekçi yapılmışlardır.
- d. *Satın Alınan Esirler*: Bu esirler, efendilerinden alınırdı ve gösterdikleri çalışmaları karşılığında hak ettikleri ücret de efendilerine ödenirdi.

Tanzimat döneminde, Osmanlı Devleti'nde uygulanan hapis cezasıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle, hapis cezası diğer cezalarla para

²²⁶ Kılınç, Ahmet, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili*, Belleten, C.79, S.285, 2015, ss.543.

²²⁷ Kırılı, Hacer, *Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2015, ss.31-34.

²²⁸ A.g.e., 2015, ss.37-39.

²²⁹ A.g.e., 2015, ss.26-31.

cezasının yerine uygulanmaya başlamıştır. 1858 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu çıkmıştır ve bu kanunla Osmanlı'da günümüz hapishanelerine benzer hapishaneler kullanılmaya başlanmıştır.²³⁰

20. yüzyılın başları Osmanlı devleti için siyasal açıdan zor bir dönemdir. Meşrutiyetin bir kez daha ilan edilmesi, devletin temelini sarsan savaşların gerçekleşmesi hapishaneleri yetersiz bırakmıştır. Hapishanelerin yetersiz oluş mevzuu ise, ikinci meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından gündeme taşınmış ve konuşulmuştur. Müttefik devletlerin Osmanlı hapishanelerine olan ilgileri de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır.²³¹

Osmanlı hapishaneleri her ne kadar Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde iyileştirilme yoluna gitse de bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu hapishaneler, cezaların uygulanması için yeterli niteliklere sahip değillerdir. Osmanlı hapishanelerini iyileştirme çalışmaları 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bedene uygulanan cezadan veya zindana atılmaktan ziyade insanların hapse mahkûm edilmesi fikri bu dönemde doğmuştur. Ancak bu dönem zorlu geçmiştir ve istenilen sonuçlar tam olarak elde edilememiştir.²³²

Osmanlı hapishaneleri iyileştirilirken önceden inşa edilmek binaların yenilenmesi, iyileştirilmesi veya ihtiyaç olursa daha modern binaların inşa edilmesi karşılaşılan büyük zorluklardandır. Modern binalara hapishane sistemi kurmak ise başka bir sorundu.²³³

Osmanlı'da zindan olarak kullanılan yerler genelde kalelerin içlerinde bulunurdu. Suçlu eğer bir yere kapatılmışsa bu kalabentlik, kürek, prangabentlik, tomruk veya sürgün cezasına çarptırıldığı anlamına gelmekteydi.²³⁴

Kalabentlik cezası kalede verilen bir cezaydı. Bazı mahkûmlar cezasını kalenin içinde tamamlarken, bazıları da kaledeki zindanlarda tamamlardı. Eğer bir mahkûmun

²³⁰ Hanilçe, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar*, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.2, Temmuz 2020, ss.413.

²³¹ Soran, Volkan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.59, Güz, 2016, ss.114.

²³² Tekin, Saadet, Özkes, Sevilay, *Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7/16-17, 2008, Bahar-Güz, ss.188.

²³³ A.g.e., 2008, ss.188.

²³⁴ Parlakoğlu, Gizem, II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.12.

adalarındaki kalelere sürgünü gerçekleştirse, bu ceza cezirebentlik olarak tanımlanır. Bu ceza hafif suçlar için verilirdi. Mahkûm kale içinde özgürce dolaşabilme hakkına sahipti. Dışarıdaki insanlarla konuşabilmesinin yanında, ailesiyle beraber de yaşayabilirdi. Evlenme hakları bile vardı. Ama eğer cezasını çekmeye devam ederken başka bir suç daha işlerse, cezası kürek cezasına çevrilirdi. Mahkûmun özgür kalması ancak cezasının tamamını çekmesiyle, af çıkmasıyla veya kefaletle olurdu.²³⁵

Mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak verilen cezaya prangabentlik adı verilir. Kürek cezasında da mahkûmların ayaklarına zincir vurulurdu. Bu yüzden aralarındaki farkı ayırmak için nerede çalıştıklarına bakılırdı. Eğer gemilerde çalışıyorsa bu kişi kürek mahkûmu; başka yerde hapis tutuluyorsa prangabent olarak adlandırılırdı.²³⁶

Tomruk, Türk Dil Kurumu tarafından

“ayak ve ellere geçirilip bağlanan iki parça kütükten meydana gelen işkence aleti” olarak tanımlanmıştır. Suçluların bu işkence aletine mahkûm edilmelerindeki amaç cezalarını itiraf ettirmektir. Suçunu itiraf ederek zindana götürülenler olduğu gibi, tomruktan kurtulmak için işlemediği bir suçu kabullenenler ve hatta tomruklarda can verenler bile olmuştur.²³⁷

Osmanlı Devleti’nde idam kararı verilirken öncelikle sultanın ya da yüksek rütbeli devlet görevlilerinden izin alınırdı. ‘Siyaseten katl’ adının verildiği uygulama, Osmanlı dönemindeki suç sisteminde oldukça önemliydi. Eğer bir kişi padişahın otoritesini tehdit ediyorsa, padişaha komplo kuruyorsa, padişahın canına kastetmişse, padişahın arkasından kötü konuşmuşsa, asilik yapmışsa, padişaha yalan söylemişse, görev üstünlüğünü olması gerekenden farklı bir amaç için kullanmışsa, görevinde başarısızlık elde etmişse, ‘siyaseten katl’ uygulamasına tabii tutulabilirdi.²³⁸

2.3.3. Cellâtlık

Şurtî, İslam literatüründeki cellâttır. Cellâtların bağlı olduğu teşkilata ise şurta adı verilmiştir. Bu kelime “yırtmak, yarmak; şart koşmak, alamet koymak;

²³⁵ A.g.e., 2018, ss.13.

²³⁶ A.g.e., 2018, ss.16.

²³⁷ Parlakoğlu, Gizem, II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.18.

²³⁸ Yılgür, Egemen, *Karşılaştırmalı Perspektiften Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı / Parya Cellatlar*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2017; 1 (15), ss.103.

görevlendirmek” anlamındaki şart kökünden türemiştir.²³⁹ Düzeni korumak, suçluları yakalamak ve emniyet, şurta teşkilatının kapsamına girer.²⁴⁰

Osmanlı Devleti’nde bir ‘cellât teşkilatı’ bulunmaktaydı fakat Fatih Sultan Mehmed’e kadar şurta ya da başka bir cellât teşkilatı yoktur. Bu yüzden sadece İstanbul’da bulunmaktaydı. İdamlar hakkında verilen kararlar, padişaha aitti. Eğer padişahın olmadığı bir durum söz konusu olursa, kararı veren kişi sadrazam olurdu. Padişaha ait olmayan kararların verilmesi ise şer’i mahkemeler tarafından gerçekleştirilirdi. Bu kararları uygulayanlar ise cellâtlık mesleğiyle uğraşanlar olmuştur.²⁴¹

Bu cellât teşkilatının başında bir cellât vardı ve teşkilat onun idaresinde işlerdi ama zamanla bu değişmiştir. Cellâtların hepsinin soyu Mısır’a dayanırdı, yani mısır hâlkından gelenlere verilen ad olan ‘Kıpti’lerdi. Sarayda bulunan cellâtlar, 20 neferden oluşan Cellât Ocağı’na bağlıdır. Saray cellâtları arasından ise dilsiz olan özel bir cellât grubu vardır ki bunlar gizli olan ölüm cezalarında görev alırlardı.²⁴²

Bostancıbaşı Ağası, cellâtbaşı ile cellâtları yönetme görevini üstlenmiştir. Ölüm cezasının verildiği hükmünü Bostancıbaşı alırdı (ve bazen bu hükmü kendisi de verirdi) ve cezanın verildiğinden emin olurdu. Ama eğer bir infaz yapılacaksa, bunun için cellâtlardan Bostancı Ocağı sorumlu olurdu. Güvenlik sağlanmak istediğinde ise sorumlu kişi yerine subaşı geçerdi. Bu yüzden, eğer cellâtlık askeri teşkilat adı altında verilirse yanlış olmaz.²⁴³ Eğer bostancıbaşı, idam hükmünü verirse idam esnasında bulunabilirdi ve bu ancak idam edilecek kişinin önemli bir şahsiyet olmasıyla gerçekleşirdi. İnfaz, cellâtbaşı ve *cellât yamağı* adı verilen iki cellât olmak üzere üç infazcıyla gerçekleştirilirdi. Kalelerde cezasını çeken suçluların infazları ise paşa cellâtları tarafından gerçekleştirilirdi.²⁴⁴

Bu mevzu ile bağlantılı olarak; Türkiye sahasında kölelik, köle ticaret, Osmanlı Devleti’nde kölelik ve köleliği yasaklama çalışmaları üzerinde çalışmış isimler

²³⁹ Baş, Burcu, Osmanlı’da Cellatlar ve Cellat Ocağı, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.3.

²⁴⁰ A.g.e., 2018, ss.3.

²⁴¹ A.g.e., 2018, ss.5.

²⁴² Yüksel, Ece, "OSMANLI CELLATLARI", Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, c. 1, sayı. 1, Ocak 2017, ss.80.

²⁴³ Baş, Burcu, Osmanlı’da Cellatlar ve Cellat Ocağı, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.6.

²⁴⁴ A.g.e., 2018, ss.7.

arasında İ. Parlatır, E.R. Toledano, Ö. Şen, Y.H. Erdem, G. Akyılmaz, G. Bozkurt gibi isimler vardır.

2.4. Kölelik Sistemi

Köle sıfatı, savaşlardan esir olarak alınmış ya da herhangi bir şekilde satılıp satın alınan insanlar için kullanılır. Köleler tıpkı birer mal gibi bir değer verilerek satılırlar. Köleliğin geçmişi M.Ö. 4000'ler gibi çok eskilere uzanır ve bu yüzden kökleri derin olan bir sistemdir. İnsanlar göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçtiklerinde üretim yapmaya başladıkları tarihten itibaren iş alanları genişlemiştir. İş alanlarının genişlemesiyle beraber çalışacak insan ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Antik Çağ olarak kabul edilen dönemlerinde insanlar yerleşik hayata geçmesinin kölelik sistemini doğurduğu tahmin edilmektedir.²⁴⁵ İnsanlar savaşlar başlatıp bu savaşlardan topladıkları esirlerin özgürlüklerine el koymuşlardır ki bu da köleliğin doğma sebeplerinden bir diğeridir.

Geçmişte köleliğin belirlenişi ırka göre yapıldı ve bu köleler, efendilerinin hizmeti altında ömürleri boyunca kalırlardı. Modern köleliğin belirlenişi maddi çerçevede gerçekleşmektedir ve köleler, efendilerine ömür boyu değil geçici olarak hizmet verirler. Modern kölelerin tanımı zorla çalıştırılan insanlar şeklinde yapılabilir.

Kölelik sistemi, İslam'dan önce ortaya çıkmış bir sistemdir. En önemli ticaret alanlarından biri köle ticaretiydi. Bu ticaretin tarihi ise çok eskilere dayanır. Bu sistemin adının geçtiği ilk yazılı kaynak Sümerler'e aittir. Erkek kölelere 'Luhur-sag' denirken kadın kölelere 'Salhur-sag' denmiştir. Sümer dilinde 'sag' kelimesi dağ anlamına gelmektedir. *Sümerlerde köle olarak alınan ya da ele geçirilen insanlar muhtemelen dağ bölgesi kavimlerinden gelmiş ya da getirilmiş oldukları için bu ismi almışlardır.*²⁴⁶ Sümer, Akad, Eski Mısır, Hitit, Fenile, Babil, Hint uygarlıklarının yanında Eski Yunan, Roma ve Araplarda kölelik sistemine rastlanmıştır. Türklerde ise Hun, Göktürk ve Uygurlarda kölelik sistemi bulunmaktadır.²⁴⁷

²⁴⁵ Emir, Osman, "GREK KOLONİZASYON DÖNEMİ'NDE KARADENİZ'DE ÖNEMLİ BİR GEÇİM KAYNAĞI: KÖLE TİCARETİ", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, c. 10, sayı. 10, Kas. 2011, ss.10.

²⁴⁶ Altındağ, Sabiha, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2017, ss.11.

²⁴⁷ Karabulut, Mustafa, *Tanzimat Dönemi Romanlarında Hürriyet ve Esaret İzlekleri*, Türk Dili, S.724, 2012, ss.321.

Yerleşik hayatın başlamasıyla beraber insanlar üretime geçmişlerdir. Üretim geliştikçe nüfus artmıştır ve nüfusun artması da yeni üretim ihtiyacı doğurmuştur. Yeni üretimler yapmak için tarım alanları büyütüldüğünde ise bu sefer kas gücü gerekli olmuştur. Kas gücü de kölelikle karşılanmış ve bunun bir sistem hâline gelmesine sebep olmuştur.

Kölelik sistemi daha çok erkeklerin işçi olarak, diğer bir adla ‘köle’ olarak çalıştırılması, kadınların da konaklarda işçi veya erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ‘câriye’ olarak çalıştırılması üzerine kurulmuştur.

Kölelik sisteminin kaldırılmaya başlanması 18. yüzyılın sonlarına denk gelir. İnsan haklarının etkili bir hâle gelmesinin yanında Sanayi Devrimi’nin başlamasıyla köleler tarımda, sanayide pahalı işçiler hâline geldiği için kölelik sisteminin kaldırılması yoluna gidilmiştir.

Abdülmecid zamanında kölelik sisteminin Osmanlı Devleti’nde kaldırılması gündeme gelmiştir. Sonuç olarak bu karar alınmıştır ve resmî olarak 1847’de yasaklanmıştır. Kölelerin alım satımının devam edişi ise 1908’e dayanır.²⁴⁸

2.4.1. Köle Azadı

İslam’da köleleri azad etmek bir ibadet olarak kabul edilmiştir. Bazı günahların kefareti, Kur’an-ı Kerim’de söylenildiği üzere köle azad ederek karşılanabilirdi. Köle azad etmek, hayırlı bir iş olarak kabul edilmiştir.

*Bu nedenle hürriyetlerine kavuşmak isteyen kölelerin İslam dışı ülkelerde İslam beldelerine sığınmalarına fırsat verilmiştir. İslam dininin getirdiği bu yenilikler ve iyileştirmeler sayesinde kölelikten yetişen birçok sultan, vezir, vali, askeri komutan, fatih olmuştur.*²⁴⁹

Osmanlı Devleti’nde kölelerin azad edilmesi üç şekilde gerçekleşebilirdi: Efendisi, kölesini kendisi öldükten sonra özgür bırakabilir; efendisi, kendisi daha yaşarken kölesini özgür bırakabilir; köle ve efendi arasında yapılan bir anlaşma köle özgür kalabilirdi. Câriyeler ise eğer efendileriyle evlenirse ya da efendileri onların başka birileriyle evlenmelerine isterse özgür kalabiliyorlardı. Fakat Osmanlı Devleti’nde

²⁴⁸ Sak, İzzet, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya’da Kölelik Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, 1987, ss.13.

²⁴⁹ Bagatur, Sibel, Osmanlı’da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.5.

köle ve câriyeler, azadlıklarının kabul edilmemesi, inkâr edilmesi, reddedilmesi sorunuyla çok fazla karşılaşmışlardır.²⁵⁰

Köleliğin sona ermesi için çeşitli yöntemler mevcuttu. Kölenin kendisi bir karşılık ödeyerek özgürlüğünü elde edebilirdi. Para kazanabilen kölelerin ise kendilerine biçilmiş değeri efendilerine ödeyerek kendilerini satın alabildikleri olmuştur. Efendisine belli bir süre hizmet eden köle, bir anlaşma karşılığında, hizmet süresi bittikten sonra da özgür olabilmekteydi. Efendisi ölmeden önce kölesini azad edeceğini söylerse eğer, efendisi öldükten sonra kölesi özgürlüğüne kavuşabiliyordu. Câriyeler ise çocuk sahibi olarak özgürlüklerini elde edebiliyorlardı ve bu hak İslam hukuku tarafından verilmişti.²⁵¹

Osmanlı Devleti'nde işleyen kölelik sisteminde, câriyeler efendilerinden çocuk sahibi olmak isterlerdi. Çünkü câriye, efendisinin çocuğunu doğurunca azad edilir ve efendisi öldükten sonra da özgür olurdu. Bu yüzden, câriyelerin bu kadar istemesinin yanında efendiler, sırf bu sebepten dolayı câriyelerden çocukları olsun istemezlerdi. Câriye ya da köle kadınlar eğer efendilerinden çocuk sahibi olurlarsa 'çocuğun annesi' veya diğer adıyla 'ümmü'l-veled' unvanını alırdı ve doğan çocuk köle sınıfında sayılmazdı. Çocuk doğduktan sonra efendisi öldüğünde ise câriye veya köle kadın da hür olurdu. Efendisinin çocuğunu doğuran câriyeler için şu sözler kullanılmıştır:²⁵²

- ❖ **ümmi veled (Ar.)** “(câriye için) çocuk anası” (İMS 133b-4)²⁵³
- ❖ **karabaşğa oğlan toğurt-** “câriyeyi çocuk sahibi etmek” (ME 41-3)²⁵⁴
- ❖ **oğlanlar anası kıl-** “çocuk sahibi etmek” (ME 95-2)²⁵⁵

Köle azad ve akitle özgür olabilirdi. Sevap işlemek için köle satın alıp onlar azad edenler olmuştur. Eğer azad etme konusunda şüpheye düşülürse, kölenin özgürlüğüne göre karar verilir. İslam, azad etmeyi teşvik etmiştir. Akit ise, kölenin kendisine

²⁵⁰ Güler, Ümit, *Osmanlı Diyarbakiri'nde Köle ve Cariyeler (18. ve 19. yy.)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.60, Haziran 2021, ss.47.

²⁵¹ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.227.

²⁵² Güner, Nurhan, *Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 32 (45), 2018, ss.49.

²⁵³ Güner, Nurhan, *Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 32 (45), 2018, ss.49.

²⁵⁴ A.g.e., 2018, ss.49.

²⁵⁵ A.g.e., 2018, ss.49.

verilmiş olan değeri efendisine ödeyerek özgür kalmasıdır. Bazı durumlarda efendisi, kölesini azad etmek için kölesine bir bedel biçerdi. Köle buna karşılık borçlanarak özgürlüğüne kavuşurdu.²⁵⁶

Köleler eğer idari görevlere gelirlerse statüleri ‘azadlı’ olarak geçer. Bazen köleler, efendileri için onların adına idari görevlerde de bulunmuşlar, bu görevleri yerine getirmişlerdir. Köleler ya da diğer bir adıyla azadlılar, birçok görevde bulunabilmişlerdir. Bunlar arasında sıradan memuriyetler ve üst düzey görevler de vardır. Bu üst düzey görevler isim olarak şöyle sıralanabilir: Valilik görevi, hâciplik (özel kalem müdürlüğü), posta (berid) görevi, diğer memuriyetler, adli görevler, kâtiplik görevi, divan görevlileri, çeşitli görevliler.²⁵⁷

Azad edilen köleler, sosyo-ekonomik hayata geri döndüklerinde zorluklarla karşılaşmışlardır. Belirli bir süre boyunca efendisine hizmet etmiş olan kölenin, azad edildiği yaştan itibaren hayatını kazanması zor olmuştur. İslam hukukunda köle azad edildiyse bile efendisiyle olan ilişkisinin devamı gibi bir durum vardır ve bu duruma ‘vela’ adı verilir. Vela, köle ile sahibi arasındaki miras durumlarını belirleyen şeydir.²⁵⁸

Osmanlı Devleti’nde köle ve câriyeler azad edildikten sonra hâla lakap olarak köle ve câriye sıfatlarını taşıyabilirler. Köleler evlenebilmeleri, mal mülk sahibi olabilmeleri, iktisadî hayatın içine girebilmeleriyle özgür insanlarla eşit kabul edilmişlerdir. Ama bunların olabilmesi için azadlı köle ile toplum arasındaki ilişkinin ilerleyip gelişmesi gerekmiştir. Azadlı köle, hayatını özgür bir insan gibi normal şekilde çalışmaya çalışırken toplumun da ona ayak uydurması, onu diğer özgür insanlardan ayırmaması gerekir, bu beklenir. Bir köle, efendisi tarafından azad edilse bile ona olan bağlılığı bitmiyordu. Azad edilen köle, efendisinin mirasçısı olurdu.²⁵⁹ Eğer bir köle azad edilmişse, istediği işi yapabilme özgürlüğüne sahip olurdu ve kazandığı parayı kendisi

²⁵⁶ Bayarslan, Hüseyin, *Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri*, Ulakbilge, C.5, S.10, 2017, ss.450.

²⁵⁷ Hatalmış, Ali, *İslam’ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (2), 2013, ss.154-166.

²⁵⁸ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.228.

²⁵⁹ Sak, İzzet, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya’da Kölelik Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, 1987, ss.46.

kullanabilmektedir. *Fakat, yine falanın azadlısı olarak tanınmakta, efendisinin ismi ile anılmaktadır.*²⁶⁰

2.4.2. Köle Ticareti

Kölelik, dünyadaki Mısır, Hint, Çin, Asur, Türk, Yunan ve Roma gibi tüm milletlerin geçmişlerinde belirgin bir yere sahiptir. Milletlerin yanında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerde de karşımıza çıkmıştır. Köleliğin ağır bir şekilde ya da daha uysal bir şekilde uygulanması ise medeniyetlerce ve dinlerce farklılık göstermiştir. Kölelik sistemiyle ilgili belirli kurallar oluşturulmuştur. Bu kurallardan biri, köle satışlarının başlamadan önce duyurulması gerektiğiydi. Bununla beraber, köle alıp satımının devlet denetimi altında kalması ve vergilerin düzende kalması amaçlanmıştır. Amerika'nın sömürge hâline getirilmesi köle ticaretinin endüstriye dönüşmesine neden olmuştur.²⁶¹

Türklerin yaylak kışlak bir hayat sürmesinin sonucu olarak kölelik, kurumsal bir olay hâline gelememiştir. Fakat, insanlar belli bir süreden sonra esirleri kâra dönüştürmek isteyince, mecburen esirleri belirli alanlarda kullanmaya başlamışlardır. Hunlar ve Kök-Türkler savaş esirlerini iş gücü alanında etkin olarak kullanmıştır fakat iki millette de esir ticareti yapıp yapılmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Uygurlar ise ziraat alanında gelişmek amacıyla bir dönem köle alım ve satımı yapmışlardır. Ayrıca Uygurlarda 'oğulluk' adı verilen bir sistem bulunmaktaydı ve bu sistemde insanlar kendi öz çocuklarını para veya arazi karşılığında başkalarına verirler ya da devrederlerdi.²⁶²

Köle ticaretinin serbest bir şekilde, herhangi bir kanun altında olmadan uygulanması 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu ticaretin en yaygın olduğu ülkeler Eski Mezopotamya, Roma ve Mısır'dı. Kölelik, Türk toplumlarında da kendine yer bulmayı başarmıştır. Köleliğin Hunlara kadar uzandığı ve bu zamanda kölelerin daha çok ev işlerinde kullanıldığı bilinmektedir. İslam öncesinde yaşamış olan Türk devletlerinde de köleler var olmuştur. Uygular zamanında kölelerin varlığı, bulunan köle satışlarının belgeleriyle ortaya çıkmıştır. Eski Türklerdeki köle varlığı ise, içinde 'köle' geçen

²⁶⁰ A.g.e., 1987, ss.46.

²⁶¹ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.214.

²⁶² Yürekli, Tülay, *İslâmlaşma Sürecinde Türk Halk Kültüründe Cariyelik*, Dini Araştırmalar 25 / 59, Aralık 2020, ss.314.

kavramlardan anlaşılır. Uygurcada, köle için ‘kul’ kelimesi; câriyeler için ise ‘kün’ kullanılmıştır. Türklerin İslamiyet’e geçmesinin ardından, kölelik sistemi şeriat kuralları altında yeniden düzenlenmiştir.²⁶³

Selçuklular döneminde köleler ticaret malları olarak kabul edilirdi ve Sivas, önemli bir köle ticaret merkeziydi. I. Murad dönemindeki Rumeli fetihlerinde ilk esirler alınmıştır. Osmanlı fetihlerini çoğalttıkça, savaş esirleri alma oranı da artmıştır ve bu esirler köleleştirildikçe ortaya bir köle ticareti çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde köle ticareti genellikle büyük kentlerde gerçekleşmiştir. Bu şehirler İstanbul, Edirne, Bursa, Hâlep, Sofya, Erzurum, Belgrad, Şam, Kahire gibi şehirlerdir. Köle ticaretinin teftişini kadı yapardı ve eğer Osmanlı’da belirlenmiş kurallara aykırı bir durum varsa bu satışı iptal etme yetkisine sahipti. Özgür insanlar satılamazdı. Belli bir süre özgür kalabilecek olan kölelerin de satışı yapılmazdı. Köle ticareti, Osmanlı Devleti’nde var olmasının yanına Türkiye Cumhuriyet’i kurulana kadar da bu varlığını korumuştur.²⁶⁴

Osmanlı’daki köle ticareti ele alındığında ağalık sisteminden de bahsetmek gerekir:

*Toprak ağalığı; “Toprağa bağlı üretici ortakçılar kitlesi ile tarımsal artığa, çoğu zaman, aynı olarak el koyan toprak sahibi arasındaki ilişkiyi ifade eden kapitalizm öncesi bir emek denetim ve tarımsal üretim organizasyonu formu.” olarak tanımlanmaktadır.*²⁶⁵

Ağalık sisteminin en önemli özelliklerinden biri hâlkla devlet arasında bir köprü oluşturmastır. Köy gibi şehir yaşamından uzak, kamusal hizmetlere ulaşımın zor olduğu noktalarda ağalık sistemi devreye girer. Hâlk, ekonomik ve toplumsal açıdan ağalık sistemine veya ağaya bağımlı bir hâldedir.²⁶⁶ Ağalık sisteminin varlığı Osmanlı dönemine kadar uzanır ve hâkim olduğu yerler genellikle Doğu ve Güneydoğu’dur. Ağalar toprak sahibidirler. Köylüleri arazilerinde çalıştırırlar ve onları borçlu konumuna sokarak kendilerine bağımlı hâle getirirler.²⁶⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 1972 yılında “*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanunu*” çıkarılmıştır. Aşiretlerin kendi

²⁶³ Taşbaş, Erdal, *Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları*, Akademik İncelemeler Dergisi, 2018, 13/2, ss.122.

²⁶⁴ Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti’nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.235.

²⁶⁵ Serarslan, Meral, *Sinema Öldürüyor Televizyon Diriltiyor: Türk Sinemasının ve TV Dizilerinin Ağalık Sistemini ve Ağayı Tanımlama Biçimi*, Selçuk İletişim, C.4, S.4, 2007, ss.20.

²⁶⁶ A.g.e., 2007, ss.20.

²⁶⁷ A.g.e., 2007,ss.20.

topraklarından dışarı adım atmadıkça, herhangi bir güç eksilmesi de yaşamayacağı sonucunda çıkarılan bu kanun sonrasında, devletin doğu kısımlarında çokça görülen ağalık sistemi bozulmaya çalışılmış, *1400 kişi batı illerine nakledilmiştir*.²⁶⁸ Ayrıca Cumhuriyet Hükümeti'nin köyler için girişimde bulundukları da bilinmektedir. Bu girişimler şöyle sıralanabilir: *İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Lâyihası, Köy Kanunu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*. Ağalık sistemini içerisine alan kanun ise Köy Kanunu'dur.²⁶⁹ Bu kanunun ilk tasarlandığı zamanlarda, maddelerde *köy muhtarı yerine köy ağası ve köy derneği yerine ağalar derneği* yazılmıştı. Bunun sonucunda mecliste tartışmalar yaşandı çünkü o zamanlarda ağalık sistemi meclis tarafından kaldırılmaya çalışılıyordu. Böylece iki kavram da kanundan silinmiştir.²⁷⁰

O zamanların El-aziz milletvekilliğini yapan Hüseyin Bey, köylülerin ağalık sisteminden ve bu sistemdeki ağalardan kurtarılması gerektiğini savunmuştur.

*Konya Mebusu Mustafa Feyzi Efendi, köyün tüzelkişiliği gereği zaten yönetiminin tek bir kişinin sorumluluğunda olamayacağı dolayısıyla köy ağasının görevi olarak düşünülemeyeceğini öne sürmüştü ve köy ağası tabirinin fazla olduğunu “köye verilen işleri görmek köy derneğinin vazifesidir” şeklinde bir tadil teklif etmiştir.*²⁷¹

Köy Kanunu'nun Cumhuriyet için önemli bir kanun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu kanun sayesinde köylerde daha eşit bir düzen kurulmuştur.²⁷²

Türk Edebiyatı'nda da ağalık sistemi hem yazılı hem görsel olarak çeşitli şekilde işlenmiştir. Sinema dünyasında Züğürt Ağa filmi buna örnek olarak verilebilir. Züğürt Ağa, 1985 yapımı bir filmidir ve yönetmeni Nesli Çölgeçen'dir. Züğürt Ağa, Haraptar adında bir köyün ağasıdır. Fakat bir gün köylüleri, Züğürt Ağa'yı dolandırırılar. Bundan sonra Züğürt Ağa bu köyü satar ve İstanbul'a gider. Züğürt Ağa burada bir iş kurmakta zorlanır ve elindeki her şeyi kaybeder. En sonunda elindeki ağa çizmelerini satıp çiğ köfte malzemesi satın alır ve bu malzemelerle çiğ köfte yapıp satmaya başlar.²⁷³

²⁶⁸ Dik, Esra, *Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) “Köy” Sorunu*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.71, No.3, 2016, ss.709.

²⁶⁹ A.g.e., 2016, ss.711.

²⁷⁰ A.g.e., 2016, ss.716.

²⁷¹ A.g.e., 2016, ss.718.

²⁷² A.g.e., 2016, ss.719.

²⁷³ Serarslan, Meral, *Sinema Öldürüyor Televizyon Diriltiyor: Türk Sinemasının ve TV Dizilerinin Ağalık Sistemini ve Ağayı Tanımlama Biçimi*, Selçuk İletişim, C.4, S.4, 2007, ss.20-22.

Fakir Baykurt'un 1961 yılında yayımlanmış Onuncu Köy adlı romanı da ağalık sisteminin işlendiği romanlardan sayılabilir. Bu romanın karakterlerinden biri olan öğretmen, romandaki Durana adındaki köyün ağasıyla mücadele etmektedir. Durana, kızını okula göndermeyen bir ağadır ve öğretmen de bu yanlış zihniyetle başa çıkmaya çalışır. Durana aynı zamanda köyde baskıcı bir düzen izlemektedir.²⁷⁴

“... Öğretmeni korkuturum sanıyor. Muhtarı boğarım diyor. Ondan sonra da kalkıp köy merasını sürüyor. Korudan ağaç kesiyor. Öğretmenin güzel güzel okula yazdığı gızı eve kapatıyor! Bir de, ekserlikte o kadar milletin başına çavuş dikmişler! İngiliz esirlerin başına başına baş yapmışlar. Bir adamın İngilize gumanda edebilmesi için çok kafalı olması gereğir. Eli kalem tuması gereğir. Biraz lögat bilmesi gereğir. Hâlbüysam Durana domuzluktan başka bir şey bilmez!”²⁷⁵

Bu romanda ele alınanın ağalık sistemine bir eleştiri olduğunu söyleyebiliriz. Köy için çalışan, köylünün hakkını arayan bir öğretmen ve ona düşman olan, köye baskı yapan bir ağa vardır. Köylerde var olan bu işleyiş, romanda eleştirilmiştir.²⁷⁶

Osmanlı'da köle isteyenlerin büyük bir kısmı kentlilerden oluşmaktaydı. 1860'lı yıllarda Çerkeslerin, Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle birlikte tarım işlerinde köle kullanılması artmış fakat yaygınlaşmamıştır. Kentlilerin köle edinmek istemeleri, köle ticaretini belirlemiştir ve bu ticaret genellikle Rumeli, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki büyük kentlerde yapılmıştır. İstanbul'da bulunan varlıklı konaklardan da köle edinme isteklerinin geldiği bilinmekteydi. Savaşlardan toplanan esirlerin azalmasıyla birlikte kölelerin sayısı da azalmıştır. Bu yüzden köleler daha pahâlîya satılmaya başlanmıştır. Böylece köle ticareti önemli bir hâle gelmiştir. Köle ticaretinin, Osmanlı Devleti'nde belli kuralları vardı. Örneğin, bu ticareti sadece Müslümanlar yapabiliirdi.²⁷⁷

Kölelik sisteminin evrensel olduğu, tarihe bakıldığında medeniyetlerde kendine yer bulmuş olması ve 19. yüzyıla kadar da var olmuş olması sebebiyle söylenebilir. Medeniyetlerin yanında kölelik, üç Semavi dinde de bulunmuştur. Ev işleri ve çalışacak insan arayışı sebebiyle ortaya çıkan ihtiyaçlar, köleliğin doğmasına sebep olan nedenlerden biridir. Muhtemelen bu yüzdendir ki, kölelerin çalışma alanı 15. yüzyıla kadar tarım olmuştur. Köle ticaretinin işlediği Avrupa pazarlarından en

²⁷⁴ Işık, Gülcan, Oğuzhan Börekci, Ülkü Ayşe, Erdemir Göze, Filiz, “Ağa”lık Düzeninin Kültürel Ürünlerde Eleştirisi, Gazi Türkiyat, 2022, 30: ss.22.

²⁷⁵ A.g.e., 2022, 30: ss.23.

²⁷⁶ A.g.e., 2022, 30: ss.23-24.

²⁷⁷ Çakır, İbrahim Etem, Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2014, S.36, ss.204.

önemlileri, 11. yüzyılın sonlarından itibaren Venedik kolonileri, Kıbrıs, Girit ve Sicilya'dır.²⁷⁸ Köle ticareti ilk önce Fransa'da, sonra İngiltere, Portekiz ve Hollanda'da, en son ise ABD'de yasaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise köle ticareti 1948 yılında yasaklanmıştır ve bu yasaklama İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile yapılmıştır.²⁷⁹ Bildirgede bu yasak şu şekilde belirtilmiştir: *"Hiç kimse, kölelik ya da kulluk altında tutulamaz; her türden kölelik ve köle ticareti yasaktır."*²⁸⁰

2.4.3. Köle Kaynakları

Devletin izlediği politika sayesinde köle ile toplum bütünleştirilmişti. Savaşlardan köle edinmek önemliydi. Buralardan edinilen kölenin köle sıfatına sahip olamayacağı ise hükümdar ya da hükümdarın göreve getirdiği kişi tarafından belirlenirdi. Esir ve kölenin aynı anlamda kullanılması da bu yüzden yanlış bulunmaktadır çünkü her esir, köle olmayabilirdi.²⁸¹

Kölelerin ele geçirilmesindeki en büyük kaynak savaşlardı. Galip gelen taraf, yenilen taraftan esirleri toplar ve bunları köleleştirirler ya da satabilirlerdi. Savaşlardan alınan esirler fidye veya anlaşma karşılığı serbest bırakılabiliyorlardı. Herhangi bir karşılık istenmeden serbest bırakılan esirler ise oldukça azdır çünkü bu pek de uygulanmamış bir yöntemdir. Ama eğer serbest bırakılmazlarsa, kazanan tarafa bölüştürülürlerdi. Osmanlı Devleti'ne getirilen köleler ya işçi olarak çalıştırılır ya da köle pazarında satılırlardı. Esir tüccarının bir malı hâline gelen kölelerin özgür kalabilmesi için en büyük rolü sahipleri oynardı. Diğer kaynaklardan biri ise satılma yoluyla gerçekleştirildi. Paraya muhtaç olan veya korsanların eline düşen kişiler satılabiliyorlardı.

Türkistan'ın Arap-İslam ordusuna açılmasının ardından bu bölge İslam Dünyası'nın köle kaynağı hâline geldi.²⁸²

²⁷⁸ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.214.

²⁷⁹ Karabulut, Mustafa, *Tanzimat Dönemi Romanlarında Hürriyet ve Esaret İzlekleri*, Türk Dili, S.724, 2012, ss.321.

²⁸⁰ İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>, erişim: 04.08.2022

²⁸¹ Taşbaş, Erdal, *Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları*, Akademik İncelemeler Dergisi, 2018, 13/2, ss.128.

²⁸² Yürekli, Tülay, *İslâmlaşma Sürecinde Türk Halk Kültüründe Cariyelik*, Dini Araştırmalar 25 / 59, Aralık 2020, ss.314.

Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre Türkler arasında kadın ve erkek kölelere 'karabaş' denirdi. Gerdek gecesi gelinlerin yanında cârîye veya köle de gönderilirdi. Bunlara ise 'eget' adı verilirdi. Egetler, genelde gelinin babasından gelen bir hediye olarak kabul edilirdi. Eski Türklerdeki geleneğe göre, gelin attan inerken inmesine yardımcı olsun diye bir cârîye ya da köleden destek alırdı ve böylece o cârîye ya da köle gelinin malı hâline gelirdi. Odalık görevi gören yetişkin cârîyelere ise 'yinçek kız' veya 'yinçek kız' denirdi. Yinçek'nin anlamını ise Kaşgarlı Mahmud açıklamıştır. Şöyle ki, Dede Korkut kitabında bulunan Dirse Han'ın hikayesinde Dirse Han'ın hatunu, kocasını kırk 'ince' kızla karşılamıştır. Buradaki ince kelimesinin aslında 'yinçek'yi karşıladığı söylenebilir.²⁸³

Dede Korkut'ta geçen 'pençik' adındaki Oğuz beylerine hizmet etmiş olan kızlar 'kara gözlü, saçları örme saçlı, elleri bileğinden itibaren kınalanmış, parmakları süslü, boyunları bir karış olarak' tarif edilmişlerdir. İdeal Türk kızının ise selvi boyu, uzun siyah saçları, çatma kara kaşları, al yanakları ve badem gibi bir ağzı vardı.²⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin savaflara girdiği zamanlarda köleler savaş esirlerinden sağlanmaktaydı. Osmanlı, savaflardan yenilgiyle ayrılmaya başladığında ise bu esirlerin sayıları azalmıştır. Köle ve cârîyelerin edinilmesi uzun bir süre boyunca savaflardan alınan esirlerle sağlanmıştır. Bu esirlerin alınmaya başlaması 1.Murad zamanında Rumeli fetihleri sırasında olmuştur. Savafların giderek artmasıyla da köle ticareti ortaya çıkmıştır.²⁸⁵

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cârîyeler de devşirmeye başlanmıştır. Devşirme olan erkek köleler, yüksek makamlarda görev alabildikleri gibi; devşirme olan cârîyeler de sarayda yüksek makamlara çıkabilmekteydiler.²⁸⁶

Osmanlı Devleti'ndeki kölelerin kaynaklarını tam olarak ortaya koyacaksa, şöyle bir liste hazırlamak mümkündür:²⁸⁷

²⁸³ Yürekli, Tülay, İslâmlaşma Sürecinde Türk Halk Kültüründe Cariyelik, Dini Araştırmalar 25 / 59, Aralık 2020, ss.315.

²⁸⁴ A.g.e., 2020, ss.316.

²⁸⁵ Çakır, İbrahim Etem, *Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2014, S.36, ss.204.

²⁸⁶ Sak, İzzet, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, 1987, ss.9.

²⁸⁷ Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.233-235.

a. **Savaşlarda Esir Olarak Köle Olanlar:** Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde köleler yalnızca yapılan fetihlerden edinilmekteydi. Osman Gazi ve Orhan Gazi döneminde savaşlardan toplanan esirlerin, hiçbir fidye istenmeden, karşılıksız özgür bırakıldıkları bilinmektedir. Bu daha sonra, Orhan Gazi hükümdarlığının sonunda değişmiştir ve esirler, gündelik işçi ücreti olarak işe sokulup çalıştırılmışlardır ve köle olarak anılmamışlardır.

b. **Ticaret Yolu İle Köle Olanlar:** İnsanların çalınarak kaçırıldığı ve köle olarak satıldığı da olmuştur. Bu işi yapan çeteler vardı ve genellikle yalnız seyahat eden, yalnız yola çıkan kişileri hedef alıyorlardı.

*Hatta bunu yapan şirketler bile kurulmuştu. Avrupa'dan kaçırma yolu ile getirilen kimseler memleketlerine geri kaçmamaları için Anadolu'ya getirilip buralarda satılmışlardır.*²⁸⁸

c. **Kaçırma:** Bu yol hukuki açıdan yasaktır ama insanların kaçırılıp da esir pazarlarında köle olarak satıldıkları bilinmektedir. Bir kişi, eğer başka birini kaçırp köle olarak satıyorsa ölüm cezasına çarptırılırdı ama bu ceza bile, insanların bunu yapmaya devam etmesini engelleyememiştir. Korsan ve deniz haydutlarının insanları kaçırmaları oldukça yaygındır.

d. **Ailenin Satışı İle Kölelik:** Bazı aileler, kendi çocuklarını köle olarak satmışlardır.

e. **Hediye Yolu İle Kölelik:** Başka ülkelerden, Osmanlı'ya köle hediye edildiği de olmuştur. Savaşa katılan komutanlar da topladıkları esirlerden güzel olanları padişahlarına hediye etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde savaşlardan toplanıp köleleştiren esirler bir ordu kurmak için kullanılmıştır. Yeniçeri olan köleler, seferlere çıkmışlardır. I. Murad zamanında ise bir Acemi Ocağı kurulmuştur. Acemi Ocağı'nın kaynağı ise savaş esirleri ile Hristiyan ailelerin çocuklarıdır. Yeniçeri Ocağı'na Acemi Ocağı'ndan transfer olmuş deneyimsiz kişilere karakullukçu ya da kullukçu adı verilirdi. Bu kullukçuların görevleri arasında odaları süpürmek, ayakkabı temizlemek, bulâşık yıkamak vardı.²⁸⁹

²⁸⁸ 288 Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.234.

²⁸⁹ Koç Keskin, Neslihan, 17. Yüzyıl Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, Mayıs 2018, ss.133.

Savaşlardan esir olarak toplanan kölelerin dışında, gayrimüslim ailelerinin küçük çocukları da yetiştirilmek üzere alınmışlardır. Buna ‘devşirme’ denir. Sarayda eğitim görerek devlet makamlarına terfi edilen devşirmelere iç oğlanı ismi verilirdi. İç oğlanlarının aldıkları eğitim özenle gerçekleştirilirdi. Bu eğitimlerde ok atmayı, mızrak kullanmayı, biniciliği öğrenirlerdi. Bu eğitimler sayesinde de kuvvetli hâle gelirlerdi.²⁹⁰

*Tavernier, iç oğlanlarının eğitimlerinin dört odadan geçtiğini; birinci küçük odada altı yıl kalarak okuma, yazma ve İslam dininin en temel kurallarını; ikinci kiler odasında dört yıl kalarak, bedensel eğitim alıp, Arapça ve Farsça öğrendiklerini; üçüncü hazinedar odasında da dört yıl kalarak ata binme konusunda ve yetenek sahibi oldukları alanda eğitildiklerini söyler. İç oğlanlarının eğitimlerinin son odası ise padişahın bulunduğu has odadır, burada padişaha hizmet ederler.*²⁹¹

Selçuklularda gulâm adı verilen sistem, Osmanlılarda Acemi Oğlanlar ismini almıştır. Gulâmlar, genellikle hediye veya savaşlardan esir toplama yoluyla elde edilmişlerdir. Türkiye Selçukluları ise gulâm elde etme işini daha çok ticaret ve hediye yoluyla yapmıştır. Savaşlardan toplanan esirlerin bir kısmı yetiştirilir ve orduya hazır hâle getirilirdi. Kalanları ise devlet hizmetine verilmek için sarayda eğitim alırdı. Gulâmlar, dini ve askerî olarak ayrılan eğitimlerden geçerlerdi.²⁹² Gulâm sistemindeki *gulâm* kavramı Arapçada erkek çocuk, köle gibi anlamlara *gulâm* sözcüğünden türemiştir. Bu sistemde köleler, yeteneklerine ve eğitimlerine göre devletin çeşitli kademelerinde görev alırlar. Diğer kölelere göre, gulâmların azad edilmeleri daha olası olarak kabul edilmektedir.²⁹³ Gulâmhanede eğitilecek esirler ve köleler yaşı küçük olanlardan seçilirdi. Yaşı büyük kölelerin sadakatlerinden şüphe edildiği için genellikle serbest bırakılır, küçük yaştaki köleler bu sadakat temele alınarak yetiştirilir ve hizmete hazırlanırlardı. Gulâmhanede köleleri eğiten kişilere Selçuklular’da *babayan* denilmiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ A.g.e., 2018, ss.111.

²⁹¹ Koç Keskin, Neslihan, 17. Yüzyıl Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, Mayıs 2018, ss.111.

²⁹² Karakulak, Cemal, Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti’nde Kölelik Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, 2020, ss.70.

²⁹³ A.g.e., 2020, ss.82.

²⁹⁴ Öksüz, Yusuf, Osmanlı Erken Döneminde Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans, 2020, ss.24.

Selçuklu Devleti'nde gulâmlar iki sınıfa ayrılmaktaydılar. Bunlar, *gulamân-ı bozorg* ve *gulamân-ı hord* sınıflarıdır. Verilen görevler neticesinde bu görevler sayesinde belli bir makama yükselip servet sahibi olmuş gulâmlar, *gulamân-ı bozorg* sınıfına dahil olurlar. Yaşı küçük olup efendileri tarafından eğitilen gulâmlar ise *gulamân-ı hord* sınıfına aittirler. Bu gulâmlar, gulâmhânelerde yetiştirilirdi.²⁹⁵ Sultanın özel hizmetkarları olmak için seçilen saray gulâmlarına *gulâmân-hâss* adı verilmiştir.

2.4.4. Esir Pazarları

Köleler, bir şahıstan ziyade mal olarak kabul edildikleri için satılabilirler, alınabilirler, rehin olarak verilebilirlerdi. Esir pazarları, köleleri satmak ve köle almak için kurulan özel pazarlardı. Belli bir bölüme konumlandırılmış bu pazarların ayrıca esir hanı adında kendilerine ait binaları bulunmaktaydı. Dünyanın belli bölgelerinde sadece köle ticareti için kurulmuş olan büyük pazarlar var olmuştur. Orta çağda köleliğin sosyal yaşamın bir parçası olduğu söylenebilir. Yeniçağa geçilmesiyle beraber sömürgecilik faaliyetleri artmış ve buna bağlı ticaret geliştirilerek köleliğe yeni bir boyut kazandırılmıştır. Batılılar, geliştirdikleri köle ticaretini 1517 yılında Asiento Anlaşması ile yasal hâle getirmişlerdir.²⁹⁶

Osmanlı'da köle pazarının adı “esir pazarı” olarak geçmiştir. Şehirlerde bulunan bu pazarların yanı sıra bazı yerlerde köle satan esir hanları vardı.²⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde Müslüman köle satışı, Müslüman olmayanlara yapılmazdı ama bu yasağa rağmen Müslüman köle olan gayrimüslimler olmuştur. Müslüman olmayan köleler için ise bir yasak bulunmamaktaydı.²⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde, özgür olan insanların köle ve câriye sıfatıyla satılmaları yasaktı. Bu yüzden yasadışı yollarla insan satan kişilere ceza yaptırımları uygulanmıştır. Ancak bu cezalar yeterince caydırıcı olmadığı için insan satımına devam edilmiştir. Köle alınırken, köleyi satan kişinin eğer kölede bir rahatsızlık veya hastalık varsa bunu

²⁹⁵ Karakulak, Cemal, Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kölelik Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, 2020, ss.69.

²⁹⁶ Taşbaş, Erdal, *Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları*, Akademik İncelemeler Dergisi, 2018, 13/2, ss.121.

²⁹⁷ Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.220.

²⁹⁸ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.36.

alıcıya bildirmesi gerekiyordu; eğer bildirmezse ve alıcı bunu fark ederse, köleyi iade etme hakkı vardı. Câriyeler için iade hakkı ise câriyenin ayıplı olmasından kaynaklı olabilirdi. Köleler genellikle alınıp satılırlar da, bazı durumlarda mallarla takas edilebiliyorlardı. Aynı zamanda köleler borca karşılık alınabiliyorlardı. Asker olarak kullanılmayan savaş esirleri, esir pazarlarında köle olarak satılmaktaydılar.²⁹⁹

Osmanlı Devleti'ne gelen esirlerdeki artış, esir pazarları oldukları konumdan daha önemli bir konuma koymuştur. Osmanlı Devleti'nde esirlerin köle olarak çalıştırılması 1360'lı yılların başına dayanır. Bu esirleri devlet, gaziler, tüccarlar Anadolu'ya götürürler ve orada satarlardı. Osmanlı Devleti zamanında büyük şehirlerden biri olan Bursa'da başlayan esir pazarıyla beraber diğer şehirlerde de aynı şekilde esir pazarları kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde en aktif olan, en büyük köle pazarı İstanbul'da bulunmaktaydı. Seyyahların gözdesi olan bu pazar, 1846 yılında kapatılmıştır. Pazarın kapatılmasıyla beraber köle alım-satımı sokaklarda yapılmaya başlanmıştır.³⁰⁰

İstanbul'da *Esir Hanı* adı verilen bir bina bulunmaktaydı. Bu bina, köle ticaretinin merkez noktası olarak kabul edilmiştir. *Esir Hanı'nın* diğer adları *Esir Pazarı ile Avrat Pazarı'dır*. Esir Pazarı'nın yanında başka bir büyük han bulunmaktaydı. Bu büyük hanın içinde hücreler vardı ve hücrelerin içine de satılık köleler konumlandırılmıştı. Hanın merkezine bir mescit ve şadırvan konumlandırılmıştı, bu da aynı zamanda bir caminin olduğunu işaret eder. Köleler, elden ele satılmanın yanında müzayede de satılmışlardır.³⁰¹ İşte, merkezdeki bu caminin yanında da kölelerin müzayedede satılırken sergilenmeleri için yapılmış bir platform bulunurdu. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nde esirciliğin bir meslek hâline dönüştüğü bilinmektedir. Bu yüzden bu mesleğin başı olarak '*esirciler kethüdası*' seçilmiştir ve alım-satım yapan kişilere de *esirci* adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu zamanlarda bu mesleğin gelir olarak getirisi çok olmuştur. Hatta çok para kazandırdığı için esirciler, zengin olarak kabul edilmişlerdir.³⁰²

²⁹⁹ Sak, İzzet, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, 1987, ss.9.

³⁰⁰ Bagatur, Sibel, Osmanlı'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.19.

³⁰¹ Fisher, Alan W., *The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations*, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Vol.6, 1978, ss.155.

³⁰² Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.236.

Köle tüccarı ve esirci kavramları her ne kadar aynı gibi dursa da aslında farklıdırlar. Köle tüccarı, toptan köle ticareti yapan insanlara denirdi. Esirci ise bu işi kendi çapında yapmakta olan insanları kapsamaktaydı. Köleler satışa çıkarıldığında dikkat edilen özellikleri arasında dış görünüş, el becerisi, sağlık, yaş vardır. Bu özellikler, kölenin fiyatını belirleyen önemli etkenlerdir. Bu yüzden, bir kölenin iyi bir paraya satılması için onda belirli özellikler olması gerekirdi. Bu yüzden esir satan kişiler, elindeki esirleri iyi yedirip içirirler, onlara güzel kıyafetler giydirirlerdi. Aralarından yetenekli olanlara ise dans, müzik, el işi öğretirlerdi. Cârîyelerde bu özelliklerin arasına şarkı söylemek, raks etmek eklenir.³⁰³ Osmanlı'da da İstanbul'daki köle pazarının kapatılmasıyla kölelik sisteminin kaldırılması yoluna gidilir ama çok da başarılı olunmaz. II. Meşrutiyet'ten sonra beyaz köle ticareti yasaklanır.

³⁰³ Akkaya, Mustafa, *XVII. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ÜSKÜDAR'DA KÖLE TİCARETİ, KÖLELERİN TİCARETLE UĞRAŞMASI*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 14 (25) , 2011, ss.208.

3. İSLAM HUKUKU VE FELSEFE'DE KÖLELİK

Kölelik, İslam dinine inanan milletlerde de var olmuş bir sistemdir. Bu sistem aslında oldukça acımasız bir şekilde işlerken, İslam hukuku bu sistemi biraz daha insancıl bir şekle sokmaya çalışma gayretini göstermiştir. Bu yüzden ki İslam dininin olduğu, İslam hukukunun uygulandığı devletlerde köleler, hâlkla veya efendileriyle aynı seviyede tutulmuşlardır ve fırsat olduğunda yüksek makamlara çıkabilmişlerdir. İslam hukuku her ne kadar köleliği kaldırmak istese de oldukça köklü bir sistem olduğu ve yerleşik olduğu için direkt olarak kaldırmamıştır, ancak kaldırma yoluna gidilebilecek yeni kurallar getirmiştir.

Köleliğin, felsefede de bir tartışma konusu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu tartışmalar arasında dikkat çeken çalışmalardan biri Nietzsche ve Hegel'in köle-efendi diyalektikidir. Efendi ahlakı ile köle ahlakının ortaya nasıl çıktığı, köle ve efendinin ne olduğuyla ilgili görüşlerini de bu bölümde inceleyeceğiz.

3.1. İslam Öncesi Dönem ve İslam'da Kölelik

Köle ve cârîye kavramlarına karşılık olarak Arapçada ve Kur'an'da *abd* ve *eme* verilmiştir. Abd kelimesinin Arapçada karşılığı hür bir insan ya da köle olması fark etmeden sadece insan olarak verilmiştir. Bu kelimeye verilen kul ile köle anlamlarının kökeni, her insanın yaratıcısına olan bağlılığından gelir. Kelime aynı zamanda hür kelimesinin zıt karşılığını da karşılar. Sıfat olarak anlamı, sahip olunulan, bütün hak ve özgürlükleri efendisine ait olandır. Ubudiyet, kulluk ve itaat anlamlarına gelir. Allah'a yapılan kulluğa *ibadet*; ibadeti yapan kişiye de *ubd* (kul) adı verilmiştir. Allah'tan başkasına, bir insana ibadet ediliyorsa eğer bu kişiler için de *abd* (köle) kullanılmıştır.³⁰⁴

Eme, kısaca cârîye anlamına gelmektedir. '*ema/ye'mû' filinin 'ümüvv'* mastarından isim hâline gelmiştir. Feta, Arapça kelime anlamı olarak artık çocuk olmayan, yetişkinlik çağına girmiş yiğit gençtir. Arapçada ve Kur'an'da yardımcı ve hizmetçi anlamlarında da kullanılmıştır. Memlûk, sahip edinilen köle anlamına gelir. *Memlûke* ise birine ait olan cârîyedir.³⁰⁵

³⁰⁴ Duman, M. Zeki, *İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.12, 2011, ss.6-7.

³⁰⁵ A.g.e., 2011, ss.7-8.

İslam'dan önceki cahiliye döneminde Araplarda da insanların köle veya câriye olarak alınıp satıldığı görülmüştür. Buralarda köleleştirme sisteminde üç farklı yöntem kullanılmıştır: Savaş yoluyla mağlup taraftan esir alınması, baskın yapılan ülkelerden insan kaçırılması, soyunda kölelik olanların bu soyu devam ettirmesi.

Araplarda kölelik sisteminin işleyişini cahiliye döneminde olanlarla açıklayabiliriz. Arapların da köle kaynaklarını genelde savaşlar oluşturmaktaydı. Savaşlarda esir olarak topladıkları insanları, erkek ya da kadın fark etmeden Mekke'deki çarşılarında köle olarak satarlardı. Kadın köleler daha çok evin içinde kalıp hizmetçilik yaparken, erkek kölelere evin dışında işçilik yaptırılırdı. Kadın kölelerin hizmetçilikten kurtulmak adına efendileriyle ilişkiye başladığı bilinmektedir. İşte bu câriyeler de Arap hikayelerinde başrolü oynamışlardır.³⁰⁶ Cahiliye döneminde de ayrıca köle şairlere rastlanmaktadır. Bunun en büyük örneğinin 'Antere B. Şeddâd olduğunu söyleyebiliriz.

Savaşçı, centilmen ve şiir okuyan şairlere Araplar arasında "eş-Şu'arâu'l" yani "Süvari Şairler" adı verilmiştir. 'Antere b. Şeddâd da cahiliye dönemindeki bu süvari şairler arasındadır. 'Antere, bir muallaka şairidir ve birçok Arap edebiyat tarihçisine göre Süvarilerin en yetenekli şairi kabul edilmektedir. Annesi, Habeşli siyahi bir câriyeyken babası da 'Abs oğullarının köle çobanıdır. 'Antere'nin şiirlerinin konularını amcasının kızı olan 'Able'ye olan platonik aşkı oluşturmaktadır. 'Antere'nin karşılık bulamadığına aşkına karşı kendini ispatlama arzusu vardır. Ayrıca köle bir aileden geliyor oluşu da onun için bir kompleks hâline gelmiştir. Bu ikisi birleşince ona savaşlarda sergilediği liderlik vasfı, iyi bir şair olmayı kazandırmıştır.³⁰⁷ 'Antere'nin küçük yaştan itibaren kahraman olmak istemesinin sebebinin bunun kölelikten kurtulmanın tek yolu olduğuna inanmış olması diyebiliriz.³⁰⁸

İsfahânî'nin İbn Kuteybe tarîkıyla İbn Kelbî 'den naklettiğine göre bazı Arap kabîleleri Benî Abs kabîlesine saldırmış, onlardan ganimet ve esirler almış bunu müteakiben içlerinde Antere'nin da bulunduğu Absliler onları takip etmişti. Düşmana yetiştikleri esnada babasının: "Saldır Antere!" demesi üzerine Antere: "Köle saldırmayı beceremez, o ancak süt sağlar ve hayvanların memelerini

³⁰⁶ Koçak, A. Yaşar, "ŞAİR CÂRİYELER", Şarkiyat Mecmuası 0, 2011, ss.36.

³⁰⁷ Göçemen, Yakup, 'Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Şiirlerinde Hamâset Teması, Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.10, 2015, ss.47.

³⁰⁸ Ertuş, Muharrem, Câhiliye Dönemi Şairlerinden Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Edebi Kişiliği, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.8, S.1, 2021, ss.49.

bağlar." şeklinde ret cevabı vermesi üzerine: "Saldır sen hürsün." karşılığını almasından sonra:

"Herkes namusunu korur, siyahı beyazı

Çirkin yüzlüsü ve sarkık dudaklısı"

dizelerini okuyarak düşmana saldırmış, o gün düşmana karşı elinden geleni yaparak düşmanın elindeki kabîle üyelerini ve ganimetleri kurtarmıştı. Bunun üzerine babası kendisini nesebine kabul etmiş ve böylelikle özgürlüğüne kavuşmuştu.³⁰⁹

‘Anter Hikayesi’ (Sîret-i Anter) adı verilen destanın ortaya çıkış sebebi, ‘Antere’nin Mu’allaka’ında bulunan efsanevî kahramanlıklarıdır. Bunlar

Arap yiğitlik hikayesinin örneği sayılmaktadır. Bir câriyeden doğan ‘Antere’nin en büyük felaket anında canı pahasına özgürlüğe kavuşmasını, kabilesine kabul edilmesini dile getirir.³¹⁰

Ebu'l-ferec el-İsfehâni 'Antere hakkında bir hikayesini dile getirir: 'Abs kabilesi savaşçılarından olan Şeddâd, bir baskın esnasında Sudan hükümdarının kaçırılmış bir kızı olan Zebîbe'yi ele geçirir. 'Antere, bu câriye Zebîbe'den dünyaya gelir. 'Antere, daha beşikte iken, kuncfak bezlerini yırtar, 2 yaşında çadırları devirir, 4 yaşında koca köpeği, LO yaşında bir kurdu, çoban olunca da bir arslanı öldürür. Erkenden kabi [esini tehlikeden kurtarır; buna mükaşfüt olarak, babası nesebini tanır ve onu kabilesine kabul eder. Amcasının kızı 'Able ile ,evlenmek ister, amcası tehlike anında buna razı olur. Başından bir sütü macera geçer ve sonunda 'Able ile evlenir. Mu'allaka şairleri ile şiir üzerinde müsabakalar yapar, onları yener. Düşmanlarını tek tek alt eder. Sonunda Mu'allaka'sını Meleke'nin haremine asar ve hikaye devam eder...³¹¹

Evs b. Hacer, cahiliye dönemi şairlerindendir ve Temîm kabilesine mensuptur. Evsiyye şiir ekolü ise onun adıyla anılmaktadır. Bunun sebebinin ekolün kurucusunun ve üstadının o olmasından dolayı olduğunu söylenebilir. Bu şiir ekolünde, edebi üslup ve dilsel, sanatsal alandaki ortak özellikler ekole mensup şairleri ortada birleştirmiştir.³¹² Bu ekole mensup şairler, bedevi hayat yaşamaktaydılar. Şehir medeniyetinden, Fars kültüründen etkilenmeleri ise onların öne çıkan özellikleri arasındadır. Bu şiir ekolü, şiirin sabit gerektiren bir sanat olduğunun söylemesinin yanında, şairlerinin şiirlerine köle olmalarını, aksi takdirde iyi şiir yazamayacakları görüşüne sahiptir.³¹³ Bu ekolün şairleri, yazdıkları yıllık kasideleri okurlardı ve

³⁰⁹ Ertaş, Muharrem, *Câhiliye Dönemi Şairlerinden Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Edebi Kişiliği*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.8, S.1, 2021, ss.48.

³¹⁰ Yılmaz, Metin, *İslâm Tarihi İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkumların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 / 12-13, Nisan 2001, ss.264-265.

³¹¹ A.g.e., Nisan 2001, ss.265.

³¹² Salihoğlu, Hamit, *Cahiliyye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019, C.19, S.2, ss.443.

³¹³ A.g.e., 2019, C.19, S.2, ss.443-444.

bundan sonra kasidelerini yeniden gözden geçirir, olgunlaştırır ve süslerdi. Bunları yapmak için ise kasidelerini bir veya daha fazla yıl boyunca bekletirlerdi. Bu şairlere *Abîdu'ş-şîir* (*şîirin köleleri*); şîir ekollerine ise *Abîdu'ş-şîir ekolü* adı verilir.³¹⁴

Orta çağda kölelik sistemi, büyük milletlere yayılmıştı. İslamiyet'te de ortaya çıktığı dönem bu dönem olmuştur. Bu büyük milletlerin çoğunda kölelere çok zalimce davranılırdı. İslam dini doğduğunda, kölelik zaten var olan bir sistemdi. Köle olmayan savaş esirleri öldürüldüğü için İslam dini kölelik sistemini yasaklama yoluna gitmemiştir. Onun yerine sistemde iyileştirmeler yaparak kölelere dinsel ve hukuksal haklar vermiştir. İslam dini tüm Müslümanları kardeş kabul etmiştir ve köle ya da hür insan ayrımı yapmamıştır. Bu kardeşlik ilkesiyle beraber kölelere kötü davranılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kölelerini azad edenler saygın birer insan olarak karşılanırken, azad etme işlemi ise başlı başına değerli bir ibadet olarak kabul edilmiştir. Bir köle, bedeli karşılığında efendisinin kendisini özgür bırakmasını isteyebilir. Efendisinin bunu kabul etmekten başka bir seçeneği yoktur ve kölesine, gereken miktarı kazanıp toplaması için zaman verir.³¹⁵

İslamiyet'in ortaya çıktığı zamanlarda kölelik bir tercihten ziyade zorunluluk işlevindeydi. İslamiyet, köleliği kaldırmak için belirli yollar denemiş, tedbirler getirmiştir fakat yine de kölelik tamamen devlete bağlıydı. İslam hukukunda, insanların köle sıfatına sahip olan diğer insanlara iyi davranmalarını yazmasıyla beraber onlara her insanla aynı hukuksal hakların verilmesi gerektiği söylenmiştir.

Müslümanlar da köle ve câriyeler edinmişlerdir. Türklerde kölelerin kullanım alanlarının genişlemesi İslâmiyet'in kabulünden sonra olmuştur. Hz. Muhammed'in de peygamber olmadan önceki zamanlarda bir kölesi, olduktan sonra ise üç câriyesi vardı fakat hayatının hiçbir döneminde bir câriye edinmemiş ve bu câriyeyi kullanmamıştır. Kendisine eş olarak görülen câriyeleri, öncelikle azad edilmişler ve sonra da nikah kıyılmışlardır. Hz. Peygamber ve ashabı, kölelerle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Amaç, köle olan kişi ile bu kölenin efendisi sıfatına sahip kişinin arasında manevi bir bağ kurup toplumsal bütünleşme sağlamaktır. İslamiyet çatısı altında ilerleyen köle sisteminin kuralları arasında Müslümanların köle yapılmasının

³¹⁴ A.g.e., 2019, ss.444.

³¹⁵ Aktoprak, Vahide, İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, 2007, ss.4.

yasaklanması vardır. Eğer bir kişi İslamiyet’i yok etmek ister ve savaşlardan sonra esir düşerse, bu kişiler köle yapılırdı. Bu iki sebep dışındaki sebeplerle köle yapılması ve edinilmesi yasaktı.³¹⁶

Müslümanlar, Afrika’dan köleler getirerek bunları eğitirdi. Aldıkları eğitimler sonucunda belli mevkilerde görev alırlardı. Buna kölelik sisteminden çıkmış olan birçok âlim ve devlet adamının olması örnek olarak verilebilir. Cârîyeler ise saraylara dağılarak sayılarını çoğaltmışlar ve buralarda etkilerini göstermişlerdir.³¹⁷

İslamiyet çatısı altında köleler sadece savaşlardan temin edilmiştir. İslam dini için özgür olmak her insanın zorunlu hakkıdır ve bu özgürlüğe kimse dokunamaz. Savaş sırasında Müslümanlar tarafından esir alınanların ise özgürlükleri ellerinden alınabilir. İslam dinin kitabı olan Kur’an-ı Kerim, alınan bu esirlere kötü davranılmamasını söylemiştir. Savaş esirleri eğer öldürülmezlerse ya devlet tarafından ya da fidyeleri ödenerek serbest bırakılabilirler. Müslüman esirlerle takas edilenler ve sadece köle olarak kullanılanlar da olmuştur. Müslüman ülkelerin çoğunda, kölelerin toplanma sebebi çoğunlukla asker ve idareci ihtiyacından kaynaklanıyordu. Osmanlı Devleti’nde kölelerin yüksek mevkilerde bulunduğu ve yönetici sınıfının bir bölümünde yer aldıkları söylenebilir. Osmanlı Devleti, devşirme sistemi uygulamıştır ve bununla beraber İslamiyet’te bulunan klasik kölelik sistemini oluşturmuşlardır. Müslümanlar için köleler ev işlerinde ve cârîye olarak kullanılmaktaydı, bu yüzden hareme yakın bir kölelik düzeni oluşturulmuştu. Müslüman olmayanlar için ise köle alıp satmalarına karşın bir yasak getirilmişti ve günlük hayatlarında da köle edinmiyorlardı. Daha sonrasında bir Müslümanın, başka biri için köle satın alması gibi bir durum ortaya çıkınca, Müslüman olmayanlar için de köle edinme yasağı kalkmış, serbest hâle getirilmiştir. Tek şart ise kölelerin Müslüman olmamasıydı.³¹⁸

İslam dininde insanlar doğdukları andan itibaren özgür kabul edilirler. Kölelik istisna olarak gösterilmiştir çünkü bu sistemi İslâm çıkarmamıştır. İslam dininde savaşlardan toplanan esirleri köleleştirme gibi bir zorunluluk yoktur. Köle olmalarına komutan ya

³¹⁶ Özkan, Selim Hilmi, *Osmanlı Devleti’nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı*, International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V, Vol.1, December 2019, Baku, ss.231.

³¹⁷ Sak, İzzet, 16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya’da Kölelik Müessesesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, 1987, ss.7.

³¹⁸ Taşbaş, Erdal, *Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları*, Akademik İncelemeler Dergisi, 2018, 13/2, ss.127.

da devlet adamı karar verir. Köle olmadıkları sürece bu kölelerin askerlere ganimet olarak verilemezler.³¹⁹

İslam'da kölelerin statüleri vardır ve bu yüzden gruplandırılmaktadırlar. Bu statüler şöyledir:³²⁰

- ❖ *Müdebber Köle*: Efendisi ölmediği sürece azad olamayan köledir.
- ❖ *Mükâteb Köle*: Efendisiyle bedel karşılığında sözleşme imzalayan köledir. Böylece azad olur.
- ❖ *Ümm-ü Veled*: Efendisinden çocuk sahibi olan câriyedir. Efendisi ölünce azad olur.
- ❖ *Mu'takul-Ba'z*: Bir kısmı azad olup diğer kısmı için de çalışıp ödemesi şartıyla efendisiyle anlaşma yapar köle demektir.³²¹
- ❖ *Âbık*: Efendisinin emri altından çıkan ve kaçan köledir.
- ❖ *Kınn*: Salt köledir. Diğer kölelerdeki azad sebepleri kendisinde bulunmayan köle demektir.³²²

Dört Hâlife dönemi, Hz. Peygamber dönemini devam ettirmiştir. Köleleştirme bir kenara bırakılıp insanları özgürleştirmeye odaklanılmıştır. Emeviler savaştan yararlanarak birçok köle edinmişler hatta bunları ithâl etmişlerdir. Ama azad etmek bu dönemde de etkindi. Kölelere idari alanda iş sağlanmış ve bazıları efendilerinin statülerinden ayrılmadan üst düzey görevlerde yetkilendirilmişlerdir. Ama köleler genelde devlet işlerinde üst düzey bir göreve geldiklerinde buradaki statüleri 'azadlı' olurdu.

7. yüzyılda İslam, Arap toplumunda olan bu kölelik sistemini birden kaldırmak gibi bir girişimde bulunmadı. Onun yerine zamanla, yirmi üç yıl süren bir uğraşla insanlara yavaş yavaş bu sistemin kalkması gerektiğini işledi. Şariat kurallarınca köle bir aileye sahip olan çocuk da köle sınıfına dahil ediliyordu ve İslam dinini seçseler de özgürlüklerine kavuşamıyorlardı.³²³

³¹⁹ Yaka, Zeki, İslâm'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.3-4.

³²⁰ A.g.e., 1995, ss.41.

³²¹ Yaka, Zeki, İslâm'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, 1995, ss.41.

³²² A.g.e., 1995, ss.41.

³²³ Taşbaş, Erdal, *Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları*, Akademik İncelemeler Dergisi, 2018, 13/2, ss.127.

Köleler inanç özgürlüğüne sahipti. Müslüman bir efendi, farklı bir dine mensup köle edinebilirdi. Hristiyan veya Yahudiler de Müslüman köle edinebilme hakları vardı ama bu haklar, Osmanlı toprakları içerisinde hoş görülmezdi. Memlûkler zamanında ise Müslüman olmayan efendilerin, Müslüman köle edinmeleri yasaklanmıştı. Köleler ise bu açıktan yararlanabiliyorlardı. Müslüman olmaya karar veren köleler, mecburen Müslüman olmayan sahipleri tarafından satılıyorlardı.³²⁴ Müslüman bir efendi kölesini rehine olarak verebilirdi, istediği şekilde istediği işlerde çalıştırabilirdi ve kazandığı parayı kendi alabilirdi, izni olmadan kölesi yargılanamazdı.³²⁵ Efendisi, câriyesiyle cinsel ilişkiye girmek istiyorsa nikah kıymasına gerek yoktu.³²⁶

Köle sahibi olabilecek kişiler yalnızca erkekler değildi; kadınlar da köle sahibi olabilirlerdi. Kölelerini kendi işleri için kullansalar da erkek efendiler gibi köleleriyle ilişkiye girmeleri nadir olan bir durumdu. Kölenin evlenmesi de diğer tüm hakları gibi efendisine bağlıdır. Evlilik izni için sahibine gitmesi gerekirdi. Evlilik gerçekleştiğinde bu evlilikten doğacak çocuk da annesi köle olduğu için aynı şekilde köle sıfatına sahip olurdu. Köle olmayan bir kadınla köle bir erkeğin evlenmesi az rastlanır bir durum olsa da köle olmayan bir erkekle câriyesinin evlenmesi o kadar da nadir değildir.³²⁷

Köle, efendisini veya herhangi köle olmayan bir insanı öldürürse ölüm cezasına çarptırılırdı. Eğer bir efendi, kölesini öldürür ya da öldürtürse hukuken bir cezaya çarptırılmazdı. Köle, eğer firar ederse hürriyetine kavuşabilirdi. Yakalanırsa ve sahibi bulunursa, bulan kişiye gümüş para verilirdi. Eğer sahibi bulunamazsa, açık arttırmaya çıkarılarak satılırdı. Köle, eğer efendisinden hamile kalıp da çocuk doğurursa, bu çocuk efendinin mirasına ortak olabilirdi. Çocuğu doğuran köle anne ise efendisi öldüğünde azad olurdu.³²⁸

Efendi, ölmeden önce kendisinin ölümünden sonra kölesinin azad edilmesini söylerse, efendi öldükten sonra köle hürriyetine kavuşurdu. Kölelik, tarihteki eski

³²⁴ Yaşa, Fırat, *Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları*, Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, ss.216.

³²⁵ A.g.e., 2017, ss.216.

³²⁶ A.g.e., 2017, ss.217.

³²⁷ Yaşa, Fırat, *Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülislâm Fetvaları*, Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, ss.220.

³²⁸ A.g.e., 2017, ss.224.

medeniyetlerde oturmuş bir sistemdir. İslamiyet de böylesine yerleşmiş bir sistemi direkt olarak kaldırmak yerine, zaman geçtikçe kalkmasına sebep olacak kurallar koymuştur.³²⁹

İslam’a göre insanlar Tanrı’nın önünde eşit kabul edilirler ve bu yüzden efendi ile köle arasında da bir fark bulunmaz. Efendiden, kölesini koruması istenir ve bir efendi, kölesini ancak çocuğu kadar cezalandırabilir. Kölelere eziyet yasaktır, ev hâlkından ayrı tutulmaması istenmiştir. ‘Köle’ sıfatını kullanmamakla ilgili bir kural vardır. Efendinin, kölesini bağışlayıp onu özgür bırakmasına ‘azad etmek’ adı verilir. İslam dini, efendilerinin kölelerini özgür bırakmalarını sağlayan ‘azad etme’ yöntemini sevap olarak kabul ederek teşvik etmiştir. İslam dini için köleler de insandır ve insanî hakları vardır.

İslam’da kölelik sistemi emredilmez ve kölelere de din fark etmeksizin kötü davranılmamasını, onların da bir insan olduğu düşünülerek hareket edilmesini ister. İslamiyet, insanların köle hâline getiren hükümleri, sebepleri az sayıya indirmiştir ve bu sistemi ortadan kaldırmak için önlemler almıştır. İslamiyet, kölelere iyi davranılmayı öğütlemiş, efendilerin onlara aileleriymiş gibi kabul etmelerini istemiştir. Bir insan, esir olduktan sonra Müslüman olmaya karar verirse, öldürülemez ama köle yapılabilir. Eğer bir insan, esir olmadan önce Müslüman olmaya karar verirse köle yapılamaz.³³⁰

İslam dünyasında savaştan toplanan esirlerin, kaçırılan gayrimüslimlerin köleleştirilmesine karşı çıkılmamıştır. Osmanlı Devleti’nde ise Müslüman doğanların, Müslüman bir devletten gelenlerin köleleştirilmesi yasaktır.³³¹

Köleler, genellikle savaşlardan sonra toplanan esirlerden oluştuğu için İslam Dünyası’nda savaşların ve fetihlerin bitmesiyle köle edinme de durmuştu. Devlet olamamış topluluklarda köle ticareti yapılmaktaydı. Güvenilir olmayan bu topluluklarda

³²⁹ Çelik, Mahmut, *Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Cariyelik Anlayışı*, Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi, S.26, 2015/2, ss.32.

³³⁰ Uzun, Efkân, XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1998, ss.44.

³³¹ Altındağ, Sabiha, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, 2017, ss.25.

köle tacirleri buradaki insanları köleleştirmişlerdir.³³² Köleler, İslam'ın ortaya çıkışından sonra ekonomi alanında etkin bir biçimde rol almışlardır. Eğlence, tarım, ev hizmeti, ticaret ise ayrıca görev aldıkları çeşitli alanlardır. İslam devletlerinin köleleri aktif olarak kullandıkları alan ise askerî alanlardır.³³³ Kölenin efendisiyle belli bir anlaşmaya varıp belirlenen bir süre boyunca onun için çalışması veya verilmiş belirli bir işi bitirmesi sonucu azad edilmesine İslam'da *mükateb* adı verilir.³³⁴ Bir *mükateb* örneği olarak:

*Hürmüzân'ın oğlu Gamâzibân b. Hürmüzân'dan gelen bir rivayete göre, Medine'de yaşayan İranlılar ara sıra birlikte olur, sohbet ederlerdi. Bir gün Fîruz Ebû Lü'lüe, Hürmüzân'a uğramış, elindeki iki başlı hançeri Hürmüzân'a göstermişti. Ebû Lü'lüe'ye, "Bu hançerle ne yapacaksın?" diye sormuş, o da, "Bununla eğleniyorum!" diye, cevap vermişti. Bu konuşmayı yaparken Abdurrahman b. Ebî Bekir onları görmüş ve Hz. Ömer bu hançerle öldürüldüğünde Ubeydullah b. Ömer'e gördüklerini anlatmış, o da olaydan sorumlu gördüğü için Hürmüzân'ı öldürmüştü. Ebu Lü'lüe'nin, mükâtebe indirimi alamadığı için Hâlîfe'yi öldürmeyi göze alması bizce madalyonun görünen kısmıdır. Kendisinin ve ülkesinin içine düştüğü durumdan Hz.Ömer'i sorumlu gördüğü için mükâtebe bedelinin düşürülmesi talebini bir bahane olarak kullanmıştır.*³³⁵

Efendisi, hayattayken kölesine o öldükten sonra özgür kalabileceğini söylemesi de azad etme yöntemine *tedbir* denir. Eğer efendisi, hayattayken kölesini azad ediyorsa buna da *mubaaz* adı verilir. Kur'an-ı Kerim, câriyelerin zaten kötü bir durumun içinde bulunmalarından ötürü onlara iyi davranılmasını emretmiştir. Câriyeler, sahipleri tarafından başka erkeklere cinsel birliktelik için para karşılığı pazarlanabilmekteydi. Kur'an, buna karşı çıkmıştır.³³⁶ Kur'an, câriyelerin evlendirilerek onların yaşadıkları zorlu hayat şartlarından kurtarılmasını emretmiştir. Evlenen câriyeler böylece insanî bir değer kazanmaktaydılar. Kur'an'da bu konuda câriyelerle ilgili geçen ayetler şu şekildedir:

Nahl/71.Ayet: "Allah, rızık konusunda bazınızı bazınızdan üstün kıldı. Ama kendilerine daha fazla rızık verilenler, sahip oldukları rızıktan ellerinin altında

³³² Karakulak, Cemal, Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kölelik Kurumu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, 2020, ss.12.

³³³ Öksüz, Yusuf, Osmanlı Erken Döneminde Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans, 2020, ss.11.

³³⁴ A.g.e., 2020, ss.13.

³³⁵ Ataş, Hacı, Hz.Ömer Suikastında Hürmüzân'ın Rolü, Toplum Bilimleri Dergisi, Yıl: 15, C.30, 2021, ss.143.

³³⁶ Çelik, Hüseyin, Kur'an-ı Kerim'de Cariyelerle Evlilik Meselesi, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18, 2011, ss.143.

bulunan köle ve hizmetçilere kendileriyle eşit seviyede olacakları ölçüde vermezler. Hâl böyleyken, nasıl oluyor da üzerlerinde bulunan Allah'ın bunca nimetini ve hakkını bile bile inkâr ediyorlar? ”³³⁷

Nûr/33.Ayet: *Evlenmek için maddî imkân bulamayanlar, Allah lutfuyla onların ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz köle ve câriyelerden özgürlüklerini satın almak için sizinle azadlık sözleşmesi yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde çalışıp kazanarak hayatlarını idâme ettirecek ve toplumun hayırlı bir ferdi olabilecek kabiliyet görürseniz, istedikleri anlaşmayı yapın. Allah'ın size ihsân ettiği mallardan siz de yardım olarak onlara bağışta bulunun. Mecbûrî hizmet bedellerini ödemelerine yardım edin. Dünya hayatının geçici menfaatlerine göz dikerek câriyelerinizi, hele bir de iffetli kalmak istiyorlarsa, hiçbir durumda sakın fuhşa zorlamayın! Her kim onları fuhşa zorlarsa, şunu bilsin ki Allah, zorla bu işe itildiklerinden dolayı, onlar hakkında çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.*³³⁸

Kölelik sistemini ortadan kaldırmak planı devreye sokulduğunda, uygulanan çeşitli yöntemler olmuştur. Bunlar:³³⁹

- ❖ İnsanlık olgusuna vurgu yapılması.
- ❖ İslam çerçevesinden insanın değerini tanıtmak. İnsan her ne kadar önceden çeşitli şekillerde Allah'ı inkar etmişse ve eğer daha sonradan Allah'a dönmüşse, ibadetlerini yapmışsa, o insan İslamiyeti seçmiş, doğru yolu bulmuş olarak kabul edilir ve geçmişinden sorumlu tutulmaz.
- ❖ Kardeşlik olgusu ele alınarak sınıfsal ayrımın sonlandırılması. Allah'a ve peygamberine inanan, sözlerini dinleyen insanlar 'gerçek' insanlar olarak adlandırılmıştır. Bu temel kategorilendirme dışında başka bir kimliğe yer verilmez.
- ❖ Hayat hakkı veya diğer adıyla Nefsi Muhafaza için söylenebilir ki, Kur'an'da tüm insanların yaşamları kutsaldır ve dokunulmazlık hakları vardır. Bir insanın özgür bir inançlıyı öldürmesiyle inançlı bir köle ya da câriyeyi öldürmesi aynıdır, ikisi için de aynı cezalar verilir.
- ❖ Hürriyetini satın alabilme hakkı veya diğer adıyla Mükâtebe adından da anlaşılacağı gibi özgürlüğüne sahip olamayanların bu özgürlüğe tekrar kavuşabilme ve mülk edinme gibi haklar verir.

³³⁷ Kur'an ve Meâli, Cariyeler ile İlgili Ayetler, <https://www.kuranvemeali.com/cariyeler-ile-ilgili-ayetler>, erişim: 07.08.2022

³³⁸ Kur'an ve Meâli, Cariyeler ile İlgili Ayetler, <https://www.kuranvemeali.com/cariyeler-ile-ilgili-ayetler>, erişim: 07.08.2022

³³⁹ Duman, M. Zeki, *İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.12, 2011, ss.16-40.

- ❖ Mülk edinme hakkı, özgürlüğünü yeniden eline alan her kölenin bir mülk edinmesine imkan tanımış, kendisini başkasının mülkü olma sıfatından kurtarmıştır.
- ❖ Bir dine mensup olma ve bu dinini dilediğinde yaşama hakkı.
- ❖ Evlenme ve soyunu sürdürme hakkı için söylenebilir ki İslam, bununla ilgili düzenlemeyi üç aşamanın ardından gerçekleştirmiştir. Öncelikle köleler ve câriyeler sınıfsal anlamda sadece birbirleriyle evlendirildiler. Ardından inançlı kadın bulup da evlenemeyen diğer inançlı kişilere iffetli câriyelerle evlenmeleri söylendi. En sonunda ise inançlı kadınların, istedikleri sürece azad edilmiş inançlı kölelerle evlenmelerinde bir sakınca olmadığı duyuruldu.
- ❖ Köle ve câriyeler için sosyal ilişkiler çerçevesinde oluşturulan anlayış için söylenebilir ki, Allah, Hz. Peygamber aracılığıyla insanların elleri altındaki diğer insanlara köle ve câriye olarak seslenmemeleri gerektiği mesajını yollamıştır. Çünkü bu insanlar o insanlara değil; sadece Allah'a kulluk etmektedirler. Köleleri dövmek, onlara kötü sözler sarfetmek Allah tarafından yasaklandı. Eğer olur da döverse, dövdüğü köle için bu günahın kefaretni ödemek mecburiyeti vardı. Hz. Peygamber de inançlı insanlar hangi yemekleri yiyorsa köle ve câriyelerine de o yemekleri yedirmeleri gerektiğini tavsiye etmiştir.
- ❖ Savaşta toplanan esirleri köle yapma sisteminin bitirilmesi.

Bütün insanlık alemine gerçek insanlığın ve efendiliğin ne anlama geldiğinin anlatılması gerekir. Soyluluğun veya köleliğin doğuştan gelmediği öğretilmeli, bunlar doğuştan kazanılan bir hak olarak düşünülmemesi gerektiği zihinlerine işlenmelidir. Kölelik sisteminin ve efendilik anlayışının insanlık dışı bir yöntem olduğunun da anlatılması gerekir aynı zamanda. Irk, cins, sınıf ayrımı yapanlara ve bunların arasından Allah'a ve Ahiret gününe inananlara her insanın eşit derecede değerli olduğunun öğretilmesi gerekir. Allah'tan başkasına kul olunmaması gerektiği de eklenmelidir.³⁴⁰

³⁴⁰ Duman, M. Zeki, *İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.12, 2011, ss.11.

Köleliğin bitmesi, İslam literatüründe ‘ıtk’ olarak isimlendirilmiştir. Azad edilmiş olan köle veya cârîyeyle ilgili bilgiler (din, etnik köken, azad edilme tarihi) azad kâğıdı denilen bir belgeye aktarılırdı. Bu belgeye de ‘ıtkname’ adı verilmiştir.³⁴¹ İslam’ın adil ve eşitlikçi olmasından dolayı, bu kölelik kurumunun en sonunda zamanla kaldırılacağı düşüncesini akıllara getirmiştir. İslam kaynaklarındaki köle tanımı, kurtarılmak istenen ve kurtarılmayı bekleyen kişi şeklindedir.

3.2. İslam Hukuku’nda Kölelik

Klasik İslam Hukuku’nun kaynaklarında köle eşyaya benzetilmiştir. Bu açıdan alınabilir ve satılabilir, biri tarafından birine kiralanabilir, miras ve vasiyet aracılığıyla birine verilebilir. İslami hukuk çerçevesinde köle sahibinin kölesini kullanması, alması, satması, kiraya vermesi mülkiyet sınırları içerisine girebilirdi. Ele geçirilip esir alınan, satın alınan, satılan erkeklere ‘köle’; kadınlara ise ‘cârîye’ adı verilmiştir.³⁴²

İslam hukukunda özgür doğmuş, kendi statülerine herhangi bir şekilde bozmayan, devletin egemenliğini kabul etmiş gayrimüslimlerin köleleştirmesini yasaklamıştır. Aynı zamanda azad edilme yaygındır ve köle üretmek gibi bir durum da söz konusu değildir. Bu yüzden İslam hukuku da kölelerin devlet dışından getirilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Köle edinmek maddi durumla ilgili olduğu için genellikle sadece orta gelirli ve zengin kişiler veya aileler köle edinebiliyorlardı.³⁴³

Köle ve cârîyelerin temel ve hak özgürlüklerinin de değerlendirilmesi gerekir. İslami kaynaklarda korunan ve gasp edilmesi yasak olan beş madde vardır. Bu hususlara ‘zaruriyyat-ı diniyye’ adı verilmiştir ve sırasıyla şunlardır: *Nefsi Muhafaza*, *Aklı Muhafaza*, *Dini Muhafaza*, *Nesli Muhafaza* ve *Malı Muhafaza*.³⁴⁴ Temel Hak ve Özgürlükler kapsamı altına giren bu beş husus aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Beyannemesi güvencesi altındadırlar.³⁴⁵

İslam hukukunda hükümler ikiye ayrılır: İlki İslam’ın koyduğu, hukuk sistemlerinde bulunmayan, sadece İslam hukukunda bulunan hükümlerdir. Bunlar insanlara hayırlı

³⁴¹ Çakır, İbrahim Etem, *Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2014, S.36, ss.209.

³⁴² Akbel, Mustafa, *Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)*, Tarih ve Gelecek Dergisi, Nisan 2017, C.3, S.1, ss.215.

³⁴³ A.g.e., 2017, ss.219.

³⁴⁴ Duman, M. Zeki, *İslam’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.12, 2011, ss.24.

³⁴⁵ A.g.e., 2011, ss.24.

olan hükümler olarak geçerler. Diğeri ise hukuk sistemlerinde bulunup uygulanan, İslamiyet tarafından medenileştirilen hükümlerdir. Buna örnek olarak kölelik sisteminin İslam'dan önce varolup, İslam'la beraber daha insancıl bir şekle sokulması verilebilir.

İslam hukuku çatısı altında kölelere de insan muamelesi yapılmasına karar verildi. Efendi ve kölenin, aynı hizada tutuldu ve hayat şartları düzeltilme yoluna gidildi. İslam hukukunda köleye insani muamele yapılması önemli olarak gösterilmiştir. Köle bir maldan ziyade, evlat rolündedir. İslam'ın hoşgörülüğü, kölelik sistemine de yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nde kölelik sistemi, İslam Hukuku kuralları altında gerçekleşmiştir ve bu kurallar kölelere iyi davranılması gerektiğini söylemiştir. Devlet, İslam hukukuna aykırı bir davranış gerçekleşmediği sürece köle ile efendi arasına girmeyi pek tercih etmemiştir. En çok müdahâlede bulunulan durum, eğer köle toplumun düzenini bozuyorsa olmuştur. Efendileri yüzünden suç işleyen köleler de var olmuştur.

İslam hukuku, kölelik sistemine müdahâle etmiştir. Şeriate göre azad etmek zorunlu değildir ama efendilere, kölelerini azad etmeleri öğütlenmiştir. Eğer bir efendi, kölesine kötü davranıyorsa mahkeme tarafından kölesini serbest bırakması istenebilir. Efendi ve köle arasında yapılan bir anlaşmayla köle için bir bedel belirlenir ve bu bedel ödendikten sonra köle özgür kalabilir. Efendisi, kendisi öldükten sonra kölesinin özgür olacağına dair hüküm verebilir.³⁴⁶ Âmiran Kurtkan'a göre;

*İslâmiyet, getirdiği sosyal haklarla ben ve biz bilincini idrak ettirmekten doğan ideal sentezi bize sunmaktadır. Bu ideal senteze göre ferдин hedefleri olan ben duygusu ile toplumun hedefleri olan biz duygusu iç içedir. Bu nedenle İslâmiyet, ferdiyeti geliştirmek için toplum hayatında gerekli bütün tedbirleri almıştır. Ben duygusunu hiç tatmayan kölelerin özgürlüklerine kavuşturulması, bu tedbirlere örnek olarak verilmektedir.*³⁴⁷

İslam hukukunda evlat edinmek yasaklı bir eylemdir ve bunun sebebi de Hazreti Musa örneğiyle açıklanabilir. Firavun, Hazreti Musa'yı evlatlık aldıktan sonra onun için yaptığı iyilikleri yüzüne vurmuş ve böylelikle yaptığı iyiliklerin aslında çıkar sebebiyle yaptığını ortaya koymuştur. Bundan yola çıkarak, evlat edinen ailelerin

³⁴⁶ Bagatur, Sibel, Osmanlı'da Kölelik, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, ss.5.

³⁴⁷ Dikici, Erkan, Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, ss.191.

çocuklara yaptıkları iyiliklerin aslında onları kendilerine kul-köle olmalarını istedikleri için yaptıkları; daha sonra da bu iyilikleri onların yüzlerine vurabilecekleri ve bunun sonucunda da evlatlık çocuğun psikolojisinin bozulabileceğinden ötürü İslam hukuku evlat edinmeyi yasaklamıştır.³⁴⁸

Ahretlik'in Türkçe Sözlük'te verilen karşılığı 'besleme kız'ken, Kubbealtı Lügatinde 'evlatlık kız çocuğu' şeklinde verilmiştir. Bu açıdan incelendiğinde ikisinin de aynı anlama geldiğini söylemek yanlış olmaz. Cârîye ve kölelerin kullanıldığı yerler arasında zengin insanların konakları da bulunmaktaydı. İşte bu dönemlerde, ahret evlatlık edinildiği bilinmektedir. Öz çocuk gibi kabul edilen bu evlatlara, zengin insanların servet bıraktıkları da olmuştur. Böylesine özel bir yere sahip olmalarından dolayı da kendilerine besleme yerine ahretlik adı verilmiştir. Fakat ahretlik adının kötü anlamda kullanıldığı yerler de vardır. Hizmetçi kızlara verilen bu isim aşağılayıcıdır. Osmanlı Devleti'nde cârîyeler yerine bir süre sonra ahretlikler geçmiştir.³⁴⁹

1960'lardan sonra ahretlik kavramının tanımı değişime uğrar. Bir ücret karşılığında çalışmakta olan hizmetçi görevi gören ahretlikler bu dönemde yaygınlaşırlar. "*Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılması Kanunu*"nun çıkışı da bu döneme denk gelir. Evlatlık kurumunun da yavaşça kölelik sistemine dönüşmesinin bu kanunla arasındaki ilişkiyi açıklayabilir.³⁵⁰ Taşradan gelen ve hizmetçilik yapan kız çocuklarına da kapı kızı, besleme ve ahretlik gibi isimler verilmiştir. Bu kız çocukları kimsesiz değildirler fakat aileleri, yakınları tarafından para karşılığı kiraya verilirlerdi. Bu ise *îcar-ı sagîr* olarak adlandırılırdı. Para karşılığı kiralanan ya da satılan bu kızların da köle adını aldığını söylemek yanlış olmaz.³⁵¹ Ahretlik ile ilgili hikayelere edebiyatta da rastlanır. *Ahretlik*, Rana bint Safvet tarafından yazılmış bir hikayedir ve esaret konusu işlenir:

Ahretlik, gazete tarafından okuyuculara şu şekilde takdim edilir: "Bint-i Safvet Rana Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i Alileridir." Hikâyenin özeti şöyledir: Dokuz yaşında Fatma isimli bir küçük kız çocuğu katırcılar tarafından köyünden kandırılıp alınmak suretiyle İstanbul'a getirilir. "Hanım" yapılmak vaadiyle kandırılan kıza, İstanbul'a yolculuğu sırasında eziyet edilir. Anası olmayan Fatma'nın babası ise kızını katırcılara teslim etmekten çekinmez. Çünkü bu esir

³⁴⁸ Kılıçkaya, Derya, "Ahretlik"ten "Küçük Besleme"ye Doğru Yolculukta Bir Gazete Hikâyesi İle Bir Şiirin İncelenmesi, Edebî Eleştiri Dergisi, 2021, ss.72.

³⁴⁹ A.g.e., 2021, ss.70.

³⁵⁰ A.g.e., 2021, ss.72-73.

³⁵¹ A.g.e., 2021, ss.77-78.

tüccarları babayı da kandırmışlardır. İstanbul'da kızının rahat edeceğini düşünen baba, gönül rahatlığıyla kızını katırcılara teslim eder. Ağlayarak köyünden ayrılan Fatma'yı ise zor günler beklemektedir. İstanbul'a geldiklerinde katırcılar Fatma'yı bir haneye götürürler ve babasının sağ olduğunu kimseye söylememesini isterler. Anasız babasız çocuk diye Fatma'yı satmaya çalışan esir tüccarları, sonunda kızı Kâmil Bey'e satmaya muvaffak olurlar. Kâmil Bey'in evinde kızın adı "Peyveste" olarak değiştirilir. Bu evde sürekli aşağılanan, hor ve hakir görülen Fatma (Peyveste), zor durumdadır. Burada çeşitli eziyetlere maruz kalan kızın evdeki işi hizmetçiliktir. Hanım olacağını zannederken hizmetçi olan Fatma (Peyveste), bir gün dayanamayarak evden kaçır ve katırcıların yanına gider. Fatma, İstanbul'a getirildiğinde onu ilk olarak bir bey almak istemiştir. Ancak parası yetmeyince almaktan vazgeçmiş, Fatma böylelikle Kâmil Bey'in evine satılmıştır. Bu ilk müşteri Fatma'yı satın almadığı için sonradan çok pişman olmuştur. Fatma'nın katırcılara kaçtığı günlerde, bu bey tesadüf eseri katırcıyı yolda görür ve Fatma'nın hâlini sorar. Kızın kaçtığını ve henüz bir yere satılmadığını haber veren katırcı, beyle pazarlık yapar ve Fatma'yı on bir lira mukabilinde satar. Böylelikle, Hâlim Efendi'nin evine yerleşen Fatma'ya gelir gelmez unuttuğu namaz sureleri ezberletilir. Kendisine eskisi gibi "Peyveste" denmeye devam edilir. Bir önceki evde sürekli azarlanan Fatma (Peyveste), bu evde kendi arzusuyla iş görür. Peyveste, bu evdeki hanımından ziyadesiyle hoşnuttur. Bir önceki evde babası ile görüştürülmezken Hâlim Bey'in evinde kızıyla görüşebilmesi için baba davet edilir. Aradan seneler geçer. Fatma büyür. Bu arada uzun süredir çocukları olmayan efendi ve hanımın bir oğulları olur. Seneler içinde o da büyür, mektebe başlar. Fatma'nın kız kardeşi Ayşe, köyden getirilir ve onun da İstanbul'daki bu evde ablasının yanında kalması sağlanır. Ayşe'ye ise Dilbeste adı verilir. Hikâyenin sonlarına doğru evin küçük oğlunun sünnet düğününün olduğu görülür. Bu düğünün yanında bir düğün daha vardır. Artık büyüyüp gelinlik kız olan Fatma (Peyveste) evlendirilir. Peyveste, hakikaten hanım olmuştur. Eşi ile beraber mutlu ve huzurlu bir hayat yaşarlar.³⁵²

İslam dini, iman, ibadet ve ahlakın içine aldığı ilkeleri sağlamak, bunları kapsayan yasakların çiğnenmesinin önüne geçmek, bireysel ve toplumsal hayatı da aynı şekilde ıslah etmek sebebiyle kendi çapında birtakım önlemler almıştır. Bu aldıkları önlemler de ceza kavramının içine girmiştir. İslam Hukuku, suç işleyenlere karşı çeşitli cezalar vermekle birlikte bu cezaların içinde hapis de bulunmaktadır. İslam Hukuku'nun geçerli olduğu medeniyetlerde suçlunun hapiste tutulma süresi tövbe etmesi ve af dilemesine kadardır.³⁵³

³⁵² Kılıçkaya, Derya, "Ahretlik"ten "Küçük Besleme"ye Doğru Yolculukta Bir Gazete Hikâyesi İle Bir Şiirin İncelenmesi, Edebî Eleştiri Dergisi, 2021, ss.67-68.

³⁵³ Hanılçe, Murat, Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.2, Temmuz 2020, ss.409.

Kuran’da bir suçla karşı hapis cezası verilmesi hakkında söylenilen bir ifadeye tam olarak rastlanıldığı söylenemez. Fakat Nîsâ sûresi 15. ve Tevbe Sûresi 5. âyetlerinde belli, özel durumlarda için hapis cezalarından bahsedilmiştir. Hz. Peygamber, savaş esirlerini direkt olarak hapse atmak yerine onlara karşı affedici bir yol izlemiştir. Kur’an ayetlerinde verilen bilgilerden yola çıkılarak, hapishanelerin eski zamanlarda sadece yerleşik hayata geçmiş medeniyetlerce kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu zamanlardaki hapishaneler, suçlunun cezasını çekmesi için kullanılmasından ziyade, infazına kadar tutulması için hazırlanmış mekânlar olarak düşünülebilirler.³⁵⁴

İslam hukukunda hapis cezası ikiye ayrılmaktadır: Tedbir ve ceza. Ancak İslam hukukçuları, hapis cezasına çok da sıcak yaklaşmamaktadırlar çünkü bu ceza, ceza alacak kişinin hürriyetini kısıtlayan bir cezadır. Bundan dolayıdır ki, hapis cezası, suçlu yargılanırken en son çare olarak bir köşeye konmuştur ve hapis cezasını alma sebeplerini sınırlamışlardır. Suçlu olarak yakalanmış kişinin suçlu olup olmadığı kesinleşinceye kadar tutuklanması durumuna ‘ihtiyati tedbir niteliğinde hapis’ adı verilir.³⁵⁵

Osmanlı Devleti’nde cezalar uygulanırken İslam hukuku geçerli olmuştur. İşlenen suçlara karşı verilen cezalar örneklenecek olursa,

*teşhir, dayak atma, para cezası, kürek cezası, kalebentlik, sürgün, yüzü karalama, sakalı kesme, dağlama, belli organları kesme, para cezasıdır.*³⁵⁶

Osmanlı Devleti’nde cezalar hafif ve ağır olarak ayrılmamışlardır ama hapis, sürgün gibi cezaların daha ağır cezalar olduğu söylenebilir.³⁵⁷

Osmanlı Devleti’nde cezalar şer’i hukuk çerçevesinde verilirdi. İslam hukuku kendi içinde üçe ayrılırdı. Eğer alınacak cezaları şeriat karar veriyorsa bu had; haddin dışında kalan durumlar ise kısas olurdu. Ta’zir, suçla göre belirlenen cezalardır. Hafif cezalar

³⁵⁴ Yılmaz, Metin, *İslâm Tarihî İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkumların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 / 12-13, Nisan 2001, ss.541.

³⁵⁵ Uyanık, Mehmet Zeki, *İslam Hukukunda Hapis Cezası Çeşitleri ve Süreleri*, ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S.2, Kasım 2017, ss.141.

³⁵⁶ Öztürk, Sevcin, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014, ss.33.

³⁵⁷ A.g.e., 2014, ss.34.

için mahkumlar hapse atılabilir ya da dövülebilirlerdi. Ölüm cezası verilen suçlar da vardı.³⁵⁸

Hırsızlık yapmak, zina yapmak, yol kesmek gibi suçların cezasının nasıl uygulanacağı, ne kadar ceza alacağı Kur'an ve Sünnet ile karar verildiği için *had cezaları* altında toplanırdı. Had cezalarının belirleniş şekli ise suçlunun dinine, cinsiyetine, toplumsal ve medeni durumuna, özgür bir insan ya da köle bir insan olduğuna bağlıydı.³⁵⁹

Adam öldürme gibi büyük suçlar ise kısas cezaları altında toplanırdı. *Ta'zir cezaları ise, örfi cezalardır. Devletin takdir edeceği, uyarmak ve azarlamaktan, sürgüne göndermek ve mallarına el koymaktan hapsedmeye kadar her türlü ceza, ta'zir cezası içine girmektedir.*³⁶⁰ Had ve kısas, fıkıh kitaplarında geçen cezalardır. Kanunnamelerce düzenlenen, bunlarda geçen cezalar ise t'azir ve suç cezalarıdır.³⁶¹ Hafif cezalar, sosyal durumu yüksek kişilere uygulanmıştır. Dayak cezası ve azil, hafif ceza olarak sayılabilirler.

El kesme, organ kesme, ölüm cezası ağır cezalardan sayılırlar. Had ve kısas cezaları, İslam hukukunda en ağır cezalar olarak kabul edilmişlerdir. *İnfazdan sonra bir hata tespit edilirse, onun telafisi mümkün olmaz. Dolayısı ile böyle davalarda hâkime, cezayı düşürecek bir şüphe arama görevi verilmiş ve suçun tereddütsüz ispat edilebilmesi için özel tedbirler alınmıştır.*³⁶² Zulüm suçu işlemek, ağır ceza almanın bir sebebidir. Hapis, başlıca ağır cezalardan biridir. Karar padişah tarafından verilir, süresi padişah tarafından belirlenirdi. Hapisten daha ağır olan ceza ise kürekçi olmaktır. Sürgün de ağır cezalardan biridir.³⁶³

*Şer'i hukukta "kişi suçu ispatlanana kadar masumdur" anlayışı hâkimken, örfi hukukta "kişi suçsuz olduğu ispatlanana kadar suçludur" anlayışı hâkimdir.*³⁶⁴

³⁵⁸ Parlakoğlu, Gizem, II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.10.

³⁵⁹ Öztürk, Sevcin, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014, ss.31.

³⁶⁰ A.g.e., 2014, ss.31.

³⁶¹ A.g.e., 2014, ss.31.

³⁶² A.g.e., 2014, ss.34.

³⁶³ A.g.e., 2014, ss.34.

³⁶⁴ Parlakoğlu, Gizem, II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018, ss.10.

Şer'i hukukta işlenen suç için verilen ceza önceden yazılmış, belirlenmiştir. Örfi hukukta suçluya ceza verilmeden önce onun hakkında araştırma yapılır, ona göre bir ceza belirlenirdi.³⁶⁵

3.3. Nietzsche ve Hegel Örneğinde Efendi-Köle Diyalektiği

Nietzsche'nin *İyinin ve Kötünün Ötesinde* isimli eserinde söylediğine göre, o, dünya üzerinde var olmuş ve var olmaya devam eden çeşitli ahlakları tanıdığını, bu ahlakların bir sonucu olarak da ortaya *Efendi Ahlakı* ile *Köle Ahlakı* başlıklarını ortaya çıkardığını söyler. Ona göre ahlaklar bir zincir misali birbirlerine bağlı olarak ortaya çıkarlar ve bu iki başlık altında toplanırlar. Nietzsche, genellikle her insanın aklına geldiği şekilde efendinin soylu; kölenin de soylu altında çalışan statüsü düşük kişi olarak tanımlamaz. Nietzsche'ye göre, efendilik veya kölelik politik bir statüden ziyade daha farklıdır ve bir insan bu iki kavramı içinde taşıyabilir.³⁶⁶

Nietzsche'ye göre, köleye bir 'güçsüzlük' duygusu hakimdir ve bu duygunun tam tersi bir sonuç olarak kölenin hafızasının güçlenmesine, acılarını unutmaya engel olur. Efendide ise zaten bir güç sahibi olduğu için hafızası acılara önem vermez ve unutkanlığa sebep olur. Efendide var olana aktif unutmama; köledeki unutmamanın zor olması durumuna da hınç ve güç denebilir.³⁶⁷

Kölede var olan bu hınç ve güç, köle ahlakının temelinde yatan şeydir. Efendi ahlakının anahtar kelimesi evetken; köle ahlakında, kendinden farklı olan herkese hayır demek kilit rolündedir. Köle ahlakındaki kişiler bir karşı koyuşla beraber, bir kafa tutmayla beraber hayır der fakat efendi ahlakında, efendi kişisi karşı taraf kendisine minnet duysun amacıyla evet der. Nietzsche'nin düşüncesine göre iyi veya kötü olarak değerlendirdiğimiz şeylerin doğuşu bu efendi-soylu değerlendirmesinden meydana gelmiştir. Efendi ahlâkının çerçevesi içinde kötü olan köledir fakat köle, efendi için çok değersiz bir şey olduğundan onu düşmanı olarak bile kabul etmez. Efendinin düşmanı tıpkı kendisi gibi efendi olmalıdır.³⁶⁸

³⁶⁵ A.g.e., 2018, ss.10.

³⁶⁶ Küçükcalp, Derda, *Efendi-Köle Ahlakı vs. Efendi Köle Diyalektiği*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.29, S.1, 2010, ss.55.

³⁶⁷ A.g.e., 2010, ss.56.

³⁶⁸ A.g.e., 2010, ss.56.

Köle ahlâkı çerçevesinde ise, efendinin iyi olarak gördüğü şeylere tam tersi değer verilir. Efendiye göre kötü olan şey, köleye göre iyidir. Efendi ve soylu olmak, kötüdür. Hegel’in efendi-köle diyalektiğinde insan, bilincini herkes tarafından kabul edilebilir bir şekle sokar ve böylece özgür bir birey hâline gelir. Hegel’e göre insan ve tarih, efendi ile kölenin diyalektiğinden meydana gelmiştir. Efendi tarafı, bilinmek ve tanınmak istenen tarafı oluşturur ve sırf bu yüzden kendini ölüme atmaya hazırdır. Bu şekilde kendini kabul ettirir. Köle ise böyle bir riski göze almayan taraftır. Efendinin kendi olumsuzlayıcısı savaştır ve bununla beraber tarih ile insanın oluşumunu tetikler. Fakat, kendi bilincine varması sadece bununla meydana gelmez; kölenin olumsuzlayıcısı olan çalışma ile meydana getirilebilir. Hegel’in ortaya koyduğu efendi-köle diyalektiği köle perspektifiyle oluşturulmuştur.³⁶⁹ Son olarak; Hegel “Köle-Efendi diyalektiğinde;

“...bir özbilincin yani insanın var olabilmesi için bir başka insanın varlığının gerekli olduğunu söylemektedir. Bu iki insandan her biri öznel olarak kendisinden emindir, ancak diğeri tarafından nesnel olarak kabul edilmiş değildir. Bu nedenle gerçek ve geçerli bir varlık değildir. Diğeriyle olan mücadelede insan karşısındakinin hayatını ve bilincini korumalı, fakat aynı zamanda onun özerkliğini de yok etmelidir. Yani onu “köleleştirmelidir”. Zira, bilinçli bir varlık tarafından kabul edildiğinde onun Efendiliği anlamlı olacaktır. O hâlde efendinin “efendi” olabilmesi, kendisini efendi olarak kabul eden bir köleye sahip olabilmesiyle mümkündür. Hegel, bu bağlamda tarihi, Köle-Efendi arasındaki etkileşimin tarihi olarak kabul etmektedir. Hegel’in bu çözümlemesi bize, Batı’nın Doğu’yu “köle”, kendisini “efendi” olarak gören algısını hatırlatmaktadır.”³⁷⁰

görüşleriyle toplumsal yapılanmanın felsefi temellerinde köle efendi ilişkisini yorumlamıştır.

³⁶⁹ A.g.e., 2010, ss.61.

³⁷⁰ Köse, Meryem, Küçük, Meryem, *Oryantalizm ve “Öteki” Algısı*, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C.1, S.1, 2015, ss.121.

4. ANADOLU SAHASI TÜRK HÂLK EDEBİYATI METİNLERİNDE KÖLELİK VE ESARET İZLEKLERİ

Kölelik sisteminin çok eski tarihlere dayandığını ve İslamiyet'ten önceki tarihlerden itibaren Türkler ile İslamiyet sonrası ve bilhassa Osmanlı'da son derece etkili olduğunu önceki başlıklarımızda inceledik. Sistemin oldukça yaygın olduğu bu milletlerin edebiyatlarında da kölelik ile ilgili kavramlara rastlamak mümkündür. Eski Türklerin vermiş olduğu ve günümüze kadar gelmiş geçiş dönemi eserleri ile destanlarda; Osmanlı Devleti'nde verilmiş eserlerde, özellikle divanlarda kölelik sisteminin kısıntılarına rastlanabilir. Bu başlığımızda da Tanzimat, hatta Cumhuriyet dönemine kadar uzanan bir süreç içerisinde köleliğin Türk edebiyatında nasıl ele alındığını inceleyeceğiz.

4.1. Türk Hâlk Edebiyatında Kölelik

Hâlk edebiyatı şairleri, konularını daima hâlkın içinden seçmeye çalışmışlar ve bunu da hâlkın anlayabileceği bir dilde yapmışlardır. Konularını özlem, aşk, sevgili gibi oluşturan manzum, mensur, manzum-mensur karışık ürünler, hâlk edebiyatının bütününe oluşturmaktadırlar. Hâlkla böylesine içli dışlı bir edebiyat olduğu için, hâliyle dönemin zihniyetlerinin de eserlere girmesi oldukça doğaldır. Hâlk edebiyatının ortaya çıkışı İslam'dan önceki dönemlere dayanır. Türklerin yaylak kışlak yaşadıkları dönemde verdikleri eserlerde kahramanlık teması ön plandadır. Savaşçı ruhuyla söylenmiş bu eserlere de o dönemde aktif bir şekilde var olan kölelik sistemi girmiştir. Ve bu kölelik, mecazi anlamından ziyade gerçek anlamıyla eserlere yansımıştır.

Örneğin, manzum destanlar ile türküler, hapishane konusunun en çok işlendiği türler olarak kabul edilmektedirler. Hâlk şiirlerinde ise hapishane konu olmaktan ziyade bir motif olarak karşımıza çıkar. Hâlk şiirinde hapishanenin görevi, günlük hayatta gördüğü görevle aynı olmakta olup suçluların cezalandırıldığı yer olarak geçer. Zindan kelimesi ilk başlarda kullanılırken, daha sonrasında türkü ve destanlarda yerini *mahpus*, *mahpushane*, *hapishane* gibi kavramlara bırakmıştır.³⁷¹

³⁷¹ Naskali-Gürsoy, Emine (ed.), Oytun Altun, Hilal (ed.), Hapishane Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, ss.536.

Yerleşik hayata geçilmesinden sonra ise hâlk edebiyatı eserlerinin konusu savaş ve kahramanlık temalarından uzaklaşır. Daha çok aşkı ön planda tutmaya başlayan şairler, hâlâ dönemin zihniyetini eserlerinde tutmayı sürdürdüklerinden ötürü köleliği de şiirlerine, türkülerine eklerler. Fakat bu dönemde kölelik, gerçek anlamıyla değil, mecazi anlamda kullanılmaya başlanır.

Örneğin, Türk edebiyatında, sevgilinin çene çukuru bir kuyuya benzetilir ve bu bir güzellik unsuru olarak sayılır. Bu çene çukuruna verilen isim ise ‘çâh-ı zenahdân’dır. Bazı beyitlerde sadece kuyuya benzetilirken bazı beyitlerde sadece zindana benzetilmiştir. Bazı beyitlerde ise kuyu ile zindan beraber kullanılmıştır. Zindanda, cezalar uygulanırken kullanılan çeşitli araçlar vardır. Bunlar kelepçe, zincir, pranga gibi unsurlardır. Bu unsurlar edebiyatta karşımıza sevgilinin saçı ile benzetme yapılarak çıkar. Sevgilinin saçı, aşığı kendine bağlar. Ayrıca, sevgilisi için esir olan aşğın zindana atılması da edebiyatta karşımıza çıkan başka bir kavramdır.³⁷²

Karagöz ve Hacivat’ta da karşımıza zenci (Arap) köle tipi çıkar. Bu tip, Hacivat’ın kölesi ve Çelebi’nin lalasıdır, aynı zamanda da harem-ağasıdır. Şivesi alaya alınır.³⁷³ Hâlk edebiyatında zencilerin karşımıza köle olarak çıkma sebeplerinden biri Afrika kökenli bu insanların, köle ticareti ya da korsanlık yoluyla Osmanlı topraklarına gelmiş köle çocukları olmalarıdır. Kadınlar hamamlarda, düğünlerde çerez satar fakat aynı zamanda saray ve konaklarda dadılık da yapabilirlerdi.³⁷⁴

Zindan, suçluların hapsedildikleri kapalı bir alandır ve ismi de karanlık olmasından gelir. Zindan isminin yerine bazı zamanlarda Arapçadan gelen sicc ve mahbes ile Arapça-Farsçadan gelen hapis-hâne kullanıldığı da olmuştur. Karanlık olan zindanlar bu özelliğiyle de Klasik şiirine girebilmiştir.

*“Mesela "sadak", "gonca, gül, lale," "habab", tennûr vb. gibi. Bir hadiste, "Dünya mümin için zindan, kafir için cennettir." buyrulmuştur. Özellikle tasavvufi planda bu hadisin şairlerce benimsendiği söylenebilir.”*³⁷⁵

Divan edebiyatında zindan kavramı, kuyu kavramı ile kullanılmıştır. Zindanın yer altında olmasıyla kuyunun oldukça derin olması ikisinin birlikte kullanılmasına ortam

³⁷² A.g.e., İstanbul 2010, ss.540.

³⁷³ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 1, Adam Yayıncılık, Ağustos 1982, ss.120.

³⁷⁴ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 1, Adam Yayıncılık, Ağustos 1982, ss.125.

³⁷⁵ Koncu, Hanife, *Klasik Türk Şiirinde Kuyu, Zindan ve Mağaranın Bazı Kullanımları*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 30 (2012), ss.314.

hazırlamıştır. Zindan, edebi anlamda sevgilinin çukuru ile de bir benzetme içine sokulmuştur.³⁷⁶

4.1.1. Anonim Türk Hâlk Edebiyatında Kölelik

Anonim hâlk edebiyatı, söyleneni bilinmeyen eserlerin oluşturduğu edebiyata verilen isimdir. Yaylak kışlak hayatta başlamış olan sözlü edebiyat geleneği, anonim hâlk edebiyatıyla devam ettirilmiştir. Bu edebiyatın kapsadığı türler arasında atasözleri, deyimler, hâlk hikayeleri ve masallar bulunmaktadır. Biz de bu bölümde, adı geçen türlerde verilmiş eserlerde köleliğin ve ilgili kavramların nasıl kullanıldıklarını inceleyeceğiz.

4.1.2. Masallar

Masallar, olağanüstü olayları ve karakterleri konu edinen, anlatılan zaman ve mekânın gerçekdışı olduğu anlatı türlerine verilen isimdir. Anlatılanları çoğu zaman bilinmediği ve kuşaktan kuşağa aktararak yaygınlaştırıldıkları için anonim edebiyat altında değerlendirilmektedirler. Masallar her ne kadar olağandışı konuları anlatsa da temelini gerçek hayatta bulunabilecek unsurlardan alır. Krallar, prensesler, hayvanlar bunlara yalnızca kısıtlı sayıda verilen örneklerdendir. Yazarlar, bu karakterlere olağanüstülükler katarak onları masal kahramanları hâline getirirler. Yazıldıkları dönemler çok eskilere dayanabildiği için, dönemin zihniyetlerini de çocukları etkileyebilecek şekilde masallara aktarılmıştır. Bu yüzden masallar da kölelik, câriyelik gibi unsurlara rastlanabilmektedir. Örneğin, değişik kültürel ortamlardan derlenmiş Türk masallarında toplumsal gerçekliğe son derece net bir şekilde rastlanmaktadır. Kentsel ortamda oluşturulmuş masalların, klasik masallara olan yakınlığı ise dikkat çekici. Bu masallardaki padişahlar, kitaplardaki padişahlar gibi büyüleyici sarayları, hizmetçileri ve kölelere sahipler.³⁷⁷

4.1.2.1. Az gittik uz gittik – Pertev Naili Boratav (Yolcu ile Yılan, Kırıl-Padişahının Kızı, Papağan Masalları)

Pertev Naili Boratav'ın ön sözünde belirttiğine göre, bu derlemelerdeki masallardan 39 tanesi ile bir tekerlemesi aslında Batı dillerinden gelmiştir. Fakat Boratav, bu

³⁷⁶ Naskali-Gürsoy, Emine (ed.), Oytun Altun, Hilal (ed.), Hapishane Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, ss.536.

³⁷⁷ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayıncılık, Mart 1983, ss.278.

masallara 28 tane yeni metin ekleyerek yayınlamıştır. Boratav, masalları derlerken üniversite ve köy enstitüsündeki öğrencilerinden de yardım alırken, aynı zamanda annesinin anlattığı ve ona yazdırdığı masalları da esere dahil etmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu eserdeki derlenmiş masalların hiçbirinde gerçek anlamda bir köleliğe rastlanmamaktadır. Esir, cellât, câriye, kul olmak gibi kavramlara ağırlık verilirken, destanlarda verilen detaylı köle tanımları gibi bir durum bulunmaz.

Kul kelimesi, masalların başındaki kalıplaşmış tekerlemelerde en çok karşımıza çıkar. Bir insanın kölesi olmaktan ziyade, Allah'ın kulu şeklinde verilmiştir.

*Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde... Eşek dellâl iken, deve berber iken...
Bir varmış, bir yokmuş Allahın **kulu** darıdan çokmuş... Çok demesi günahmış.³⁷⁸
Bir varmış, bir yokmuş... Allahın **kulu** çokmuş...³⁷⁹
Bir varmış, bir yokmuş... Allahın **kulu** çokmuş... Çok söylemesi günahmış...³⁸⁰
Bir varmış, bir yokmuş; Allahın deli deli **kulları** pek çokmuş, bizden delisi hiç yokmuş...³⁸¹*

Tekerlemelerin dışında bir istisna olarak, *Yolcu ile Yılan* adlı masalda da kul kelimesine rastlanır. Bu masal daha çok fabl türündedir ve günümüze kadar ulaşmış ‘tilkiler tavuk çalar’ düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını anlatmaktadır. Masalın baş kahramanları insan, yılan ve tilkidir. Masalda, bir insan bir yılanı kurtarır ama yılan, tarafından kurtarıldığı insanı ısırarak ister. İnsan da gidip üç yere soralım, eğer üçü de sok derse ısırabilirsin der. İlk önce öküzü giderler, öküz insanlara iyilik yaramaz bu yüzden sokabilir der. Irmağa giderler, ırmak da öküzle aynı cevabı verir. Üçüncü olarak bir tilkiye giderler, tilki insana bir çıkarım var mı diye sorup da insan da var deyince tilki hayır, sokamaz cevabını verir. Böylece insan, yılan tarafından sokulmaktan kurtulur. Bunun karşılığı olarak insan, tilkiye kırk tavukla kırk horoz vereceğini söyler. Zaman geçer, insan kırk tazı toplayıp getirir ve tilkinin üstüne salar. Tilki hayır dediği için cevabından pişman olur ve keşke sokabilir deseydim diye dövünür. Bu olaydan sonra da insanların tavuklarını, horozlarını çalmaya başlar.

Bu masalda her ne kadar masalın başında kullanılan tekerlemelerden biri olarak kullanılmamış olsa da kalıplaşmış bir ifade olarak yani deyim içinde verildiğini görüyoruz. Bu deyimın açıklaması ise şu şekilde verilmiştir: “*Bir işin sonucunu*

³⁷⁸ Boratav, Pertev Naili, Az Gittik Uz Gittik, Bilgi Yayınları, Ankara, 1969, ss.17.

³⁷⁹ A.g.e., 1969, ss.80.

³⁸⁰ A.g.e., 1969, ss.156.

³⁸¹ A.g.e., 1969, ss.334.

düşünmeden o işe gireceğim diyen ve engel olunamayan, o işe mutlaka giren kimseler için söylenir.”³⁸²

*Adam o zaman: “Al Allah **kulunu**, zapt et delini!” diyor da çuvalın ağzını açıyor, bir döküveriyor. Kırk tazı çıkıp da Tilki’yi görüverince saldırıyorlar üstüne.”³⁸³*

Esir, cellât ve câriye kelimelerine ise *Kıral-Padişahının Kızı* adlı masalda rastlanır. Masalı kısaca özetleyecek olursak: Zamanında bir padişah ve kıral-padişah vardır. Padişah oğluna, kıral-padişahın kızını almak ister. Padişahın oğlu şehzade de bunu öğrenince kızı almak için yollara düşer. Yolda bir ejderhayla çarpışıp karnını yarar ve karnından bir kız çıkar. Kız onu kurtardığı için şehzadeye varacağını söyler fakat şehzade kendisinin zaten bir muradı olduğunu söyleyerek reddeder. En sonunda kız, babasının bir cevizi olduğunu ve onu alabileceğini söyleyince şehzade, kız ile babasına döner. Kızın babası periler-padişahıdır. Padişah, şehzadeyi yedirir içirir ve ne istediğini sorar. Şehzade, cevizi isteyince vermek zorunda kalır. Cevizi aldıktan sonra, kız şehzadeye cevizin özelliğini açıklar. Eğer cevize açıl sofram açıl derse, ceviz yemeklerle donatılmış bir masa kurmaktadır. Şehzade cevizi alıp yollara düşer, yol üstünde karnı acıkır ve cevizi kullanır. Yemek yediği sırada bir derviş gelip ona katılır ve şehzadeden cevizi ister. Şehzade ceviz karşılığında dervişin her şeyi alıp getiren asasını alır. Tekrar yollara düşen şehzade, bir daha acıkınca asaya gidip cevizi getirmesini emreder. Asanın cevizi getirmesiyle şehzade bir sofraya daha kurar ve yemek yediği sırada bir derviş daha gelir. Bu dervişten ise içinden Arap çıkan bir kabak alır. Bu Arap, askerlerden ordu oluşturabilmektedir. Cevizi veren şehzade yine yollara düşer ve yine acıkır. Asa sayesinde cevizi bir kez daha eline geçiren şehzade, yine sofraya oturur ve yine bir dervişle tanışır. Bu derviş de şehzadeye takan kişiyi görünmez yapan bir külah verir. Şehzade, ceviz olmadan yola düşer, acıkır ve asayı kullanarak cevizi geri getirtir. Sofraya oturur, bir başka dervişle tanışır ve derviş ona ceviz karşılığında uçan bir seccade verir. Şehzade bir kez daha yola çıkıp acıkınca asadan cevizi getirmesini ister fakat bu sefer sofraya kurduğunda gelen giden olmaz. Karnını doyurduktan sonra seccadeye binerek kıral-padişahının sarayına gider.

³⁸² Atasözlerimiz, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, erişim: 22.06.2022, <https://www.atasozlerimiz.com/deyimler/al-allahim-kulunu-zapteyle-delini/>

³⁸³ Boratav, Pertev Naili, *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1969, ss.50.

Nöbetçiler yüzünden içeri giremeyen şehzade, külâhı giyer ve görünmez olarak içeri sızar. Padişahın yanına gelen şehzade, onun sızdığını görünce câriyelerinin getirdiği kahveyi içip bitirir. Padişah uyanıp da boş fincan görünce câriyelerin başını vurdurtmak için cellâtları çağırır. Câriyeler, padişahın kızına haber verir ve kızı, babasını sakinleştirerek câriyeleri kurtarır. Kız odasına döner ve başında külâh olan görünmez şehzade de onunla gider. Akşam olur, kız yemek yemeye oturunca kaşığı bulamaz. Câriyeler getirdiğini söyleseler de kaşığı bulamazlar ve başka bir kâşık getirirler. Çorba içilir, pilav yenmeye başladığında kız, pilavın köşelerinden azalmaya başladığını fark eder çünkü külâh giymiş şehzade de onlarla yemektedir. Kız birinin odada olduğunu anlar, câriyeleri gönderir ve odada her kim varsa ortaya çıkmasını söyler. Şehzade, külâhını çıkarır ve kız da şehzadenin orada bulunmasından hoşnut olur. Muhabbete başlarlar. Ertesi gün olduğunda kız, şehzadeye bugün mezarlıkları ziyaret etme günü olduğunu söyler. Kız ve câriyeleri hamama gidince şehzade de hoca kılığına girer. Câriyeler ile kız hocanın yanına gelir, şehzade kızı aldığı gibi seccadeye oturtur ve atının yanına götürür. Kızı da atına bindiren şehzade, oradan gider. Bu sırada kızının gittiği haberini alan kiral-padişah, askerleriyle şehzadenin peşinden yola düşer. Şehzade, yoldayken kiral-padişahın askerlerini görünce elindeki kabağı kullanarak Arap'ı çağırır ve askerleriyle kiral-padişahın ordusuna saldırmasını ama kan dökmemesini, kiral-padişahı da esir almasını ister. Arap istenileni yerine getirir ve kiral-padişah ile geri döner. Kızı ve babasını alan şehzade, kendi babası padişahın eski sarayına döner. Saraydayken anne ve babasına, ceviz ile sofrayı kurdurur. Daha sonra padişah, karısına şehzadeyi öldürme ve gelini kendine alma fikrini sunar. Cellâtları şehzadenin odasına yollar. Şehzade olayı anlar, kabağı kullanarak Arap'ı çıkarır ve cellâtları, annesiyle babasını öldürmesini emreder. Arap işlerini bitirir, şehzade tahta çıkar.

Bu masalda, gerçek anlamda esir düşmeye yer verilmiştir. Savaşlarda, fetihlerde yenilen taraftan esirlerin toplanıp köleleştirilmeleri, tarih sayfalarında oldukça rastlanır bir durumdur. Hatta savaş esirlerinin kölelik sisteminin başlıca kaynaklarından olduğunu da söylemiştik. Padişah da burada, Arap ve askerlerine yenik düşmesi sonucunda şehzade tarafından esir alınmaktadır.

Tarihte, kadın köle olarak anılan câriyelerin birden çok işleri olmuştur. Başlıca görevleri hizmetçilik yapmak ya da odalık olmaktır. Bu masalda câriyeler, padişah

kızının hizmetçisi olarak ele alınmışlardır ve kızın isteklerini yerine getirmekle görevli, sürekli kızın yanında dolanan saray çalışanlarıdır.

Cellâtlar ise bu masalda, tarihte bilinen görevleriyle bizzat olarak verilmiştir. Suçluların, padişahların emrettiği kişilerin infazını gerçekleştirmekle görevli olan cellâtlar, bu masalda da ‘kafa uçurmak’ veya birini öldürmekle görevli olan, padişahın emri altındaki çalışanlardır. Masalda bu kavramların nerede, nasıl kullanıldığını verelim:

*Padişahını **esir** alıp bana getireceksin.*³⁸⁴

*Padişahı **esir** edip Şehzadenin yanına getirir.*³⁸⁵

*Gene zile basıyor, **cellâtları** çağırıyor, **câriyelerin** boynunu vurdurtacak...*³⁸⁶

*“Karı, der, gel bu oğlanı öldürelim. Gelini de ben alayım.” **Cellâtları** çağırır.*³⁸⁷

***Cellâtlar** gelirler, kapıyı çalarlar.*³⁸⁸

*Oğlan bakar ki, **cellâtlar**, niyetleri kötü herhâlde...*³⁸⁹

*“Git, şu kapıdaki **cellâtların** boğazlarını kes. Anamı, babamı da öldür.”*³⁹⁰

Papağan adlı masalda, cellât kavramına rastlanmaktadır. Masalı kısaca özetleyecek olursak:

Zamanında bir padişah ve kızı vardır. Kızı her sabah uyandığında rüyalarını babasına anlatır. Bir gün yine rüyasını anlatınca, babası padişah celallenir ve kızının öldürülmesini emreder. Cellâtlar ile ormana giden lala ve kız, cellâtlara yalvarırlar fakat onları kararlarından döndüremezler. En sonunda kız yüzünü açınca, cellâtlar güzelliğinden etkilenerek onu öldüremeyeceklerine karar verirler. Cellâtlar, bir tavşanın kanını buladıkları gömleği padişaha götürürken kız da kaçır. Bir derviş, kızı bulur ve onu evlat edinir. Kızı evine getirince ona kırk anahtar verir, kırk odayı açabileceğini ama kırk birinci odayı açamayacağını söyler. Ayrıca bu evde Gülboy Dadı adında bir dadı vardır ve kıza ne isterse vermektedir. Kız yiyerek, eğlenerek günlerini geçirir. Bir gün evi temizlerken, kırk birinci odayı da açıp orayı da temizlemeye karar verir. Burada pencere olduğunu gören kız, oturup dışarıyı izlemeye başlar. O sırada bir papağan gelir, kıza dervişin onu yemek için beslediğini söyler. Kız şaşırır, morali bozulur. Derviş, eve geldiğinde kıza ne olduğunu sorup durumu öğrenir

³⁸⁴ Boratav, Pertev Naili, Az Gittik Uz Gittik, Bilgi Yayınları, Ankara, 1969, ss.107.

³⁸⁵ A.g.e., 1969, ss.108.

³⁸⁶ A.g.e., 1969, ss.105.

³⁸⁷ A.g.e., 1969, ss.109.

³⁸⁸ A.g.e., 1969, ss.109.

³⁸⁹ A.g.e., 1969, ss.109.

³⁹⁰ A.g.e., 1969, ss.109.

ve ertesi gün papağan eğer ona aynısını söylese, dervişin onu küçük beyine vermek için beslediğini söylemesini öğütler. Ertesi gün gelir, papağan gelip aynı sözleri söyleyince kız da dervişin öğütlediği sözleri söyler. Bunun sonucu olarak papağanın tüyü dökülür. Her gün bu durum tekrarlanınca, papağanın üstünde üç beş tüy kalır. Bu sırada papağanın küçük beyi de kuşu için endişelenmektedir. Bir gün kuşu takip etmeye karar verir ve burada kızı görüp âşık olur, annesinden kızı istemeye gitmesini ister. Annesi, iki bilezikle kıza niyetini bildirmeye gider. Kız burada saygısızlık yapar, oğlanın annesinin getirdiği bilezikleri köpeklerine tasma niyetine takar. Oğlanın annesi rahatsız olup eve döner fakat oğlan tekrar denemesini ister. Ertesi gün, bu sefer elinde bir taçla kıza gider. Kız yine saygısızlık yapar ve hediye tacı, sahanların kapağı olarak kullanır. Oğlanın annesi yine huzursuz bir şekilde eve döner, oğlan annesinden bir kez daha denemesini ister. Ertesi gün olur, bu sefer oğlanın annesi iltifatlarla karşılaşır. Kız, derviş babasıyla konuyu konuşacağını söyleyerek oğlanın annesini gönderir. Tekrar buluştuklarında, kız, derviş babasıyla konuştuğunu ve üç şartı olduğunu söyler: Oğlan içgüveysi olarak gelecek, papağanı kesilecek ve kız başını yerken oğlan da yüreğini yiyecek. Annesi bunların fazla olduğunu düşünse de oğlu kabul eder ve bu istekler gerçekleşince kızla oğlan evlenmeye karar verir. Evlenecekleri gün derviş baba altın bir leğenin içinde papağanı keser, oğlanla kıza yedirir. Daha sonra köşelere iki tane kurna yerleştirerek üstlerine papağanın kanından sürer. Allah rızası için gelenlere bir kepçe altın, Habibullah ruhu için diyenlere ise bir kepçe gümüş vermelerini öğütler ve gider. Kız, derviş babanın gidişine çok üzüлp ağlar. Zaman geçer, oğlan ve kız mutlu mesut yaşamaktadır. Bu sırada İstanbul padişahı sefalet içindedir. Mısır sultanı, İstanbul'u ele geçirmiştir. İstanbul padişahı ve lalası dilene dilene köyler gezer, bir köydeyken biri onlara yakın bir şehirden bahseder. Bu şehirde Allah rızası için diyenlere bir kepçe altın, Habibullah ruhu için diyenlere ise bir kepçe gümüş verildiğini söyler. Padişah ile lala o şehre giderler, saraya girerler. İstanbul padişahı aslında bu kızın babasıdır. Kız babasıyla lalasını tanır, onların giydirilip kuşatılmasını emreder. Lalası, onun hayatını kurtardığı için kız onu çok sevmektedir ama babasını da babası olduğu için affeder. Kocasını şehzadeye İstanbul'u yeniden ele geçirmesini ister, kocasını isteğini yerine getirir ve hepsi mutlu mesut yaşarlar.

Cellâtlar, bir önceki masalda olduğu gibi burada da gerçek görevleriyle yer almaktadırlar. İnfaz etmekle görevli padişah çalışanları olan cellâtlar, bu masalda da

padişahın emriyle kızı öldürmek isteyen kişilerdir. Para teklif edilmesine rağmen padişahın emrinden dönmemeleri de onların padişahlarına ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Cellât kavramının masalda nasıl verildiğine bakalım:

*Lala yanına iki **cellât** almış, kızı öldürmeye götürüyorlar artık.*³⁹¹

***Cellâtların** elleri yanlarına düşüyor.*³⁹²

*“Ben bunu kendisine anlatınca gazaba geldi, beni **cellâtlara** teslim etti, öldürülmeme emir verdi.”*³⁹³

Masalın, ayrıca tek bir noktasında cârîye kavramına da yer verilmiştir. Derviş babanın konağında uşaklar, harem ağaları ve cârîyeler vardır. Burada cârîyelerin, misafiri karşılamasından ötürü hizmetçi olarak konakta kullanıldığını söyleyebiliriz. Tarihteki kölelik sisteminde kölelerin zenginler tarafından konaklarında çalıştırılmak üzere tercih edildiğinden bahsetmiştik.

*Onu uşaklar, harem ağaları, **cârîyeler** tıpkı bir gün öncesi gibi, terbiyesizce karşılarlar.*³⁹⁴

Eserdeki birkaç masalda daha cellât ve cârîye kavramlarına yer verilmiştir fakat genel olarak bakıldığında bütün masallarda kullanıldıkları işlev aynıdır. Cellâtlar, infaz memuru olarak görevlerini yapacak padişahın korkunç adamları; cârîyeler ise saraya ya da padişah kızına hizmetçilik eden kadın köleler olarak karşımıza çıkarlar.

4.1.2.2. Zaman zaman içinde – Pertev Naili Boratav (Fesliğenci Kızı, İnsanoğlu Nankördür... Masalları)

Pertev Naili Boratav’ın ön sözünde söylediklerinden yola çıkarsak bu kitap 1953 yılında basılmıştır fakat basıldıktan sonra bile 500 masal daha derlenmiştir, fakat kataloğa girmemişlerdir. Ayrıca ellerinde 2500 kadarı basılmamış, toplamı 3000’i geçen Türk masal metni olduğunu ekler. Bu eserde ise 22 masal ve 21 tekerleme bulunmaktadır. Boratav, eserin amacının aydınlarda masal derleme isteğinin uyanmasını sağlamak ve masal derleyenlerin bu masalları nasıl yayımlayacağına dair bir yol göstermek olduğunu söyler. Ayrıca incelediği tekerlemelerden, masalcının zemin, zaman ve hafıza durumlarına göre tekerlemeleri uzatıp kısalttığı sonucunu

³⁹¹ Boratav, Pertev Naili, Az Gittik Uz Gittik, Bilgi Yayınları, Ankara, 1969, ss.142.

³⁹² A.g.e., 1969, ss.143.

³⁹³ A.g.e., ss.155.

³⁹⁴ A.g.e., 1969, ss.150.

çıkardığını ekler. Bu yüzden Boratav, metinleri kendisi biçimlendirmeyi deneyip düzenlemiştir.

Ele alacağımız ilk masalın adı *Fesliğenci Kızı* 'dır ve burada cârîye kavramına rastlanır. Masalı kısaca özetleyecek olursak:

Bir Bey-oğlu, her gün atına binerken bir bahçenin önünden geçer ve burada sürekli fesleğen sulayan bir kız görür. Kız, Bey-oğlu'nun attığı lafların altında kalmayıp karşılık verince her gün atışmaya başlarlar. Bunun sonucunda kız, Bey-oğlu'nu sevmeye başlar. Bir gün Bey-oğlu gelir, yine atışmalar fakat bu sefer kıza Lebbi'ye gideceğini söyler. Kız, oğlan kılığına girer ve Bey-oğlu'ndan önce Lebbi'ye vararak burada çadır kurar. Bey-oğlu gelince kahve içerler ve satranç oynarlar. Bey-oğlu kaybederse kıza altın verecektir, kız kaybederse Bey-oğlu'na cârîye verecektir. Bey-oğlu, ilk oyunda yenilir ve kıza altın hamayılı verir. İkinci oyunda ise kız yenilir. Bey-oğlu çadırınca dönünce kız giyinip süslenir ve kendisini cârîye olarak tanıtırarak Bey-oğlu'nun yanına gider. Sabah olmadan evine dönen kızın, dokuz ay sonra bir oğlu olur. Aylar geçer, Bey-oğlu yine kızın yanına uğrar. Karşılıklı atışmalar ve kıza bu sefer Çini'ye gideceğini söyler. Kız bir kez daha oğlan kılığına girer ve Bey-oğlu'ndan önce Çini'ye giderek çadır kurar. Burada da satranç oynarlar ve ilk oyunda Bey-oğlu yenilir, kıza altın saat verir. İkinci oyunda ise kız Bey-oğlu'na yenilir. Yine cârîye olarak Bey-oğlu'nun çadırına döner ve sabah olmadan evine döner. Dokuz ay sonra bir oğlu daha olur. Zaman geçer, Bey-oğlu kızın yanına gelir, atışmalar ve Bey-oğlu bu sefer Hindistan'a gideceğini söyler. Yine aynı olaylar yaşanır, Bey-oğlu yenilince kıza ipekli poşusunu verir, dokuz ay geçer ve kızın bu sefer bir kızı olur. Zaman geçer, kızın üç çocuğu da büyür. Bey-oğlu, bir kez daha kızın yanına uğradığında ise bu sefer evleneceğini haber verir. Bunun üstüne kız, çocuklarını Bey-oğlu'nun çadır ziyaretlerinde kıza verdiği altın hamayılı, altın saati ve ipek poşuyu giydirip türkü öğreterek Bey-oğlu'nun evine yollar. Burada çocukları yollamaya çalışırlar ama çocuklar türküyü tekrar ede ede dolanmaya devam ederler, ağlarlar. Bey-oğlu'nun annesi, oğlunu çağırır ve durumu sorar. Çocukların türküsünü dinleyip kıyafetleri gören Bey-oğlu durumu anlayıp evlenmekten vazgeçer ve onun yerine kızla evlenir.

Buradaki cârîye kavramı, önceki kitapta incelediğimiz cârîye kavramının aksine 'odalık' şeklinde işlenmiştir. Cârîye olarak anılan kadın köleler, hizmetçi olmalarının yanında odalık da olabilirler, mal olarak kabul edildikleri için birilerine ödünç verilip

hediye edilebilirlerdi. Bu masalda da, bir oyun için girilen iddianın kaybedilmesi sonucunda kız, cârîyesini (yani kendini) Bey-oğlu'na vermeyi teklif eder. Cârîye kavramının masalda nasıl geçtiğine bakalım.

*Ben yenilirsem, bir güzel cârîyem var, bir gece misafir vereyim sana.³⁹⁵
Ne bilsin Bey-oğlu, satrançta yendiği delikanlının cârîyesi sanıyor...³⁹⁶
Akşam olunca giyinir, kuşanır, güya cârîye olur, Bey-oğlunun koynuna girer...³⁹⁷
Bey-oğlu bakar ki, çocukların her birinde cârîyeye verdiği hediyeleri... İşi anlar.³⁹⁸*

Bunun dışında, eserdeki birkaç masalda daha cârîye kavramı geçmektedir ve önceki kitapta incelediğimiz cârîye kavramları gibi odalıktan ziyade, sultana, padişah kızına hizmetçilik yapan cârîye anlamında kullanılmışlardır.

Sıradaki *İnsanoğlu Nankördür...* adlı masalda ise cellât kavramına rastlanır. Masalı özetlemek gerekirse:

Zamanında çok fazla misafiri olan bir adam yaşar. Bu adam yaşlanır, oğluna yerdeki gökteki her canlıya iyilik yapmasını ama insana yapmamasını söyler ve vasiyet eder. Adam öldükten sonra oğlu babasının işini alır ve bir gün uşağıyla yollara düşer. Yolda bir yılanın kedi tarafından saldırıya uğradığını görür ve yılanı kurtarır. Biraz daha ilerler, bu sefer leylek yavrularının yılan tarafından saldırıya uğrayacağını görür, yavruları kurtarır. En sonunda gidecekleri memlekete varırlar ve burada dayak yiyen bir çocuk görür. Babasının vasiyeti sebebiyle çocuğa yardım edip etmemek arasında gidip gelir ama en sonunda merhameti ağır basar ve çocuğun annesi babası olmadığını öğrenip onu evlat edinir, kurtarır. Zaman geçer, oğlan büyür adam olur. Babasının çok fazla misafiri olur, sofralar kurulur ve bu sofralara babasının kurtardığı yilandan sarı lira ve leylekten kızarmış tavuk gelir. Oğlu bunların neden geldiğini anlamaz ve babasının mevkiine nasıl erişebileceğini düşünmeye başlar. En sonunda hükümdara yazmaya karar verir ve babasının yaptıklarını anlatıp hükümdarın mülkünü ele geçireceğini söyler. Babası ile veziri mektubu alınca tebdili kıyafetle bunlara misafirliğe giderler. Sofraya oturduklarında yılanla leyleği görünce karar verilir ama babası araya girer ve geçmişte neler yaşandığını anlatır. Bunun üstüne hükümdar,

³⁹⁵ Boratav, Pertev Naili, Zaman Zaman İçinde, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, ss.130.

³⁹⁶ Boratav, Pertev Naili, Zaman Zaman İçinde, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, ss.130.

³⁹⁷ A.g.e., 2007, ss.131.

³⁹⁸ A.g.e., 2007, ss.135.

adama oğlunun yazdığı mektubu verir ve adam, hükümdara kendisini öldürmemesi için yalvarır. Hükümdar da onun yanlış anlaşıldığını, asıl suçlunun oğlu olduğunu söyler ve oğlunu infaz ettirir.

Cellât kavramı burada ‘cellât edilmek’ şeklinde verilmiş. Kitapta verilmiş içinde cellât geçen masalların çoğunda bu şekilde kullanılması dikkat çekilmiştir. Direkt olarak padişahın emrinde çalışan kişilerden bahsedilmez de kişilerin cellât edilmesi anlatılır. Sonuç olarak aynı şeye çıkar, kişiler cellâtlar tarafından infaz edilmektedir fakat masallarda dile getiriliş şekli farklıdır. Bu masalda cellât kavramının nasıl kullanıldığına bakalım:

*Oğlanı cellât ediyorlar.*³⁹⁹

Gedâ kavramına kitaptaki tekerlemelerin birinde rastlanır.

Eh şâh ü gedâlar

*Feleğin devranı böyle gelir böyle geçermiş...*⁴⁰⁰

(Ey padişahlar ve köleler, feleğin devranı böyle gelir böyle geçer.)

Padişah da olsan köle de olsan, zaman her türlü geçiyor ve dünya dönüyordur. Padişahlık da kölelik de kalıcı değildir.

Burada gedâ kelimesi, gerçek anlamında kullanılmıştır. Esir düşen, satılıp alınabilen, mal görevi gören kölelikten bahsedilmektedir. Padişah, yani efendi, zengin kişi ile zıt anlam olacak şekilde kullanılması da bu düşünceyi desteklemektedir.

4.1.3. Hâlk Hikayeleri

Hâlk hikayeleri yerleşik dönem anlatımları olduğu için Türkler tarihi süreçte ilişki içinde oldukları milletlerden kölelik müessesini öğrenmişler ve İslam'a geçiş ile hukuksal bağlama dahil etmişlerdir. Anadolu sahasında verilmiş konusu aşk olan birçok ünlü hâlk hikayesi bulunmaktadır. Aslı ile Kerem, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre... bu bölümde de bu hâlk hikayeleri arasından içinde kölelik kavramlarının kırıntılarını bulunduranları seçip inceleyeceğiz ve sonucunda da yorumlamaya çalışacağız.

³⁹⁹ Boratav, Pertev Naili, Zaman Zaman İçinde, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, ss.242.

⁴⁰⁰ A.g.e., 2007, ss.99.

4.1.3.1. Yusuf ile Züleyha

Yusuf ile Züleyha mesnevisi aslında bir dini mevzua dayalı bir kıssadır. Oldukça eski olan bu mesnevinin kaynağı kutsal kitaplara dayanmaktadır. Yusuf ile Züleyha hikayesi, aslında birçok şair tarafından o şairlerin kendi üsluplarıyla tekrar tekrar işlenmiştir.

Yusuf'un babası Hz. Yakub'tur. On bir kardeşi daha olan Yusuf, kardeşlerinden daha iyi bir karaktere sahiptir. Yusuf, küçük yaşta annesini kaybeder ve bu sebeple önce amcası İs, daha sonra da babası Yakub tarafından büyütülür.

Yusuf, bir gün rüyasında ay, güneş ve on bir yıldızın ona secde ettiğini görünce bunu babası Yakub'a anlatır. Yakub durumu anlar ve Yusuf'a onun peygamber olacağını fakat bunu kardeşlerine anlatmamasını söyler. Yusuf yine de rüyasını kardeşlerine anlatır. Yusuf'u kıskanan kardeşleri anlaşılır ve onu öldürmeye karar verirler. Yusuf'u evden çıkartan kardeşleri onu ölmesi için kuyuya atarlar fakat Yusuf'a melekler yardımcı olur.

Kardeşleri, Yusuf'un yokluğunu merak eden babasına onu kurtların parçaladığını söylerler ve koyun kanıyla kaplamış oldukları Yusuf'un gömleğini getirirler. Babaları Yakub buna inanmadığı için gidip kurtlara sorar ve kurtların böyle bir şey yapmadığını öğrenir. Allah, Yakub'a sabretmesini söyler ve böylece Yusuf'un babası Yusuf'u aramaya gitmez. Yusuf'un özlemini çeken Yakub'un gözleri kör olur.

Yusuf'un bir kervan tarafından kuyudan kurtarıldığını gören kardeşleri, bu sefer kervana giderek Yusuf'un köle olduğunu söylerler ve Yusuf'u bir tacire satarlar. Tacirle yola çıkan Yusuf'un mucizeleri diğerleri tarafından da görülür ve böylece tacir Yusuf'u bir saraya götürür.

Züleyha ise bir sultan kızıdır. Rüyasında Yusuf'u gören Züleyha ona âşık olur ama bu kişinin Yusuf olduğunu bilmemektedir. Züleyha, bu zamanda kendisini beğenen bir Mısır aziziyle evlenir ve Mısır'daki sarayda yaşamaya başlar.

Yusuf'u satın almış olan tacir, kölesi Yusuf'u satmak için Mısır azizinin sarayına götürür. Yusuf'u burada gören Züleyha, onun rüyasında gördüğü kişi olduğunu anlar. Bir süre geçtikten sonra Yusuf, Züleyha'nın kendisine karşı olan hislerini anlar. Züleyha, Yusuf'u elde etmek için çeşitli hileler dener ama başarısız olur ve bunlar Yusuf'u Züleyha'dan uzaklaştırır. Yusuf aynı zamanda peygamberlik görevine

başlamıştır ve insanları doğru yola davet etmektedir. Yusuf, Züleyha'yı reddetmeye devam ederken bir gün Züleyha'nın hilelerinden birine düşer ve onun kurduğu bir evde kapalı kalır. Burada Züleyha, Yusuf'a sarılır ve Yusuf'un gömleği yırtılır. Züleyha, kendini suçtan kurtarmak adına Mısır azizine yalan söyler ve suçu Yusuf'a atarak Yusuf'un kendisine saldırdığını anlatır. Fakat anne kucağındaki bir çocuğun konuşmaya başlayarak Yusuf'un suçsuz olduğunu söylemesi üzerine Yusuf'un yırtılan gömleği incelenir ve Yusuf'un haklı olduğu anlaşılır. Daha sonra, Züleyha bu sefer Yusuf'u hapisle tehdit eder. Yusuf ise zina yapacağına hapse girmeyi tercih eder ve Allah'a yakarır. Züleyha'nın Yusuf'u Mısır azizine şikayet etmesi sonucu Yusuf zindana atılır. Yusuf, hapisteyken Mısır reyyanının rüyasını yorumlar. Daha önce hiç kimsenin bir anlam veremediği bu rüyanın Yusuf tarafından anlamlandırılması Mısır reyyanının hoşuna gider ve Züleyha da suçunu itiraf ettiği için Yusuf'u hapisten çıkarır. Mısır azizi vefat eder ve Yusuf yeni Mısır azizi olur.

Züleyha, saraydan ayrılarak Nil kenarındaki bir kulübede yaşamaya başlar. Yusuf'un özlemiyle çok fazla ağladığı için onun da gözleri kör olur ve iman ederek hak yoluna girer. Bunun üstünden belli bir süre geçtikten sonra Yusuf'la karşılaşan Züleyha, gençleşmek ve güzelleşmek istediğini Yusuf'a söyler ve bunun için Allah'a yalvarmasını ister. Yusuf, Allah'a yalvarır ve Züleyha'nın isteği yerleşir. Züleyha daha sonra asıl isteğinin Yusuf olduğunu söyleyince, gökten bir melek inerek ikisinin Allah katında nikahlanmış olduklarını bildirir. Böylece Yusuf ile Züleyha evlenir.

Bu sırada Mısır'da bir kıtlık vardır fakat Yusuf, tedbirli bir yönetici olduğu için hâlkı bolluk içinde yaşamaktadırlar ve hatta Yusuf'tan yardım istemeye başka ülkelerden gelen insanları ağırlamaktadırlar. Yakub ve Yusuf'un kardeşleri de bu gelenlerdendir. Yusuf, küçük kardeşinin gelmesiyle onu bir oyun oynarak kendisine köle yapar ve böylece kardeşi Mısır'da Yusuf'la kalır ama diğer kardeşleri geri döner.

Yakub'a ise Yusuf'la olan ayrılığının biteceğinin haberi Allah tarafından gelir. Yusuf, gömleğini Yakub'a yollar. Eline geçen gömleği gözlerine süren Yakub yeniden görmeye başlar ve en sonunda oğluyla Mısır'da kavuşur. *Bu kavuşmanın ardından geçirdiği mutlu günlerden sonra Yusuf vefat eder. Onun vefatına tüm Mısır hâlkı çok*

üzülür. Züleyha da bir gün mezarlıkta Hz. Yusuf'un mezarının başındayken vahdet ışıyla aydınlanarak bu dünyadan göç eder.⁴⁰¹

4.1.3.2. Tahir ile Zühre

Tahir ile Zühre, hâlkın arasında doğmuş bir hikâye, yani hâlk hikayesidir ve konusu aşktır. Hikâyenin mekânı belirsizdir fakat varyantların çoğunda hikayenin geçtiği yer Güneydoğu Anadolu'dur. *Hikâyeden ilk kez XIX. yüzyılda Vambéry bahseder. Metin neşrini ise ilk defa Radloff, Proben'in IV. cildi içinde ve Tobol metinleri arasında yapmıştır.*⁴⁰²

Hikâyede çocuğu olmayan bir padişah ve vezir vardır. Bu yüzden çok üzgündürler ve bu üzüntülerini hafifletmek adına birlikte seyahate çıkmaya karar verirler. Seyahatlerinde bir dervişle karşılaşır. Derviş, padişahın ve vezirin çocuğunun olmadığını bilmektedir. Bu yüzden ikisine bir tane elma verir ve gider. Padişah ve vezir, seyahatlerinden dönerek elmayı ortadan bölüp yerler. Zaman geçer ve ikisi de birer evlat sahibi olur. Doğan bu çocukların adı Tahir ve Zühre'dir.

Tahir ve Zühre büyür ve okula gitmeye başlarlar. On yaşlarına geldiklerinde ise âşık olurlar. Zühre'nin babasının bahçesinde gizlice buluşmaya başlarlar. Şiirler de okuyan bu iki âşık, ayrıca saz çalmayı da öğrenir.

Aradan beş yıl geçer ve Tahir ile Zühre on beş yaşına gelir. Padişahın, Arap bir kölesi vardır. Bu köle, Tahir ile Zühre'nin aşk yaşadığını Zühre'nin annesine söyleyen kişi olur. Padişah, köleye inanmadığı için gençlerin peşine birini takar ve âşık olduklarını ancak böyle öğrenir. Padişah, evlenmelerini teklif eder fakat Zühre'nin annesi kızını Tahir'e vermek istemez. Bu yüzden bir sihirbaza gider ve onun yardımına başvurarak padişaha büyü yaptırır. Büyü yüzünden, padişah Tahir'den soğur ve evlilik iptal olur, âşıkların görüşmesine de yasak getirilir. Aşk acısı çeken Zühre, tüm bunları annesinin yaptığını öğrenir ve durumu Tahir'e anlatır. Fakat, padişahın Arap kölesi, yine ikisinin buluştuğunu öğrenir ve bunu da efendisine anlatır.

Padişah, âşıkların görüştüğünü öğrenince Tahir'i sürgüne yollamaya karar verir. Tahir, sürgündeyken Zühre'ye olan aşkından türküler söylemeye başlar ve bu türküler

⁴⁰¹ Dinç, Büşra, *Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf ile Züleyha Adlı Mesnevisinin Yusuf Suresiyle Mukayesesi*, Doğu Esintileri,(1), 2014, ss.217.

⁴⁰² Türkan, Kadriye, *Tahir ile Zühre Hikâyesinin Çeşitli Varyantlarında Gölge Arketipi*, *Türkbilgi*, (36), 2018, ss.138.

memlekete yayılır. Zühre de Tahir için aynısını yapmakta ve o da türküler söylemektedir. Keloğlan, Zühre'nin türkülerini duyar ve bunu Tahir'e söyler. Tahir, bunun üstüne Allah'a yalvarır ve duaları kabul olur, Zühre'nin köşküne gider. Tahir ile Zühre tekrar görüşmeye başlarlar ve Arap köle tarafından bir kez daha padişaha bildirirler. Bunun üstüne, padişah Tahir için asker gönderir ama Tahir onları öldürür. Başka bir asker birliği gelince Tahir teslim olmak zorunda kalır ve padişahın emriyle sandığın içinde suya atılır.

Yukarıda verilen iki hâlk hikayesinde de bahsedildiği üzere kölelik kavramlarına rastlanmaktadır. Tahir ile Zühre'de Arap bir köle karşımıza çıkar. Padişahın emrinde olan bu köle, Tahir ile Zühre'nin aşkını padişaha haber veren kişi rolündedir. Bu iki aşğın döneminde İslam hukukunun hâkim olup olmadığı bilinmemektedir. İslam hukuku kurallarının çatısı altında Müslümanlar köle yapılamaz. Eğer bu kural geçerliyse, Arap kölenin Müslüman olmadığı sonucu çıkarılabilir. Onun haricinde kölenin padişaha hediye olarak gelmesi de olasıdır. Eski dönemlerde sultanlar, padişahlar ve hükümdarlar arasında hediye olarak köle hediye etmek yaygındı.

Yusuf ile Züleyha'da ise hikâyenin baş kahramanlarından birinin köleleştirilmesi söz konusudur. Yusuf, kardeşleri tarafından bir tacire satılır ve oradan da Mısır azizine köle olarak verilir. Köleler, efendileri için bir mal olarak kabul edilirlerdi. Bu yüzden satılabilir, ödünç verilebilir ya da hediye edilebilirlerdi. Yusuf'un kardeşleri de kendilerini Yusuf'un efendisi olarak tanıttıkları için Yusuf'u tacire köle olarak satabilmişlerdir. Daha sonrasında Mısır azizine köle olarak giden Yusuf, burada zindandan yeteneği sayesinde çıkar ve devlet makamında yükselir. Bu da kölelikte görülen bir şeydir. Padişaha, devlet görevlilerine yakın olan kölelerin, unvan olarak yükselmeleri daha kolay olmuştur.

4.1.4. Deyimler

Deyimler de hâlkın ortasında doğduğu ve dönemin kültürünü yansıttığı için, bizim deyimlerimizde de kölelik ile ilgili kavramlara rastlanmaktadır. Bu bölümümüzde de bunlardan örnekler vereceğiz.

Kulağı delik/hâlka-be-gûş: Günümüzde olan biten her şeyden haberdar olan anlamına gelirken divan edebiyatında kölelerle ilgili bir deyimdir. Eski zamanlarda

kölelerin kulaklarına küpe takıldığı bilinmektedir. Daha çok âşıklar tarafından kullanılmasının yanında bu beşerî bir aşk ya da tasavvufî bir aşk olabilir.⁴⁰³

*“Kulagı hâlkasından ol semen-ber
Gümiş mir’âte çekdi saykal-i zer”*⁴⁰⁴

Kulak asmak/kulak asmamak: Bu deyim için de divan edebiyatında kölelerin kulaklarına küpe takılmasıyla bağlantı kurulabilir.⁴⁰⁵

Türk Dil Kurumu’nun atasözleri ve deyimlerinden derlenen ve kölelik kavramları barındıran deyimler için,

- cellât gibi: Acımasız olmak.
- efendi gibi yaşamak: Varlıklı bir şekilde yaşamak.
- esarete kalmak: Uzunca bir süre esir olarak tutulmak.
- esir almak: Birini tutsak etmek, alıkoymak.
- esir düşmek: Tutsak olarak bulunmak.
- esir etmek: Birini tutsak etmek, alıkoymak.
- esir yatmak: Savaşın kaybedilmesi durumunda düşman tarafın eline esir olarak geçmek.
- hapis giymek: Hapis cezası almak.
- hapis kalmak: Hapiste mahkum olarak kalmak. Bir yerde kapalı kalmak, dışarı çıkamamak.
- hapis yatmak: Alınan ceza süresince hapisanede kalmak.
- hapisane kaçkını gibi: Giyimine özen göstermemek.
- hapislerde çürümek: Çok uzun bir süreyi hapisanede geçirmek.
- harem selamlık olmak: Kadın ve erkeklerin bir yerde ayrı şekilde oturması.
- kul köle olmak: Yapılacakları, istekleri, görevleri; o işe tamamen kendini vererek yapmak.
- kul olmak: Bir şeye, birine bağlanmak.
- kul etmek: Birini kendine bağlatmak, o kişiye boyun eğdirmek.

⁴⁰³ Öztürk, Erdem Can, *Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2019, ss.52.

⁴⁰⁴ A.g.e., 2019, ss.52.

⁴⁰⁵ Öztürk, Erdem Can, *Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2019, ss.54.

- kul kullanan, bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli: İşçisi olan bir kişi, o işinin yaptığı bazı yanlışları görmezden gelirse, söylediği kötü sözleri duymazsa, iş aksamaz.
- kula kul olmak: Birinin emri altına girmek.

şeklinde bir liste yapmak mümkündür.

4.2. Âşık Edebiyatında Kölelik

Ozanlık geleneğinin bir devamını yürüten Âşıklar, bu şiirlerini söylerken çeşitli çalgılardan yararlanarak onları bir ezgiyle bütünleştirirler. Şiirlerinin temalarını genellikle, aşk, özlem, ayrılık, gurbet, doğa oluşturur. Kölelik de âşıkların şiirlerinde kendisine mecazi anlamda yer edinmiştir. Biz de bu bölümde çeşitli âşıkların, çeşitli şiirlerini konumuz açısından inceleyeceğiz. Türküler, genelde anonim hâlk edebiyatı başlığı altında incelenmesine karşın, biz çalışmamızda âşık türkülerini derlediğimiz için onları da bu başlık altına koymayı uygun gördük.

Edebiyatta kölelik kavramı aslında iki şekilde kullanılmıştır: Gerçek anlam ve mecazi anlam içerisinde kölelik. Gerçek anlamda köleliğin kullanıldığı eserlerde şair, köle, bende, gulam ve geda kelimelerini kullanabilir. Bu eserlerde gerçekten bir efendisi olan köleler kastedilir. Mecazi anlamda köle olmak ise daha çok sevgiliyi ilgilendiren bir durumdur. Bu eserlerde şair, aşkın sevgilisine olan aşkını ve bağına anlatmak için köle kelimesini kullanır. Âşık, sevgilisini kendisinin efendisi olarak görür, kendisi de onun kölesi olur.

Örneğin, eski zamanlarda kölelerin kulaklara, onlara özel küpeler takılırdı. Hâlka şeklinde olan bu küpelere *hâlka beguş* denmiştir ve çıkartılması yasaktır. Bu hâlkayı takanların kölelikleri belgelenmiş olurdu. Küpeden başka kölelere dövmeler yapılmış, işaretler konulmuştur. Edebiyata da kölelerin bu özellikleri yansımıştır. Sevgilinin aşğının kulaklarını çekmesi, kölelerin kulaklarının hâlka küpeli olmasına bir göndermedir. Sevgilisinin sözleri kulağına küpe olan âşık, bir köleye benzetilir.

Tekke edebiyatı mensuplarının köleliği ele alışı ise Divan sanatçılarından farklıdır. Onlar, sevgilinin güzel yüzünde aslında Tanrı'nın güzelliği görürler ve bunu tasavvufi bir anlayış, bir estetikle yaparlar.

Risâle-i Zikrullah, konusu Allah'ı zikretmek üzerine olan dinî ve tasavvufi bir eserdir. Eserin içeriğini zikr tanımı, çeşitleri, faziletleri ve bunlar ile ilgili verilen bilgiler

oluşturmaktadır. Risâle-i Zikrullah, İslam Ansiklopedisi tarafından Akşemseddin'in eseri olarak kabul edilmektedir. Elde bu eserin iki nüshası bulunmaktadır.⁴⁰⁶

Risâle-i Zikrullah'ta kölelik kavramına rastlanmaktadır ve bu da bize o dönemdeki kölelik ve köleler hakkında az da olsa detay vermektedir.

*“Çadırın içinde bağlı vaziyette Arap bir **köle** gördüm. (Çadırın) önünde de ölmüş develer vardı. Develer arasında bir deve kalmıştı ki o da can çekişmekteydi. Çadırdaki **köle** bana, “sen misafirsin. Senin hakkın vardır. Efendime benim hakkımda şefaati ol. Çünkü benim efendim misafirine ikram etmeyi sever. Senin şefaatin de reddolunmaz” dedi. Yemek geldiği zaman yemekten imtina ettim ve şöyle dedim: “Bu köleye şefaati edinceye kadar (azad oluncaya kadar) yemek yemeyeceğim.” **Kölenin** sahibi ise, “Bu **köle** beni fakirleştirdi ve bütün malımı helak etti.” dedi. “Bu **köle** sana ne yaptı?” dedim. (Kölenin sahibi): “Onun güzel bir sesi var. Ben bu develerin sırtlarında yaşayan birisiyim. Bu **köle**, develere ağır yükler yükledi. Onları güzel sesiyle şiirler okuyarak koşturdu. Sesinin güzelliği sebebiyle develer bir günde üç günlük yol kat etti. Onlar yüklerini attığı zaman bu tek deve hariç hepsi öldü. Ama sen benim misafirimsin. Senin iyiliğin sebebiyle ben bu köleyi sana hibe ediyorum.” dedi. Onun sesini işitmek istedim. **Köle** sesini tam yükseltmeye başladığı sırada can çekişmekte olan deve ayağa kalktı ve ipini kopardı. Ben de yüz üstü düştüm. O güne kadar o **kölenin** sesinden daha güzel bir ses duymamıştım.”⁴⁰⁷*

Âşık şiirlerinin ve türkülerin konularının sınırsız olduğundan, önceki başlıklarımızda bahsetmiştik. Bunun yanında ikisinin de duyguları anlatmada bir araç görevi olduğunu da söylemiştik. Türklerde de var olmuş, sağlam bir etki göstermiş olan kölelik sisteminin de bu eserlere yansımalarının bu sebepten olduğunu söyleyebiliriz. Köleliğin gerçek anlamıyla mı yoksa mecazi bir anlamda mı şiirlerde ve türkülerde yer edindiğini, bu başlık altında inceleyeceğiz.

Mısralarını vereceğimiz ilk türkümüz, Diyarbakır yöresine ait bir türküdür.

Köle diye beni pazarlarda sat
Kızgın lava değıdir ateşlere at
Kızıl kanlarımı şerbet diye tat
Bari şu ölümüm elinden olsun⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Çatak, Adem, Vural, Ahmet, *Akşemseddin'in Risâle-i Zikrullah Adlı Eserinin Tercümesi ve Tahlili*, Akademiar Dergisi, S.7, 2019, ss.16-17.

⁴⁰⁷ Çatak, Adem, Vural, Ahmet, *Akşemseddin'in Risâle-i Zikrullah Adlı Eserinin Tercümesi ve Tahlili*, Akademiar Dergisi, S.7, 2019, ss.29.

⁴⁰⁸ Tanrıku, Kadir, Türküler, “Diyarbakır Türküleri – Elinden Olsun (Köle Diye)”, erişim: 16.06.2022, <https://turku.sitesi.web.tr/diyarbakir/elinden-olsun-kole-diye.html>

Burada kölenin hem gerçek hem de mecaz anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Şair, gerçekten de bir köle olarak esir pazarında satılmayı kastetmektedir ama burada köle olduğu kişi muhtemel olarak sevgilisidir ve buradaki kölelik de aslında mecazi bir kölelik olan âşıklıktır. Şair, sevgilisine o kadar âşıktır ki onun kölesi olmaya hazırdır ve öyle ki, sevgilisi, onu kendi kölesi olarak esir pazarında satabilir.

Mısralarını vereceğimiz ikinci türkü, Bahşi mahlaslı bir şaire aitti ve bu türküsünü, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi için yazmıştır.

*Nesne yeğimiş aslında
Hâlîfe dikmiş yerinde
N'arar Yûsuf 'un yerinde
Köle dedi de yürüdü⁴⁰⁹*

Burada *köle* kelimesi, kendi anlamında kullanılmıştır ve önceki başlıklarımızda da vermiş olduğumuz Yusuf ile Züleyha hikayesine bir göndermedir. Peygamber Yusuf, kardeşleri tarafından köle olarak satılmış biridir ve burada da Bahşi, Yusuf'un adını vererek '*Köle dedi de yürüdü*' cümlesini kullanmıştır.

Kul Mehmed'in koşmalarından da bir örnek verilebilir.

*Kapunda kulundur bey ile **gedâ**
Can ile ser gayrı yoluna feda
Şimden sonra sana gayrı elvedâ
Kal sevdiğim geld(i) ayrılık günleri⁴¹⁰*

Gedâ, köle demektir. Burada şair, sevgiliyi öyle önemli bir kişi konumuna getirmiştir ki, kölenin yanında kölenin efendisi bile sevgiliye kul olmuştur. Bu yüzden, burada kölenin hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanıldığını söylemek yanlış olmaz.

Türk tasavvufunun isimlerinden biri olan Aziz Mahmud Hüdâyî de kendi mısralarında köleliğe yer vermiştir.

*Seninle erdiler zâta dahi envâ-ı lezzâta
İşin erbâb-ı hâcâta atâdır yâ Resûlâllah
Hüdâyî'ye şefâat kıl eğer zâhir eğer bâtın*

⁴⁰⁹ Çobanoğlu, Özkul, ed. Halit Biltekin, Halk Edebiyatına Giriş II, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, Aralık, 2018, ss.142.

⁴¹⁰ Köprülü, M.Fuad, Türk Sazşairleri, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940, ss.18.

*Kapuna intisâb itmiş **gedadır** ya Resûlâllah⁴¹¹*

Buradaki geda kelimesinin ya da diğer anlamıyla köleliğin hem gerçek hem de mecazi anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz. Tasavvufi bir aşkla dile getirilmiş bu mısralardaki gedanın, Allah’a kul olmak anlamı daha ağır basmaktadır. Türk şiirinin büyük isimlerinden biri olarak kabul edilen, Alevi-Bektaşî edebiyatının ise en ünlü ozanı olan Pir Sultan Abdal’ın da mısralarında kölelik vardır.

Ak gül olsam al yanağa sokulsam

Gül fenk olsam gül yüziüne saçılsam

***Kölen** olsam esir Pazar satılsam*

***Kölem** deyü al sinene sar beni⁴¹²*

Pir Sultan Abdal da bir âşık olarak köleliğe mısralarında yer vermiştir. Sevgiliye hissettiği duyguları dile getirirken, ona olan bağlılığını tıpkı diğer şairler gibi kölelikle bağdaştırmıştır. Sevgilinin aşığı olarak pazarlarda satılmak, daha sonra da sevgili tarafından satın alınmak istemektedir. Böylece sevgili, onun efendisi olacak ve ona değer verecektir.

Şairler arasında *gedâ*, *kul* gibi mahlaslar almak yaygındı. Bunlar bazen belli kişilere olan bağlılıklarını ifade etmek ya da sadece gerçekten köle olduklarından dolayı alınabilirdi. Biz de kısa bir şekilde köle mahlasına sahip olan şairlerden de bahsedeceğiz.

Belgelerde geçen bilgilere göre Köle Sinan, II. Murad’ın vezirlerinden birinin kölesiydi. Küçük yaşta esir düşen Sinan, himayesinde bulunduğu vezir tarafından da yetiştirilmiştir. İlim bilmesinin yanı sıra, matematik ve astronomi bilgini olan Ali Kuşçu da Sinan’a ders vermiştir. Köle/Gulâm Sinan’ın eserleri arasında, hocası Ali Kuşçu’nun eseri olan *el-Fethiyye-yi Fethu’l-Fethiyye’nin* şerhi bulunmaktadır.⁴¹³

Gedâ Musli ile ilgili bilgiler çok azdır. Elde bulunan bilgiler 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17.yüzyılın başlarında yaşadığını söylemektedir. Çöğür, yani hâlk musikisi sazı

⁴¹¹ Ergun, Sadeddin Nüzhet, Türk Musikisi Antolojisi Birinci Cild Dinî Eserler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, ss.61.

⁴¹² Özmen, İsmail, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi Cilt II 16. Yüzyıl, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, 266.

⁴¹³ Özen, Şükrü, *Sahn-ı Semân’da Bir Atışma: Gulâm (Köle) Sinan’ın Mektubu*, Osmanlı Araştırmaları, S.38, 2011, ss.167-168.

çalan şairlerdendir.⁴¹⁴ Onu ilk tanıtan kişi Ahmed Kudsi Tecer'dir ve eserlerindeki Bektaşîlikle ilgili unsurlardan yola çıkılarak yeniçeri ocağından olduğu düşünülebilir.⁴¹⁵

Kul Himmet, 16. yüzyılın hâlk ozanlarından biridir. İsminin başına kul eklemiş olmasının sebebi, hâlk ozanlığından gelen bir pratik sebebiyledir. Alevî-Bektaşî ozanlar, şiirlerinde mahlas olarak kul, abdal, pir, sultan gibi özel isimler kullanırlar. *Kul Himmet bâtinî manada mürşidine, pîrine bağlılığını ifade etmek için kendisine mahlas olarak özellikle kul ismini seçmiştir.*⁴¹⁶

Erzurumlu Emrah'ın başından geçmiş bir anlatı olarak dile getirilen bir hikayede, hâlk, padişahı tahttan indirmesi için kızına yalvarır. Kız, hâlkı dinler ve babasını tahttan indirir. Memleketlerini istila etmeye çalışan düşmanın karşısına çıkar fakat yenilerek esir düşer. Bu sırada memlekete dönen Emrah, olanları öğrenince esir düşen sevgilisini aramak için diyar diyar gezer. Padişah, Emrah'a iltifatlarda bulunur ve sevdiğini ona verir.⁴¹⁷

Dadaloğlu'nun seyahatlerinden birinde söylediği eserinde de kölelik unsuruna rastlanır:⁴¹⁸

“Dadaloğlu'm söylemezdin hilayı
Alışanlı Beyi buldu belâyı
Vurdu düşürdü Hâlit **köleyi**
Vurun aslanlarım dedi Apalak.”⁴¹⁹

Üsküdârî'nin köle kavramını geçirdiği mısraları, sıradaki örneğimizdir.

Gedâ olan mâl-ü mülke tâlipdür
***Kul** olan özünü gama salıpdür*
Üçü dahi birbirine gâlipdür
***Gedâ** nedir, sultan nedir, **kul** nedir*⁴²⁰

⁴¹⁴ Zülfe, Ömer, *Gedâ Musli ve Bir Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2005, ss.283.

⁴¹⁵ A.g.e., 2005, ss.284-285.

⁴¹⁶ Banaz, Şaban, *Alevî-Bektaşî Yolunun Tokatlı Bir Ulu Ozanı: Kul Himmet*, Tokat İlmîyat Dergisi, 8/1, 2020, ss.281.

⁴¹⁷ Boratav, Pertev Naili, *Folklor ve Edebiyat 2*, Adam Yayıncılık, Mart 1983, ss.44.

⁴¹⁸ Boratav, Pertev Naili, *Folklor ve Edebiyat 1*, Adam Yayıncılık, Ağustos 1982, ss.283.

⁴¹⁹ A.g.e., Ağustos 1982, ss.283.

⁴²⁰ Köprülü, M.Fuad, *Türk Sazşairleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940.

Burada gedâ ve kul kelimeleri gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Kölenin mal mülk istemesinden bahsedilir çünkü köle olan insanın özgürlüğü de dahil olmak elinde hiçbir şeyi yoktur. Eğer mal mülk sahibi olursa, köle unvanından kurtulabilir.

Deli Boran'ın mısralarında da köle kelimesine rastlanır.

*Selâm ver de selâmını alayım
El kavşurup divanına durayım
Ben kapıda kulun **kölen** olayım
Hep sana ettim naz kara gözlüm⁴²¹*

Burada da oldukça sık rastlanan mecazi anlamda köleliğe rastlanır. Âşık, sevgilisinin kapısında köle olmak istemektedir çünkü onu çok sevmektedir.

Ahmet Gazi Ayhan'ın kaynak olduğu, Kayseri yöresine ait *Yarım İstanbul'u Mesken Mi Tuttun* adlı türküsünde de kölelik kavramı bulunur.

*Ağam İstanbul'u mesken mi tuttun aman
Yarım İstanbul'u mesken mi tuttun aman
Gördün güzelleri beni unuttun aman
Beni evinize **köle** mi tuttun aman⁴²²*

Buradaki kölelik, gerçek anlamında kullanılmıştır. Aşığın sevgilisi, İstanbul'a geldikten sonra buradaki güzelleri görmüş ve aşığı unutarak onlarla ilgilenmeye başlamıştır. Âşık ise sevgilinin evindeki bir köle olmaktan ileri gidemez, onun işlerini yapar ama sevgisine karşılık alamaz. Efendisine sadık bir köle gibidir.

Sıradaki mısraların ait olduğu kişi ise Mevlüt İhsani'dir.

*Âşık olan maşukunun kapısında **köledir**
Bülbülün ah u zarıncı terin gonca gülüdür
Gerdanın bab-ı selamdır başın arş-ı a'ladır
Cemalin bedr-i münirdir yanağın dilber senin⁴²³*

⁴²¹ Sever, Mustafa, Türk Halk Şiiri, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013, ss.404.

⁴²² Repertükül, Yarım İstanbul'u Mesken mi Tuttun, erişim: 16.06.2022, <https://www.repertukul.com/YARIM-ISTANBUL-U-MESKEN-MI-TUTTUN-2353>.

⁴²³ Balkaya, Adem, Âşık Tarzı Şiir Geleneginde Divanı Türü Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2011, ss.322.

Burada aslında âşık olan bir köle vardır. Cümlede, sevgilisinin kapısında köle olan bir âşıktan bahsedilmelidir. Âşık, sevgilisini öyle sevmelidir ki onun kölesi hâline gelmelidir.

Recâî'nin köylülerin hâlini anlattığı parçasında köleliğe rastlanır.⁴²⁴

“Kimi ulemâ, kimisi hacı (...) (mültezimlerin) (...)

Böyle bir devirde verdik haracı

*Sanki yesir **köle** geldik Mora'dan”⁴²⁵*

Yaşar Reyhani'nin mısralarında da köleliğe rastlanır.

Ey Reyhani hep düşündün dünyada han olmayı

Hiç aklına getirmedin bir kabristan olmayı

İstemem sensiz efendim tahta sultan olmayı

*Ben medeni bir **köleyim** yanında eyle beni⁴²⁶*

Burada, ilahi bir sevgiden bahsediliyor olması muhtemeldir. Cümlede geçen kölelik de aslında Allah'a kul köle olmaktır. Reyhani, dünyadaki beşerî zevklerden kendini alamadığını ve sonrasında ne olacağını düşünmediğinden dolayı kendini iğnelemektedir. Allah'a da bir kulu kölesi olarak onu yanına alması için yalvarmaktadır.

Sıradaki mısralar, Kâmil adındaki saz şairine aittir.

*Eğer padişah ol, eğer kim **gedâ***

Edegör borcunu vaktinde edâ

Kimini safâya düşürdü Hudâ

Kiminin kısmeti zehr-i-mâr ancak⁴²⁷

Buradaki gedâ kelimesi gerçek anlamında kullanılmıştır. Padişah da olunsa, köle de olunsa, borcun vaktinde ödenmesi gerektiğiyle ilgili tembih edici bir dille yazılan öğüt denebilir.

Âşık Veysel'in eserlerinde de köleliğe rastlanır.

⁴²⁴ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayıncılık, Mart 1983, ss.52.

⁴²⁵ A.g.e., Mart 1983, ss.52.

⁴²⁶ Balkaya, Adem, Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Divani Türü Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2011, ss.327.

⁴²⁷ Köprülü, M.Fuad, Türk Sazşairleri, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940.

*“Leylâ mıyım Mecnun muyum çöl müyüm
Arı mıyım çiçek miyim bal mıyım
Köle miyim bir güzel kul muyum
Hiçbir türlü bulamadım ben beni”*⁴²⁸

Şiirin içeriğini varoluşsal sorgulamalar oluştururken Âşık Veysel’in bunu kendini merkeze koyarak yaptığını görmekteyiz.

Âşık Veysel’in bu şiirde köleliğe ve kulluğa yer vermiş olması da bu varoluşsal sorgulamalarla bağlantılıdır. Yaşadığı dünyada bir köle mi olduğunu sorgularken, bunu özgür olduğu için mi yoksa zorunda kaldığı için mi yaptığını sormaktadır. Bir güzele kul olurken, bunu kendisinin özgür iradesiyle yaptığını mı düşünmektedir. *Ben’in var olmasında bir güzele kul muyum derken, ideallere yönelmiş olarak insanın kendisini gerçekleştirip gerçekleştirmediği incelenmektedir. Buradaki güzele kul olmak Tanrı’ya olan bir yönelmeyi ifade etmektedir.*⁴²⁹

Âşık şiirlerinden ve türkülerinden sonra, sırada destanları inceleyeceğiz.

Türk destanlarında eş aramak oldukça yaygındır. Eşini aramak için maceraya çıkan kahramanların sayısı fazladır. Kahramanın eşinin ait olduğu kavimle kahraman arasında bir düşmanlık oluşur ve bunun önünde eşinin rızasının olması bile duramaz. Örneğin Alıp Manaş Destanı’nda buna rastlanır. Köbön Bahadır, Alıp Manaş’ın eşi Kümüjek Aru’yu istediği için Alıp Manaş’a düşman olur ve onu bir kuyunun içine attırır.⁴³⁰

Maaday Kara Destanı’nda ise Kögüdey Mergen, ailesinden Altın Küskü’nün kendisine uygun bir eş olduğunu öğrenmesiyle beraber onu almaya gider. Gittiğinde, Altın Küskü’nün babası Ay Kağan tarafından zindana atılır.⁴³¹

Düşmanlık, neredeyse her Türk destanında olan bir durumdur. Kahraman ile öteki kişinin arasındaki düşmanlık herhangi bir sebepten meydana gelir. Kahramanın

⁴²⁸ Cengiz, Ceyhun Akın, *Âşık Veysel’in “Yıllarca Aradım Kendi Kendimi” Şiirinden Hareketle Felsefenin Türk Kültüründeki Yeri*, Dört Öge , (10) , 2016 , ss.42.

⁴²⁹ A.g.e., 2016 , ss.46.

⁴³⁰ Köktürk, Şahin, *TÜRK DESTANLARINDA HAPSEDİLME MOTİFİ*, Türklük Bilimi Araştırmaları, 2006, ss.387.

⁴³¹ A.g.e., 2006, ss.388.

düşmanı, genellikle kağan gibi güçlü bir kişiliktir ve böylece kahramanın karşısına en az kendisi gibi güçlü biri çıktığı için kahramanın gücü ortaya konur.

Türk destanlarında hapse atılmanın birden çok nedeni vardır. Hapsedilen kişiler genellikle kahramanlar olmakla beraber, hapsedilen yerler ise genellikle kuyular ve sandıklardır. Belirli bir kültürün ortaya çıkmasından itibaren yazılan destanlar ise saray zindanları metinlerde yer almaya başlar.

4.2.1. Battalnâme

Bu destan, aynı zamanda ‘Battal Gazi Destanı’ ismiyle de anılmaktadır. Bu destanın çok fazla yazması bulunmaktadır ve bu yazmalar mensur ile manzumdur. Battal, Arapça bir kelimedir. Anlamı kahramandır. Destandaki kahramanın adı da bu sebepten Battal olarak geçmektedir.

Battal, aslında bir Türk kahraman değil de bir Arap kahramanıdır. Emeviler’in Bizans ile yaptıkları savaşta baş göstermiştir, başarılar sergilemiştir ve böylece adı ünlenmiştir. Bu kahramanlıkları ve başarıları da Türkler tarafından sevilen bir kahraman olmasına sebep olmuştur. Bu destanın Arapça adı *Zatü’l-Himme/Zelhimme/Delkemme* olarak geçer.

Dr. Hasan Köksal, Battalname destanındaki tipleri tasniflemiştir. Bu tipleri, İslâmi Tipler, Hıristiyan iken Müslüman Olan Tipler, Hıristiyan Tipler şeklinde ayırmıştır. Yapılan bu tasnifler de kendi aralarında *Birinci Derecede Tipler*, *İkinci Derecede Tipler* olarak tasniflenmişlerdir. Battal Gazi, İslâmi Tipler altında sıralanır.

Battalname destanında ad koyma, at, ay, evlenme, savaş motifi gibi destanî motifler bulunmaktadır. Ayrıca destanların yazılıp söylenme amaçları arasında dini yaymak olduğu için, bu destanda da din değiştirme, Hızır, rüya motifi gibi dinî motifler de bulunur. Destanlar, hikaye, masal, efsane gibi türlerle çok fazla benzerlik gösterir; bazen karıştırılabilirler. Battalnâme destanında da buna örnek verilebilecek şekilde dev, Kaf dağı, şekil değiştirme motifleri gibi masal motifleri bulunmaktadır.

Aşkar:

Destanın bu parçası, Cafer’in dinlenmek için uyuduktan sonra rüyasında Boz Gazi’yi görmesi ve Boz Gazi’nin ona Aşkar isminde bir at, gürz, mızrak ve kılıç bulacağını haber etmesiyle başlar. Cafer, bir at kişnesiyle uyanır ve gerçekten de bir atın onun için beklediğini görür. Böylece o atın sürücüsü olur. Parçada aynı zamanda Cafer’in,

Kayseroğlu ve askerleriyle çarpışması, onlara karşı zafer kazanışı da anlatılmaktadır. Bizi ilgilendiren kısım, bu parçada esirlerle ilgili geçen ufak detaylardır.

Kayser'in oğullarından biri Melâtiye'yi yıkmaktan, hâlkın oğullarını köle yapmaktan, kızlarını cârîye yapmaktan bahseder. Savaşlarda, fethedilen yerlerden toplanan savaş esirlerinin köle veya cârîye yaptırılması oldukça yaygındır ve bilindik köle kaynaklarındandır.

“Varayım Melâtiye 'yi yakıp yıkayım, ahâlisini asıp keseyim; oğullarını köle, kızlarını cârîye, mescitlerini kilise yapayım, demiş.”⁴³²

Zaferdan sonra Cafer, esirlerin gaziler arasınday edilmesini ister. Savaşlardan toplanan esirlerin, savaş ganimeti olarak savaşan kişilere verilmesi yaygındır. Esirleri köleleştirebilir ya da köle olarak satabilirlerdi.

*“Ömer Bey **esir**leri saydırdı cem 'an beşbin oldukları görüldü.”⁴³³*

*“-Daha değil, diye karşılık verdi Boz Gazi. Şimdi her bir **esiri** bir gaziye ver, Kayseroğlu kendi payındır; lâkin yine de son söz Cafer'indir.”⁴³⁴*

Cafer, esirlere, esir olarak kalmak ya da Müslüman olmak arasında iki seçenek sunar. Esirler buna çok şaşırır çünkü Müslüman olurlarsa, Cafer onları serbest bırakacak hatta kardeş kabul edecektir. İslam hukukunda, Müslümanlar'ın esir yapılması yasak olduğu için, İslam dinini seçen esirler, azad edilir ve köle yapılamazlardı.

*“Söz bizim, karar sizin; ya **esir**imiz olmayı tercih edersiniz, ya da Allah'a kul, Muhammed'e ümmet olmayı... Müslüman olursanız sizi kardeşimiz bilir, bağrımıza basarız.”⁴³⁵*

Elen Elen Güzel Elen:

Destanın bu parçasında Mansur isimli bir Müslümanın, Kaytur adındaki bir Hristiyan yöneticinin eline düşmesini anlatır. Mansur, atıldığı zindanda Kaytur'un kızı Elen'le tanışır. Elen, Sefih Sisifyus isimli bir adamla evlenmek istemediği için Mansur'la dininden dönmesi karşılığında evlenme teklifi eder. Mansur, bunu kabul etmez. Bunun

⁴³² Aycın, Hasan, Bin Hüseyin Nâm-ı Diğer Battalnâme, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss.120.

⁴³³ A.g.e., 2017, ss.125.

⁴³⁴ A.g.e., 2017, ss.126.

⁴³⁵ Aycın, Hasan, Bin Hüseyin Nâm-ı Diğer Battalnâme, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss.126.

ardından Cafer, Sefih Sisifyus'un kellesi ve Elen'in annesiyle Kaytur'a gelir. Elen'in annesi Mariya, Cafer'den kendisini kurtarması için yardım istediğini söyler ve Cafer de bu isteğini gerçekleştirmiştir, Mariya da böylece Müslüman olmuştur. Elen ve Kaytur, Mariya'ya katılır ve onlar da Müslüman olur.

Burada bizim konumuzu ilgilendiren kısım, zindanlardan bahsedilen kısa cümlelerdir. Mansur, zindana atıldıktan sonra zindan ile ilgili çok ufak bir betimleme yapılmıştır. Zindanın rutubet kokulu, kapkaranlık olduğundan bahsedilmektedir. Bu da bize, o dönemlerdeki zindanların nasıl olduğu hakkında bilgi verir.

*“İlk kez kâfir eline geçti ve ilk kez **zindana** konuldu. Rutubet kokulu kapkaranlık bir mahzendi **zindan**.”*⁴³⁶

Ukbe Laîn'in Cafer Gazi'ye Ağü Vermesi:

Destanın bu parçasında, Ukbe Kadı adındaki gizli bir kötünün, Kostantin'i tahta geçirmek adına Cafer Gazi ve arkadaşlarını zehirlemesi anlatılır. Cafer Gazi'nin arkadaşları Lala Tavâbil ile Abdurrahman hayatını kaybeder ancak bir Pîr sayesinde Cafer Gazi kurtulur ve zaferi getirir.

Bu parçada da bize esirlerle ilgili bilgiler verilmektedir. Bir önceki ‘Çetin Mübârezeler’ adlı parçada Kayser’le olan müharebenin ardından birçok Rum esir ele geçirilmiştir. Bu esirlere ne yapılacağı ziyafette konuşulur. Esirlerin yaşamasına izin verilmesi, öldürülmesi ya da İslam’a davet edilmeleri gibi çeşitli teklifler sunulur. Cafer Gazi'nin isteği üzerine esirler İslam’a davet edilir, kabul etmeyenler haraca bağlanır. Buradan anlıyoruz ki, savaşta ele geçirilen esirlerin kaderi tamamen onları ele geçiren kişilere bağlıdır, kendi hürriyetlerinin hakimiyetini kaybetmiş bir durumdadırlar.

*“**Esir** de olsalar insandırlar; bizim sevincimiz bize, onların kederi onlara yeter; bilâbedel salıverelim.”* diyenler oldu.”⁴³⁷

“Bunların bize yine düşmanlık yapmayacaklarından emin olamayız; hepsini öldürelim.” diyenler oldu.”⁴³⁸

“İslâm'ı teklif edelim; kabul edenler kurtulsun, etmeyenler öldürülsün.” diyenler oldu.”⁴³⁹

⁴³⁶ A.g.e., 2017, ss.178.

⁴³⁷ Aycın, Hasan, Bin Hüseyin Nâm-ı Diğer Battalnâme, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss.260.

⁴³⁸ A.g.e., 2017, ss.260.

⁴³⁹ A.g.e., 2017, ss.260.

“-Öyleyse ben de derim ki hürmetli efendim, bu cenk bitmiştir; artık öldürmekten bahsetmenin yeri yoktur. Her hâlükârda **esirlere** dîn-i mübîn-i İslâm’ı teklif etmeliyiz, gönül râzılığıyla kabul edenler bizim kardeşlerimiz olur; gayri onlara şart koşulmaz. Kabul etmeyenler bizim zebunumuzdur, üstlerinde **esâret** hakkımız olduğu için bilâbedel salmak yerine, haraca bağlarız, hem kâfir eline geçmiş kardeşlerimiz varsa onları da bu yolla hâlâs ederiz.”⁴⁴⁰

Fatma Nigâr Sultan’ın Hazin Hikâyesi:

Destanın bu parçasında, Fatma Nigâr adlı sultanın, Kostantin tarafından Lâdikiye sultanına verilışı ve onun elinden, has odasındayken siyah pelerinli bir yiğit tarafından kurtarılması, bu sayede de Cafer Gazi ile bir araya gelmesi anlatılmaktadır.

Bu parçada esir pazarı kavramı geçmektedir. Fatma Nigâr, esir olarak ele geçirildikten sonra esir pazarına düşmekten korktuğunu anlatmıştır. Bu parça sayesinde, o dönemde ele geçirilen esirlerin satıldıklarını söyleyen bir bilgiye ulaşıyoruz.

“**Esir** düştüğümde çok korkmuştum. **Esir pazarında** mı satılacağım; birinin kapatması mı olacağım, diye kara kara düşünürken Lâdikiye Sultanı, Kostantin’den beni istedi, o da verdi.”⁴⁴¹

Teodora Teodora:

Destanın bu parçasında, Teodora’nın oradan oraya sürüklenişi ve en sonunda bir önceki ‘Fatma Nigâr Sultan’ın Hazin Hikâyesi’ isimli parçadaki siyah pelerinli yiğit tarafından kurtarılışı anlatılır.

Bu parçada geçen kavram ise câriyedir. Teodora’yı câriye sanan gemici, onu satın almak için altın verir. Tâcir, Teodora’ya tokat atar ve gemici ona yüzüne vurmamasını, yüzüne vurursa güzelliğinin azalacağını söyler. Teodora’nın güzelliğine para ödenmektedir. Parçanın bu kısmından anlıyoruz ki, câriyelerin erkek kölelerden hiçbir farkı yoktur. Parayla alınıp satılabilmektedirler. Erkek köleler kas gücüyle öne çıktıkları gibi, câriyeler ise güzellikleriyle öne çıkarlar ve iyi bir paraya satılmaları için güzelliklerine önem verilir.

“Gemici, Teodora’nın şehlâ gözlerine, tatlı tatlı gülümseyişlerine meftun oldu.
-**Câriyen** mi? diye sordu Mâil-i Hülyâ Yiğit’e.
Boş bulundu da,
-Belî, deyiverdi Mâil-i Hülyâ Yiğit.
-Satılık mı?

⁴⁴⁰ A.g.e., 2017, ss.260.

⁴⁴¹ A.g.e., 2017, ss.345.

-Yok, değil!
-Yüz altın.
-...?!
-Yüzelli.
-Değil dedim ya!’’⁴⁴²

4.2.2. Kız Destanı

Kız Destanı’nda Şam’da yaşayan fakir bir aile anlatılır. Bu aile o kadar fakirdir ki üç boyunca aç kalırlar. Zengin Yahudi komşuları ise ailenin bu durumundan yararlanmak ister ve kızını kendilerine vermelerini, ayrıca da dinlerini değiştirmelerini ister. Böylece mallarının yarısını aileye verecektir. Ancak aileinin kızı bunu kabul etmez çünkü dinine çok bağlıdır, sadakati yüksektir. Yahudi komşuyla evlenmek yerine babasından kendisini esir pazarında Müslüman birine satmasını ister. Böylece buradan gelecek parayı da kendilerini geçindirmek için kullanabileceklerdir. Babası da kızının istediğini yapar ve onu Müslüman bir gence satar. Genç, gece rüyasında Hz. Muhammed’i görür ve Hz. Muhammed, gence, kızın yaşadıklarını anlatır; gençten kızı serbest bırakmasını ister. Tek gözü kör olan bu genç, peygamberden gözünün açılmasını ister ve bu isteği gerçekleşir. Genç, daha sonra kızı serbest bırakıp ailesine gönderir.⁴⁴³

Kız Destanı’nın asıl adının Haza Hikâyet-i Kız ma’a Cühüd olmasının yanında türü de hikaye olarak geçer. Bu destan, yeni Türk edebiyatı altında geçen hikayelerden farklıdır fakat tarihte hikaye, destan, masal gibi türlerin isimleri özellik fark etmeksizin karışık şekilde birbirleri için kullanıldıkları olmuştur.

Eserin yazarı ve yazılma tarihi hakkında bir bilgi yoktur. *Bu ve benzeri nitelikteki pek çok eserin Eski Türkiye Türkçesinin 14. veya 15. yüzyıldan kalmış bulunduğu görüşü yaygındır.*⁴⁴⁴

Kız Destanı’nda kölelik kavramı etrafında şekillenen kavramlar belirli sayıdadır. Burada bir kızın satılması söz konusu olduğundan dolayı, köle, kul, cârîye, esir pazarı gibi kavramlar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Destanın her ne kadar yazılış tarihi belli

⁴⁴² Aycin, Hasan, Bin Hüseyin Nâm-ı Diğer Battalnâme, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss.355.

⁴⁴³ Öztürk, Murat, *Aşk Mesnevilerinde Ayrı Dinlerden Aşıkların Aşk ve Kutsal Çatışması*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.42, Ekim 2014, ss.105.

⁴⁴⁴ Ersoylu, Halil, Kız Destanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, ss.3.

olmasa da, tahminler 14. veya 15.yüzyılda olduğu için bu eserden yola çıkılarak o dönemde kölelik sisteminin var olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴⁴⁵

Örneklendirmek adına destanda kölelik kavramlarının geçtiğı bölümlere kısaca göz atmak lazım gelir:

*“Her kim işbu dünyada yohsulluğa
Şabrı kıldı lāyık oldu kulluğa”⁴⁴⁶*

(Her kim bu dünyada yoksulluğa sabrettiyse, o köleliğe layıktır)

Kölelik, her daim yoksullukla ilişkilendirilmiştir. Köle olan kişi özgürlüğünü, mal varlığını, kısaca her şeyini kaybetmiş; sadece efendisine bağlı olan biri olarak kabul edilir. Eğer biri köle olmasa bile yoksul bir hayat sürüyorsa ve bu hayatı iyileştirmek için hiçbir şey yapmıyorsa, o kişinin köleliğe layık olduğu çünkü köleden hiçbir farkı olmadığı bu beyitlerde anlatılmak istenmiştir. Çünkü o kişi de bir bakıma yoksulluğun kölesi olmuştur.

*“Kul-usaň Hak’dan gelene şabır it
Yoksa çık milki içinden durma git”⁴⁴⁷*

(Köleysen eğer Hak’tan gelenlere sabret, yoksa çık malın/mülkün içinden, durma git)

Bir kölenin, Allah’tan başka kimsesi olmadığını söylemek yanlış olmaz. Özgürlüğü yoktur, malı mülkü yoktur. Tek yapabileceğı şey azad edilene kadar Allah’tan gelene şükretmektir. Ama eğer bir kişi köle değilse, malı mülkü varsa ama hâla şükretmiyorsa o zaman o malı mülkü bırakmalıdır çünkü hak etmiyordur.

*“Ol nebîdür ki anuň milki degil
Kim varasın anda sen bî-çäre kul”⁴⁴⁸*

(Peygamberin bile mülkü değildir, sen bi-çare köle olarak orada ne bulasın)

Peygamberin bile malı mülkü yoktur, servetli biri değildir. Bir köle olarak, yüklü bir servete sahip olmayı düşünmek hayalden fazlası değildir. Bu beyitte de bu düşünce, iğneleyici bir şekilde dile getirilmiştir.

⁴⁴⁵ A.g.e., 1996, ss.3.

⁴⁴⁶ A.g.e., 1996, ss.1.

⁴⁴⁷ A.g.e., 1996, ss.1.

⁴⁴⁸ Ersoylu, Halil, Kız Destanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, ss.1.

*“Ey fakır kıl işbu sözi añlağıl
Derde sabr it ni'mete şükr eylegil”⁴⁴⁹*

(Ey fakir köle, anlamam gereken şu ki, derde sabret, nimete şükret)

Bir kölenin, azad edilene kadar yapması gereken şey çektiği dertleri sineye çekip sabretmesi ve önüne konan yemeğe şükretmesidir.

“İrte beni pāzara iletüñ şatuñ”⁴⁵⁰

Bu beyitte bahsedilen pazar, o dönemdeki esir pazarlarını kastetmektedir. Esir pazarlarında, erkek ve kadın köleler belli paralar karşılığında esirciler tarafından satılmaktaydılar. Erkek köleler güç ve zekasıyla öne çıkardı; kadın kölelerin ise güzelliğine, giyimine kuşamına ve yeteneklerine dikkat edilirdi. Bu destandaki kız da, babasının dinden dönmesi yerine kendisinin esir pazarında köle olarak satılmasını teklif etmektedir.

“K̄aravaş di şat beni şakla dini”⁴⁵¹

(Beni câriye olarak sat, dinini koru)

4.2.3. Köroğlu Destanı

Türk kültür ve edebiyatında “Köroğlu” adının özel ve önemli bir yeri vardır. Köroğlu terimi, gücün simgesi, özellikle de düşkünün, çaresizin, mazlumun yanında, zulmün karşısında olan bir gücün temsilcisi olduğu için büyük insan kitlelerinin kabulleri arasında yerini almış, kültür ve edebiyatın birçok alanını, birçok türünü etkilemiştir. Bu bakımdan sözlü anlatılarda ve yazılı hâlk edebiyatında farklı Köroğlu tipleriyle karşılaşılmalıdır.⁴⁵²

Köroğlu Destanı’nı destan ve hikâye arasında bir yer edinmektedir ve tarihî vakalar göz önüne alındığında Pertev Naili Boratav, Köroğlu Destanı’nın Türk-İran, Türkmen-Kızılbaş mücadeleleri ile Celâli isyanlarının ortasında kaldığını söyler.⁴⁵³

⁴⁴⁹ A.g.e., 1996, ss.1.

⁴⁵⁰ A.g.e., 1996, ss.6.

⁴⁵¹ A.g.e., 1996, ss.6.

⁴⁵² Yakıcı, Ali, *HALK ANLATILARINDA YER ALAN KÖROĞLU TİPLERİ VE ÂŞIK KÖROĞLU’NUN BU TİPLER ARASINDAKİ YERİ*, Millî Folklor, Yıl 19, S.76, 2007, SS.113.

⁴⁵³ Boratav, Pertev Naili, *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, ss.19.

Köroğlu Destanı, iki ana rivayet çerçevesinde dallanıp budaklanmıştır ve buna karşılık yüzden fazla kolu ortaya çıkmıştır. Emir Göroğlu, diğer Köroğlu destanlarıyla aynı coğrafyayı paylaşır. Aralarındaki tek fark, Emir Göroğlu'nun Uygur dili ve üslubuyla ortaya çıkmış olmasıdır. Köroğlu Destanı, Türk milleti için önemli bir sözlü kültür mirasıdır. Kendisi Türk milletinin millî kahramanı olarak geçer.

Çar İskitler'de Kör Oğulları ve Köroğlu Destanı

İskitler'in var olduğu sürecin M.Ö. 8.yüzyıl ile M.S. 2.yüzyıl olduğu söylenmektedir. İskitler'e aynı zamanda atlı kavimler medeniye de denmiştir. İskitler'in hangi ırktan olduğuyla ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Tahminler arasında Hunlar, Türkler ve Moğollar vardır fakat Rus ve Batı araştırmacılarına göre İran kökenlidirler. Çoğunluğun katıldığı görüş ise Moğol ya da Turanî olduklarıdır.⁴⁵⁴ İskitlerin imparatorluğu Güney Rusya'da bulunmaktaydı ve toplumları iki sınıfa ayrılmıştı. Bunlar *idare edenler ve kölelerdi*. *Çar İskitler veya Kralî İskitler*, idare edenlere verilen isimlerdi. Kölelere ise gözlerinin kör edilmesinden dolayı *Kör Oğulları İskitler* denmekteydi.⁴⁵⁵

*İskitlerde Kör Oğullarının bulunması, bunlar için toplumun alt tabakası, kul-köle anlamına gelen alı denilmesinden, Kör Oğullarının mücadelelerinde ele geçirdikleri Kimmer Seddi olarak adlandırılan arazide kazdıkları hendek (çukur)ten hareket ederek bu bölgenin Çamlıbel'e benzetilmesinden, Herodotos tarihindeki anlatımların birinde göklerden bir kutsal kılıcın gönderilmesinden bahsedildiğinden vb. dolayı; Köroğlu Destanı ile bu anlatıların özdeşleştirilmesini yapan araştırmacı ve bilim adamları ortaya çıkmıştır.*⁴⁵⁶

İki destanın karşılaştırması Hüseyin İvgin tarafından şu şekilde yapılmıştır:⁴⁵⁷

Kör Oğulları ve Çar İskitler, M.Ö. 7.yüzyılda gerçekleşirken Köroğlu ile Bolu Beyi'nin hangi zamanda karşılaştığı bilinmemektedir.⁴⁵⁸ İskitlerin olayları Karadeniz'in kuzey sınırlarında gerçekleşir; Köroğlu Destanı'nda ise mekân Kafkaslar Merkezi Asya ve Anadolu'dur.⁴⁵⁹ Kör Oğulları, Çar İskitler tarafından kör edilirken; Köroğlu'nun babası olan seyis Ali, Bolu Beyi tarafından kör edilir.⁴⁶⁰ Kör Oğulları,

⁴⁵⁴ İvgin, Hayrettin, *Çar İskitlerin "Kör Oğulları Efsanesi" ile "Köroğlu Destanı" Özdeşleşebilir Mi?*, *Kültür Evreni*, S.27, 2016, ss.23-24.

⁴⁵⁵ A.g.e., 2016, ss.24.

⁴⁵⁶ İvgin, Hayrettin, *Çar İskitlerin "Kör Oğulları Efsanesi" ile "Köroğlu Destanı" Özdeşleşebilir Mi?*, *Kültür Evreni*, S.27, 2016, ss.24.

⁴⁵⁷ A.g.e., 2016, ss.25.

⁴⁵⁸ A.g.e., 2016, ss.25.

⁴⁵⁹ A.g.e., 2016, ss.25.

⁴⁶⁰ A.g.e., 2016, ss.25.

Çar İskitler'e karşı isyan başlatmışlardır; Köroğlu'nun ise döneminin hükümdarına karşı bir isyanı vardır.⁴⁶¹ Çar İskitler'de akan su ve deniz önemli bir yere sahiptir. Bunlara saygı gösterirler ve hatta taparlar. Köroğlu Destanı'nda ise Köroğlu'nun sudan güç alma unsuru vardır.⁴⁶² Çar İskitler'in bulunduğu bölgede Kör Oğulları tarafından kazılmış bir hendek bulunmaktadır. Herodotos bu hendeğe *Kimmer Seddi* adını vermiştir. Köroğlu ve yandaşlarının bulunduğu mekânın adı ise Çamlıbel'dir.⁴⁶³ İskit destanlarından birinde, gökten düşen kutsal altın ve malzemedен bahsedilmektedir. Bu bir sapan, boyunduruk, balta, kılıç veya kupa olabilir. Köroğlu'nda ise Köroğlu'na gökten kutsal bir bakır kılıç denir ve mısırî kılıç olarak adlandırılır.⁴⁶⁴

Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu: Emir Göroğlu

Uygur versiyonu olan Emir Göroğlu destanında, diğer Köroğlu destanlarından farklı olarak kahramanımızın ailesi detaylıca tanıtılmıştır. Bu destanda İslâmî unsurların yanında İslâm öncesi motiflere de yer verilmiş olup ikisi beraber kullanılmıştır. Emir Göroğlu destanının üsluplu bir anlatımı bulunmaktadır, bu da onu farklı kılan bir diğer özelliktir.

Bizim bu destanın içinde arayacağımız unsurlar kölelik kavramlarıyla ilgili olanlardır. Emir Göroğlu'nda, kölelik, zindan, cellât ve câriyelik gibi kavramlara rastlanmakta ve destanın ilerleyişinde zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Emir Göroğlu, Göroğlu'nun büyüüp iyi bir savaşçı olmasını, hükümlerini anlatan bir destandır. Destanın ilerleyen bölümlerinde çocuğu olamayan Göroğlu, yerini Bey Havaz'a bırakır ve destan daha çok Bey Havaz ile Göroğlu arasında ilerlemeye devam eder.

Emir Göroğlu'nda destanındaki köle, câriye, esir gibi kavramlar detaylı bir şekilde dillendirilmemişlerdir. Bunlar sadece belli kişilerin belirli durumlarını dile getirmek amacıyla kullanılan yüzeysel kavramlar olarak kalmıştır. Bey Havaz'ın kendi memleketine döndükten sonra Göroğlu'nun dinine geçtiğinin öğrenilmesiyle hapsedilmesi, belki de destanda en çok üzerinde durulan 'esir' kavramıdır. Onun dışında Göroğlu'nun hanımlarının câriyelerinin bulunması, düşman eline esir

⁴⁶¹ A.g.e., 2016, ss.25.

⁴⁶² A.g.e., 2016, ss.25.

⁴⁶³ A.g.e., 2016, ss.25.

⁴⁶⁴ A.g.e., 2016, ss.26.

düşülmesi, cellâtların efendilerinin emirlerini yerine getiren şiddetli kişiler olması gibi olaylar destanın ilerleyişi boyunca zaman zaman dile getirilmektedirler.

*“Sizin candan aziz gördüğünüz sevgili hanımınız, yengem Azimköz Ayim, Şahtarşah’ının Daniyat adlı pehlivanına benim yüzümden **esir** düştü.”*⁴⁶⁵

*“Göroğlu’nun Kaf Dağı’nın hükümdarı Ağa Yunus Peri’yi nikâhına aldığını duyan Miskal Peri de **câriyeleri** ile birlikte geldi.”*⁴⁶⁶

*“Düşman eline **esir** düşeli kırk yıl oldu.”*⁴⁶⁷

“Gözden düşen yaşları

Düzeltilin kaşlarını

***Cellâtlar** öfkelenip*

*Kesin hemen başını”*⁴⁶⁸

*“**Cellâtlar** Hâldar’ı yakasından tutup Karahan’ın karşısına getirdiler.”*⁴⁶⁹

*“Akıbetine Emir Göroğlu ve Bey Havazhan gelince karar versin! Bence öldürmeyelim **zindana** atalım!”-dedi.”*⁴⁷⁰

Uygurların Köroğlu Destanı olan, Emir Göroğlu’nda rastladığımız kölelik ve bunun etrafında şekillenen kavramlara, Köroğlu’nun diğer rivayetlerinde de rastlanmaktadır. Boratav, bu rivayetlerin hepsini bir araya getirdiğinden, biz de onun eserini esas alarak burada ele alınmış kölelik kavramlarını yazıya döküceğiz.

Paris’te Bulunan Azeri Rivayeti:

Bu rivayette, kölelik, zindan, esir, câriye kavramlarına rastlanmaktadır. Bu kavramların, o dönemin sosyolojik çerçevesinde ele alındığını söylemek çok da yanlış olmaz. Emir Göroğlu’nda olduğu gibi burada da bu kavramlardan çok yüzeysel bir şekilde bahsedilmiştir. Ama yine de bazı kavramların üzerinde durulabilir. Örneğin, Köroğlu’nun Bolu Paşa ile kavgasından sonra ona esir olarak düşmesinden bahsedilebilir. Köleliğin, en sağlam kaynaklarından biri savaş esirleridir. Kazanan taraf, fethettikleri yerlerden savaş esirlerini toplayıp bunları köleleştirebilirlerdi. Burada da Köroğlu’nun başına benzer bir durum geldiği söylenebilir. Diğer bir örnek ise esir edilen askerlerin, Deli Mihter’e verileceğinden ötürü azad edilmesidir. Bir kölenin azad edilmesinin pek çok yolu vardır ve bunlardan biri de kölelerin karşılığının

⁴⁶⁵ Saluk, Reyhan Gökben, Köroğlu Destanı’nın Uygur Versiyonu Emir Göroğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, ss.229.

⁴⁶⁶ A.g.e., 2018, ss.241.

⁴⁶⁷ A.g.e., 2018, ss.262.

⁴⁶⁸ A.g.e., 2018, ss.279.

⁴⁶⁹ A.g.e., 2018, ss.303.

⁴⁷⁰ A.g.e., 2018, ss.304.

ödenerek azad edilmesidir. Buradaki askerlerin de karşılığının Bolu Beyi'nin kızına verilmek olduğu söylenebilir. Böylece azad edilmişlerdir.

*“Deli Hasan, kendisini mağlup edenin **kölesi** olacağını vadetmiştir...”⁴⁷¹
“Köroğlu bütün ricalara lakayttır; şimdi o sakın, soğuk, harbi seyreder; Ivaz'ın ihaneti onu çok kahırlandırmıştır. Nihayet Bolu Beyi ile, kalan askerler **esir** ediliyor. Köroğlu **esirine**, Ivaz'la aralarında geçen vakayı anlatıyor ve onu hakem yapıyor. Artık Bolu Beyinin de ısrarı üzerine Ivaz, Köroğlu'nun elini öpüyor, misafir Nazar Celâli'nin de şefaatiyle, Bolu Beyinin kızı Deli Mihter'e verilmek şartıyla **esirler azad ediliyor**.”⁴⁷²*

Özbek Rivayetleri:

Bu rivayetlerde, köle ve zindan kavramlarına rastlanmaktadır. Ivaz Han'ın, Köroğlu'ndan Ahmet Serdar'ın kızını kendisine zorla alıp köle yapmasını istemesi bizim üstünde durduğumuz kölelik konusuna örnek olarak verilebilir. Esir edilen kişilerin köle olup olmamaları kendi seçimlerine bırakılmış bir şey değildir. Burada da Ahmet Serdar'ın kızı eğer kaçırılıp esir olarak düşerse, birine köle yapılabilir.

*“-Kûroğlu'nun oğlu yok. Senin kim olduğun belli değil. **Köle** gibi bir şeysin. Ben sana varmam.- der. Bundan çok müteessir olan Ivaz Han dönünce Kûroğlu'na macerayı anlatır ve Serdar'dan kızı zorla alıp kendisine **köle** yapmazsa Çamlıbel'de durmayacağını söyler.”⁴⁷³*

İstanbul Rivayeti:

Bu rivayette, esir ve câriye kavramlarına rastlanmaktadır. Burada tuzağa düşürülüp esir olma söz konusudur ve câriyelerden de sadece haber veren bir grup olarak bahsedilmiştir.

*“Bir gün Köroğlu, Ayvaz'la Kenan'dan Bolu Beyinin bahçesinden tel çiçeği getirmelerini ister. Bunlar giderler, lakin üzerine gelen yirmi, otuz kişi tarafından **esir** edilip bağlanırlar.”⁴⁷⁴*

*“Sabahleyin Kara Vezir kızının gaybubetini haber alır; **câriyelerden**, kızın bir gün evvel bir delikanlı ile konuştuğunu öğrenir.”⁴⁷⁵*

Tobol Rivayeti:

Bu rivayette, esir ve zindan kavramlarına rastlanmaktadır. Burada ‘Körün Oğlu’nun, Bul-Bek-Han tarafından esir edilmesinden bahsedilmektedir. Bu sefer bir savaş esiri ya da mağlup bir kişiden ziyade, zorla alıkonulmuş ve zindana atılmış bir esir

⁴⁷¹ Boratav, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, ss.22.

⁴⁷² A.g.e., 1984, ss.26.

⁴⁷³ A.g.e., 1984, ss.30.

⁴⁷⁴ Boratav, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, ss.31.

⁴⁷⁵ A.g.e., 1984, ss.32.

karşımıza çıkar. Fakat esirlik ve zindanda kalma olayları, bu rivayette oldukça kısa bir zaman dilimini kapsadığı için üstünde fazla durulmamıştır.

*“Onu Bul-Bek-Han orada görür, tanır ve bağlayıp **esir** eder; **zindana** koydurur. Padişaha haber verirler ve ne yapılması lazım geldiğini sorarlar.”*⁴⁷⁶

Huluflu’nun Azeri Rivayetleri:

Bu rivayetlerde, cellât ve esir kavramlarına rastlanmaktadır. Bu kavramlardan da bu rivayetlerde çok üstünkörü bahsedilmiştir. Olaylar çok hızlı gelişip sonlandığı için esirlik kısa sürmüş, cellât kısa bir süre görünüp Köroğlu’nun onu yenmesiyle ortadan kalkmıştır.

*“Sonra **cellât** geliyor; o zaman Köroğlu kılıcına sarılıyor. Evvela **celladı**, sonra Paşayı, öldürüyor ve atına binip kaçıyor.”*⁴⁷⁷

*“-Ben senin arkadaşın olmak isterim. Yoksa sen beni zorla **esir** edemezsin.- Köroğlu onun bu sözüne pek inanmadığı için zincirlerini çözmez.”*⁴⁷⁸

*“Köroğlu, daima onu methedeceğini, kahramanın onu **esir** ettiğini her yerde söyleyeceğini vadederek Mustafa Bey’den ayrılıyor.”*⁴⁷⁹

Elâziz’den Gelen Rivayetler:

Bu rivayetlerde, köle kavramına rastlanmaktadır. Paris’te bulunan Azeri Rivayeti’nde olduğu gibi, burada da bir kavga sonucunda yenilenin köle olacağı bir durum söz konusudur. Savaşta yenilmiş tarafın esirlerinin köleleştirilmesi durumuna, bu rivayet örnek olarak gösterilebilir.

*“Hasan Bey Çamlıbel’e varınca Köroğlu ile karşılaşır; birbirini tanımayan baba oğul evvela döğüşe karar verirler. Sonradan, delikanlıya acıyan Köroğlu, içlerinden birinin, ötekinin **kölesi** olacağını tayin edecek olan bir güreş teklif eder. Köroğlu yenilir.”*⁴⁸⁰

Osmanlı tarihlerinde anlatılan Celali İsyanları’nın bazı safhâları ile Köroğlu hikayelerinin bazı epizodları arasında benzerlikler mevcuttur. Bu Köroğlu hikayelerinin asıl olayı, padişaha isyan eden, paşaları ve beyleri esir düşüren, onların saraylarını yağmalayıp kızlarını kaçıran asilerin hikayelerinin olmasıdır.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ A.g.e., 1984, ss.33.

⁴⁷⁷ A.g.e., 1984, ss.35.

⁴⁷⁸ A.g.e., 1984, ss.36.

⁴⁷⁹ A.g.e., 1984, ss.39.

⁴⁸⁰ Boratav, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, ss.43.

⁴⁸¹ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 2, Adam Yayıncılık, Mart 1983, ss.239.

4.3. Divan Edebiyatında Kölelik

Köleliğin ilk kez bir sorun olarak tartışılmaya başlanması, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi zamanına denk gelir. Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılması için gerekli yasalar devreye sokulmuştur ve bu yasaların etkisi, o dönemde verilen edebi eserlere de yansımıştır fakat eserlere yansıması, köleliğin kaldırılmasından çok; köle ticaretinin hâla devam ediyor olmasına yöneliktir. Osmanlı Devleti'ndeki kölelik anlayışı, Batı devletlerine göre daha sıcakkanlı ve insancıl olarak görülmüştür çünkü Osmanlı'da köle ticareti İslam hukuku kuralları altında gerçekleşmiştir. Batı devletlerinde köleler aşağılanır, insan gibi muamele görmez, çeşitli ayrımcı davranışlara maruz kalırlar ama Osmanlı'da kölelere de hâltkân biriymiş gibi, bir bireymiş gibi davranılması söylenmiştir.

Osmanlı dönemi aydınları esaret teması işlemişlerdir ve bu temayı işlemelerinin arkasında çeşitli nedenler vardır. İlk sebebi hürriyetine sahip olan kadınların yabancı erkeklerle kaç-göç olayları yaşamalarıdır. İkinci sebebi, II. Abdülhamit'in istibdat uygulamasına karşı hürriyet fikrinin yaygınlaştırılmasıdır. Üçüncü sebebi ise bazı yazarların veya şairlerin annelerinin, eşlerinin cârîye olmasıdır.⁴⁸²

Osmanlı Devleti döneminde kadın-erkek arasındaki ilişkiler kaçgöç şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden esirlik, cârîyelik gibi kavramlar bu dönemde sıkça kullanılan kavramlar hâline gelmişlerdir. Bu kavramları duyan yazarlar da esirlerin ne kadar zor şartlar altında yaşadıklarını okuyuculara anlatmak adına eserler kaleme alırlar. Yazarların çoğu esaret sistemine yakından şahit olmuştur ve tanık olduklarını yazmışlardır.⁴⁸³

Divan Edebiyatı sanatçıları, kölelik kavramını kelimenin tam anlamıyla işlemek yerine onu daha çok zevk çerçevesinde ele almışlardır. Onlar için kölelik, bir efendiye hizmet etmek değil; sevgiliye hizmet etmektir.

⁴⁸² Taşbaş, Fatih Alper, *Esir Olmak Mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatı'nda Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları*, Yeni Türk Edebiyatı, S.21, Nisan 2020, ss.95.

⁴⁸³ Kılıçkaya, Derya, *HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER'İN ANNEMİN DERDİ ŞİİRİNDE ESARET VE KADIN MESELESİ*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S.713, 2011, ss.427.

Ebü't-Tayyib el Mütenebbî, Arap edebiyatının en güçlü şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Öne çıkan özellikleri arasında, aşırı övgüleri, yergileri, hikmetli sözleri bulunmaktadır. İnsan tasviri yapmakta ustadır, felsefi düşünceleri vardır.⁴⁸⁴

Ebü'l-Misk Kâfûr ise, Habeşli siyah bir köledir. İleride Mütenebbî'yi koruma altına alacak olan Kâfûr, zamanında ise İhşîdîler'in kurucusu Muhammed b. Tuğç tarafından satın alınmıştır.⁴⁸⁵ Kâfûr'un belki de en önemli özelliği bir köle olmasına rağmen Mısır'da hükümdarlık makamına erişebilmiş olmasıdır.⁴⁸⁶ Mütenebbî'nin Kâfûr'a yazdığı şiirlerde kölelik kavramı da öne çıkar. Kâfûr, zamanında zenci bir köle olduğunda dolayı Mütenebbî de eserlerine bunları yansıtmış fakat bunları kötü anlamlarından sıyrarak Kâfûr'a övgüye dönüştürmüştür.⁴⁸⁷

Fakat Mütenebbî'nin Kâfûr'un köle oluşunu kullanarak onu aşağıladığı beyitleri de bulunmaktadır.⁴⁸⁸

(Kâfûr gibi) kötü bir köle efendisine suikast kurdukça ya da ihanet ettikçe, Mısır'da (tahta geçerek) saltanatı mı yürüyecek?⁴⁸⁹
Hadım (Kâfûr) Mısır'da, (efendilerinden) kaçanların lideri oldu.
(Burada) özgürler köle, köleler ise efendi oldu.⁴⁹⁰

Burada, kölelerin efendi olduğunu söyleyen Mütenebbî'nin aslında anlatmak istediği şey Mısır'daki düzenin bozuluşudur.⁴⁹¹

Uyuyakalan Mısır'ın bekçileri tilkileri görmedi. Bu tilkiler, tıka basa karınlarını doyurdu ama üzüm salkımları tükenmedi.⁴⁹²

Mısır'ın bekçileri hükümdarlardır, tilkiler de köledir.⁴⁹³

Erdemli bir özgürün kıyafetinde var olsa da bir köle, ona kardeş olamaz.⁴⁹⁴

⁴⁸⁴ Daş, Fuat, *İki Kaside Bağlamında Mütenebbî'nin İhşîdî Hükümdarı Ebü'l Misk Kâfûr'a Methiye ve Hicivleri*, Nüsha, C.22, S.54, 2022, ss.46.

⁴⁸⁵ A.g.e., 2022, ss.47.

⁴⁸⁶ A.g.e., 2022, ss.50.

⁴⁸⁷ A.g.e., 2022, ss.51.

⁴⁸⁸ A.g.e., 2022, ss.68.

⁴⁸⁹ A.g.e., 2022, ss.64.

⁴⁹⁰ A.g.e., 2022, ss.64.

⁴⁹¹ Daş, Fuat, *İki Kaside Bağlamında Mütenebbî'nin İhşîdî Hükümdarı Ebü'l Misk Kâfûr'a Methiye ve Hicivleri*, Nüsha, C.22, S.54, 2022, ss.63.

⁴⁹² A.g.e., 2022, ss.65.

⁴⁹³ Daş, Fuat, *İki Kaside Bağlamında Mütenebbî'nin İhşîdî Hükümdarı Ebü'l Misk Kâfûr'a Methiye ve Hicivleri*, Nüsha, C.22, S.54, 2022, ss.64.

⁴⁹⁴ A.g.e., 2022, ss.65.

*Burada köle ifadesiyle Kâfûr, özgür kişi ifadesiyle Muhammed b. Tuğç'un oğlu kastedilmiştir. Çünkü Kâfûr, onun kardeşi olarak anılıyordu.*⁴⁹⁵

Mevlana'nın Mesnevi'sini de bu başlık altında almak uygundur. Mevlana'nın bu eserini yazması on yıldan fazla vaktini almıştır ve bu eser, Hüsameddin Çelebi tarafından kayda geçirilmiştir. Mesnevi'nin ana özelliği öğretici olmasıdır. Tasavvufi bilgiler sunarak, okuyucuyu bilgilendirme amacı güdülmüştür. Mesnevi'nin yüzlerce yazma nüshası bulunmaktadır. Mesnevi'de birçok kelimenin açıklamalarına yer verilmiştir. Bu kelimeler daha çok tasavvufi anlamda ele alınmıştır. Mesnevi'de yazıldığı dönemdeki (13.yüzyıl) Müslüman hâlıkın ahlak ve kültür izlerine rastlanır. Eserde aynı zamanda farklı dönemlerden ve milletlerden alınma hikayeler vardır.

Mevlana'nın Mesnevi adlı eserinde kölelikle ilgili kavramlar yer almaktadır fakat bu kavramların sadece isim olarak geçtiğini söylemek yanlış olmaz. Kölelik, câriyelik kavramlarının geçtiği hikayelerde bunlar yalnızca yüzeysel olarak kullanılmış, derinlemesine detaylara yer verilmemiştir. Bu kavramların yalnızca sosyolojik olarak var olduğu ama gerçek anlamlarının sosyolojik vurgunun üstüne çıktığı söylenebilir. Cârîyeler için hizmetçi ya da odalık kavramlarının kullanılması yerine sadece cârîye olarak bahsedilmesi buna örnek olarak verilebilir. Detaylara inilecek olursa eğer, aşkından köle olmak gibi mecazi kavramlar geçirilmiş ya da bir kölenin daha sonradan yüksek makamlara yükselişinden bahsedebiliriz. Bunun dışında Mesnevi'de bulunan hikayelerde köleler sadece birer hizmetçi olarak karşımıza çıkar.

*"Padişah ana yolda bir cârîye gördü ve bu cârîyenin kölesi oldu."*⁴⁹⁶

*"Lokman efendisinin yanındaki köleler arasında basit -bir-kişiydi. Efendi, gönüş hoşluğu için kendisine meyve getirsinler diye, kölelerini bahçeye gönderiyordu."*⁴⁹⁷

"Bir padişah iki ucuz köle aldı. O ikisinden biriyle konuşup dinledi."

*"Ey köle! Şimdi sen tulumunu dolu olarak gör de şikâyet hâlinde iyi ve kötü deme."*⁴⁹⁸

*"Padişaha mektup yazmış olan köle için hikâyeyi kısa tut."*⁴⁹⁹

*"Bir Bey kölesine "Şarap getir." dedi. Köle gitti."*⁵⁰⁰

*"Bir efendinin bir kölesi vardı; onu beslemiş, diriltmiştir."*⁵⁰¹

"Allah'ın rahmeti üzerine olsun, o söylemiştir; Sultan Gazi Mahmud'u güzelce anlatmıştır: Hindistan savaşından o yüce kişiye ganimet olarak bir köle düştü."

⁴⁹⁵ A.g.e., 2022, ss.64.

⁴⁹⁶ Mevlânâ, Mesnevi, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 2021, Ankara, ss.46.

⁴⁹⁷ A.g.e., 2021, Ankara, ss.203.

⁴⁹⁸ A.g.e., 2021, Ankara, ss.402.

⁴⁹⁹ A.g.e., 2021, Ankara, ss.513.

⁵⁰⁰ A.g.e., 2021, Ankara, ss.707.

⁵⁰¹ A.g.e., 2021, Ankara, ss.747.

Sonra onu hâlife yaptı ve tahta oturttu; onu orduya komutan seçti ve oğul diye çağırdı.”⁵⁰²

Divanların içinde bulunan şiirlerde zindan tanımlamaları vardır. Bu tanımlamalardan yola çıkılarak söylenebilir ki zindanlar sarp dağlarına konumlandırılmışlardır ve bu yüzden oraya ulaşmak zordur. Yüksek surlarla çevrilmiş askeri kale olarak da adlandırılabilirler. Hücreler ise dar ve karanlıktır.⁵⁰³

Divan edebiyatındaki kölelik, normal kölelikten farklıdır. Sanatçılar, köleliği ‘sevgiliye köle olmak, sevgilinin tutsağı olmak’ şeklinde kullanmışlardır. Şair acı çeker ama çektiği acıya karşılık sabırlı olması gerektiğini düşünür. Dehhani’nin şu gazeli buna örnektir:

*“Bir kadehle bizi sâkî gamdan âzâd eyledi
Şâd olsun gönlü anın gönlümü şâd eyledi
Bende idi bunca yıllar kaddine serv-i revan
Doğrulukla kulluk ettiğiyçün âzâd eyledi”*⁵⁰⁴

Divan edebiyatında, kölelik kavramının daha çok âşık olarak, kula kulluk etmek şeklinde ele alındığından bahsetmiştir. Bir divan şairi olan Nâbî de şiirlerinde bu kavramı böyle ele almıştır. Nâbî sevgilisini o kadar çok sevmektedir ki onun kölesi olmaya razıdır. Sevgilinin boynu için bile kul olacağını dile getirdiğini söyleyebiliriz. Nâbî, aşkı için köle olmasının üstüne bir de kendisinin âşıklığını en büyüğü olarak gösterir ve kendini Ferhâd ile kıyaslar.⁵⁰⁵

*“Kumrives tavk tutar gerden-i dil âhumdan
Bende-i kâmet-i şimşâd ki dirler o bizüz
Şevk-i Şîrîn ile biñ Kûhken olmaz hem-pâ
Kûh-ı gam kesmede Ferhâd ki dirler o bizüz”*⁵⁰⁶

⁵⁰² A.g.e., 2021, Ankara, ss.783-784.

⁵⁰³ Özgüdenli, Osman G., Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan, Zindanlar ve Mahkûmlar, Babil Yayınları, Şubat 2006, İstanbul, ss.15.

⁵⁰⁴ Çelik, Mahmut, *Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Cariyelik Anlayışı*, Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi, S.26, 2015/2, ss.36.

⁵⁰⁵ Akpınar, Şerife, “*Ki Dirler O Bizüz*” Redifli Gazellerde Divan Şairinin Kimliği, Erdem , (61) , 2011 , ss.6.

⁵⁰⁶ A.g.e., 2011 , ss.5.

Sâkib Mustafa da kendi şiirlerinde cellâtlığa yer vermiştir. Sevgilisinin süzgün bakışları sebebiyle onu cellada benzeten şair, kendisini de onun ellerine düşmüş bir şekilde anlatmıştır.⁵⁰⁷

“Hedef-i nâvek-i bî-dâd ki dirler o bizüz
Küşte-i gamze-i **cellâd** ki dirler o bizüz”⁵⁰⁸

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti, esaret düzeninin ortadan kalkması için çalışmalara başlar. Uluslararası çalışmalar da bu yüzyılda artmıştır.

Güzârî de şiirinde sevgilisine çok âşık olduğu için onun kölesi olduğunu anlatır.

“Biz Güzârî **kulunuz** ey şeh-i hurşîd-cemâl
Şâ’ir-i dehr-i nev-îcâd ki dirler o bizüz”⁵⁰⁹

Rahîkî’nin orta hâlli bir şair olduğunu tezkirelerden öğrenmekteyiz. Kendisi şiir sanatına pek yüklenmeyen, diğer şairler gibi derin anlamlar bulup bunları eserlerine aktarmayan biri olmuştur.⁵¹⁰ Rahîkî şiirlerinde açık ve anlaşılır bir dil kullanırken bunu da samimi bir şekilde yapar. Atasözleri ve deyimleri bolca eserlerinde kullanırken, bunlarla söz oyunları oluşturur.⁵¹¹ Şiirlerinde kölelik kavramına da açık ya da kapalı şekillerde rastlanmaktadır:

“dünyâda nice medh édeyin mısır ile şâmı
kuloğlu olur rûmda sultâna beraber”⁵¹²

(“Dünyada Mısır ile Şam’ı nasıl methedebilirim? Anadolu’da bir kul, oranın sultanyla bir olur.”⁵¹³)

Burada Mısır ve Şam’dan bahsedilmesinin sebebi sultan kelimesinin vali anlamında bu ülkelerin hükümdarları için kullanılmasıdır. Hz. Yusuf’un, Mısır’da bir köleyken daha sonrasında Mısır’ın yönetimine geçmesi, Mısır’da yaşamış olan Memlûklülerin aslında köle olmaları gibi durumlar buna örnek olarak verilebilir.⁵¹⁴

“âsitânın baña mesken kıldı yūsuf-cemâl

⁵⁰⁷ A.g.e., 2011 , ss.7.

⁵⁰⁸ A.g.e., 2011 , ss.6.

⁵⁰⁹ A.g.e., 2011 , ss.10.

⁵¹⁰ Zülfe, Ömer, *Rahîkî [Ö. 953/1546] ve Şiirleri*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 21, 2009, ss.172.

⁵¹¹ A.g.e., 2009, ss.173.

⁵¹² A.g.e., 2009, ss.182.

⁵¹³ A.g.e., 2009, ss.182.

⁵¹⁴ Zülfe, Ömer, *Rahîkî [Ö. 953/1546] ve Şiirleri*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 21, 2009, ss.182.

rûm şāhı bir kûlın şan mışra sulţān eyledi”⁵¹⁵

(“O Yusuf yüzlü, eşiğinde bana yer ayırdı; Anadolu sultanı bir kulunu Mısır’a sultan tayin etti.”⁵¹⁶)

*“Mülk-i mışra nitekim bir bendesin sulţān eder
Bir kûlın şalsın diyār-ı çīne hākān eylesün*”⁵¹⁷

(“Bir kölesini Mısır’a sultan tayin ettiği gibi, bir kulunu da Çin diyarına hakan yapsın.”⁵¹⁸)

Rahîkî yukarıdaki beyitlerde köleliği gerçek anlamıyla kullanmıştır fakat bunu divan edebiyatı şairleri gibi romantik anlamda kullandığı beyitleri de vardır:

*“Olalı şol pâdişāh-ı mülk-i hüsnüñ bendesi
Ser-ḥad-i hicrānda dā’im şehr-i zillet beklerüz*”⁵¹⁹

(“Şu güzellik ülkesinin padişahına köle olalı, ayrılık hududunda sürekli zillet şehrini bekleriz.”⁵²⁰)

*“Ölince āsitānuñda rahîkî
Kemīne çākerüñdür éyü yatlu*”⁵²¹

(“Ey Sevgili! Rahîkî, senin eşiğinde ölünceye kadar iyi kötü bir kölendir.”)⁵²²

3 Kasım 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilir ve böylece Osmanlı Devleti meşrutiyete yönelir. 28 Aralık 1846 tarihinde İstanbul’da bulunan esir pazarı Sultan Abdülmecit emriyle kapatılır.⁵²³ 19. yüzyılda büyük darbe alan esaret düzeni, 20. yüzyılda neredeyse tamamen ortadan kaldırılır.⁵²⁴

⁵¹⁵ A.g.e., 2009, ss.182.

⁵¹⁶ A.g.e., 2009, ss.182.

⁵¹⁷ A.g.e., 2009, ss.182.

⁵¹⁸ A.g.e., 2009, ss.182.

⁵¹⁹ A.g.e., ss.183.

⁵²⁰ A.g.e., 2009, ss.183.

⁵²¹ A.g.e., 2009, ss.193.

⁵²² A.g.e., 2009, ss.193.

⁵²³ Taşbaş, Fatih Alper, *Esir Olmak Mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatı’nda Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları*, Yeni Türk Edebiyatı, S.21, Nisan 2020, ss.92.

⁵²⁴ A.g.e., 2020, ss.92.

4.4. Tanzimat Edebiyatında Kölelik

19. yüzyılda yaşanan olaylardan Türk edebiyatı da etkilenir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle beraber yazarlar Batılı türde eserler vermeye başlarlar ki bunlara roman, tiyatro, hikâye gibi türler dahildir. En sık işlenen temalar arasında görücü usulü evlenmek ve bu evliliğin yol açtığı sorunlar, kadın ve çocuk eğitimi, yanlış Batılılaşma, köy hayatı ve esaret vardır.⁵²⁵ Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid, Sami Paşazade Sezai gibi yazarların modern romanın temelini attıkları düşünülmektedir. Bunun en önemli sebebi de romana yazılacak yeni temalar eklemeleridir. Bu temalar arasında kölelik de vardır. Köleliği, köle ticaretini eserlerinde işleyen Ahmet Mithat, Sami Paşazade gibi yazarlar, bu sistemin ne kadar kötü olduğunu vurgulayarak okuyucularına da aynı düşünceleri aşılamak istemişlerdir.⁵²⁶ Örneğin, Ahmet Mithat'ın eserlerinde kadının düşüşü engellenebilir ve bu da ancak kadını köle, satılık bir eşya gibi görmekten vazgeçerek yapabiliriz.⁵²⁷

Tanzimat Edebiyatı sanatçıları ise eserlerinde daha çok günlük hayatı işlediklerinden ötürü kölelik kavramını ele almışlardır. Romanlarda câriyeler ise, daha çok iyi taraflarıyla işlenmişlerdir. Ayrıca bu dönem eserlerinde hürriyet ve esarete de yer verilmiş, bu kavramlar birlikte ele alınmışlardır.

19. yüzyılda kölelik Avrupa'da tamamen kaldırılmıştır ama köle ticareti son bulmaz. Osmanlı Devleti'nde de imparatorluğun son yılında hâla köle ticareti yapılmaktaydı. Osmanlı topraklarında köle olarak en çok kadınlar tercih edilmiştir. Fransız İhtilali sebebiyle yayınlanan İnsan Hakları Beyannamesi'nden sonra bundan etkilenen sanatçılar, eserlerinde esaret temasına ağırlık vermişlerdir.

Fransız İhtilali'nin ilanı edildikten sonra insan hakları dahil olmak üzere toplumsal değerlere daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Tabii bu durum ve durumun getirdiği siyaset de sanata yansımıştır. Roman ve hikayelerde hapishaneler de böyle işlenmeye başlamıştır. Yazarlar, hapishaneleri eserlerinde insanların hürriyetlerinden tamamen uzaklaştırıldığı, fiziken ve psikolojik olarak ağır şartlar altında bırakıldıkları bir yer olarak yazmışlardır ve bu acı gerçekler de okuyucuların dikkatini çekmiştir.

⁵²⁵ A.g.e., 2020, ss.93.

⁵²⁶ Boratav, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat 1, Adam Yayıncılık, Ağustos 1982, ss.313.

⁵²⁷ A.g.e., 1982, ss.314.

Yazarlar, eserlerini yazarlarken gerçek hayattan veya kendi hayatlarından esinlenirler. Hapishane temasında ise yazarların bu açıdan etkin olduğu görülür. Dostoyevski, Oscar Wilde gibi isimler hapse girmişler ve böylece metinlerinde hapishane olgusuna yer vermişlerdir. Türk Edebiyatı'nda da durum farklı değildi. Namık Kemal, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali gibi yazarlar hapishanede bulunmuşlar ve bunu metinlerine aktarmışlardır. Toplumsal gerçekçi edebiyat anlayışı, hapishane, tutukluluk gibi temaların işlenişini daha çok ön plana atmıştır.

Savaş, edebiyata kaynak olan önemli unsurlardan biridir. Savaş sonucu ortaya çıkan kahramanlık, şehitlik, esaret gibi temalar edebiyat eserlerinde çokça kullanılmışlardır.

Tanzimat dönemi eserlerinde okuyuculara esaretin ne kadar kötü bir şey olduğundan bahsedilirken insanın özünde özgür bir varlık olduğu söylenir. Bu dönemde köle ticareti oldukça yaygın bir durum olduğu için, sanatçılar bu durumu eserlerinde (özellikle roman ve hikayelerinde) işlemişlerdir. Hürriyet konusu bu dönemde oldukça hassas bir konudur. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa başta olmak üzere birçok sanatçı bu konuyu işlemiş ve okuyucularıyla paylaşmışlardır. Namık Kemal'in 'Hürriyet Kasidesi' buna önemli bir örnektir.⁵²⁸

Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin kaynaklarını oluşturan dört bölge bulunmaktadır: Kafkasya, Afrika, Arabistan ve Kuzey Afrika. Tanzimat dönemi romanlarında kullanılan bölge ise ağırlıklı olarak Kafkasya bölgesidir.⁵²⁹

Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Samipaşazade Sezai, esaret temasını işleyen Tanzimat dönemi yazarlarındandır. Bu konuyu işlemelerindeki başlıca sebeplerin ilan edilen istibdat yönetimine karşı hürriyet fikrini aşlamak ve Samipaşazade Sezai, Ahmet Mithat gibi yazarların annelerinin Kafkasya kökenli olmalarıdır.⁵³⁰

Köle kaynakları çoğunlukla savaş esirleri olsa da kaçırılma olaylarının da göz ardı edilmemesi gerekir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* adındaki eserinde bu duruma rastlanmaktadır. Esmâ adlı karakter, babası tarafından esircilere satılarak köle edilir.

⁵²⁸ Karabulut, Mustafa, *Tanzimat Dönemi Romanlarında Hürriyet ve Esaret İzlekleri*, Türk Dili, S.724, 2012, ss.322.

⁵²⁹ Çağın, Sabahattin, *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kafkasyalı Köleler*, Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, S.8, 2013, ss.119.

⁵³⁰ Çağın, Şerife, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Eserlerinde Esaret*, Yeni Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi, S.14, 2016, ss.26.

*Aynı durum Faik Bey ile Nuridil Hanım'ın Sergüzeşti'ndeki Beycuk için de geçerlidir. On iki yaşında küçük bir çocuk olan Beycuk, bir esirci tarafından kaçırlır. Esirci yol boyunca ona eziyet ederken çocuk hep biraz sonra ağabeylerinin ve akrabalarının arkadan yetişip kendisini kurtaracaklarını düşünmektedir. Bu şaşkınlık bir süre sonra umutsuzluğa dönüşür ve bir ara bu umutsuzluğunu esirciye de söyler. Esirci bir süre sonra ailesinin bu durumdan haberdar olduğunu, kendisi için onlara elli manat para verdiğini, kendisine yaptığı eziyetin bu parayı vermesinin acısından olduğunu söyler. Burada yazar-anlatıcı söz alır ve esircinin doğru söylemeyebileceğini anlatmak ister.*⁵³¹

Sanatçılar esareti ve hürriyeti aynı anda ele almışlardır. Namık Kemal'den Ahmet Mithat Efendi'ye kadar bu konular üzerinde durulur. Servet-i Fünun döneminde de bu konuların işlenmesi sürmüştür. Eserlerde anlatılan konular genellikle esirlerin vatan özlemleri, esirler ve efendilerin aşklarıdır.⁵³²

Esaretin işlendiği romanlara genellikle kötü bir son yazılmıştır. Bunlara örnek olarak *Esaret*, *İntibah*, *Sergüzeşt* ve *Zehra* romanları verilebilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Esaret* adlı romanı birbirini seven ve köle olan Fıtnat ve Fatin'in intihar etmesiyle sonlanırken Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserinde ise Dilaşub Ali Bey için ölür.⁵³³ Fakat bu temanın işlendiği romanların hepsinin kötü sonla bittiğini söylemek yanlış olur. Mutlu sona sahip esaret temalı romanlar da bulunmaktadır. Örneğin, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey'le Rakım Efendi* adlı eserinde köle olan Canan, romanın sonunda evin hanımı statüsüne yükselir.⁵³⁴

Tanzimat Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde hapse girmiş çok sayıda yazarla karşılaşılır. Bunun yanında esir bir aileden gelen yazarlar da vardır. Durum böyle olduğu için, bu yazarlar eserlerinde esaret, hapishane, zindan gibi kavramlara çokça yer vermişlerdir.

Hapse girmiş olan şairler, hapiste bulundukları süreç içerisinde güçsüzlük, yaşlılık, zayıflık, belin bükülmesi, yüzün sararması, saçın beyazlaması, yalnızlık, kimsesizlik, aile ve sevilene özlem, dostların vefasızlığı, karamsarlık, ümitsizlik, yoksulluk, borç gibi durumlardan şikâyet etmişlerdir. Hapishaneler, içeride olan insanlar için

⁵³¹ Çağın, Sabahattin, *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kafkasyalı Köleler*, Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, S.8, 2013, ss.121.

⁵³² Karabulut, Mustafa, *Tanzimat Dönemi Romanlarında Hürriyet ve Esaret İzlekleri*, Türk Dili, S.724, 2012, ss.323.

⁵³³ Çağın, Sabahattin, *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kafkasyalı Köleler*, Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, S.8, 2013, ss.122.

⁵³⁴ A.g.e., 2013, ss.122.

psikolojik olarak ağır bir ortamdır. Hapse girmiş olan yazar ve şairler de bu psikolojiyi eserlerine yansıtmışlardır.⁵³⁵

Hücre çok dar olduğundan dolayı esirlerin hareket olanağı kısıtlıdır. Esirler bu hücrelerde elleri ve ayakları zincirli bir şekilde tutulurdu. Şairler bu zincirleri yılan ve ejderhaya benzetmişler ve dağ kadar ağır olduklarını yazmışlardır.⁵³⁶

Şairlerin zindanları tasvir ettikleri şiirlerinde acı ve üzüntüye de rastlanır. Esirler zindanlarda geçirdikleri geceler boyunca yıldızları seyrederdiler. Hapse girmiş bazı şairlerde delilik (*divanagî*) belirtileri oluşmuştur.

Zindanlar, şairler üzerinde tamamen olumsuz etkilere sahip olmamışlardır. Olumlu etkileri de vardır ve bunlar şairleri düşmanlarından gelecek zararlardan uzak tutması, hayal dünyasını besleyerek onları daha üretken hâle getirmiş olması gibi durumlardır. Zindanda geçen zorlu hayat, şairlere kuvvetli şiirler yazdırmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde esaret konusunu ilk işleyen sanatçı Ahmet Mithat Efendi olmuştur ve bu konuyu işlediği eserinin adı 'Esaret'tir. Ahmet Mithat'ın eserlerinde esaret konusu sık sık görülür fakat bunu esareti kendisi benimsediği için değil; esir insanlara olan acıma duygusundan dolayı yapar. Özellikle Ahmet Mithat'ın kölelik temasını çokça işlemesinin en önemli nedenlerinden biri annesinin o tür bir hayat yaşamış olmasıdır.⁵³⁷

4.5. Cumhuriyet Edebiyatında Kölelik

Osmanlı Devleti'nde yurtdışına eğitim için giden aydınlar, dönüşleriyle edebiyata bir yenilik getirmişler ve cumhuriyet dönemi edebiyatının temellerini atmışlardır. Bu edebiyat, milli edebiyatla da oldukça benzeşmektedir. Şiir, roman ve hikâyelerin ağırlıklı verildiği bu dönemde, eserlerin konusunu istiklal oluşturmaktadır. Cumhuriyet dönemi edebiyatı, milli edebiyatın başladığı hâlkın içine girme olayını devam ettirir ve Türk hâlkını edebiyatla iyice bütünleştirir. Gerçekçiliğin hâkim olduğu bu dönemde, hâlkın arasına girerek eserler verilmesi de kölelik sisteminin yazar ve şairlerin işlediği konulardan biri olmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemin

⁵³⁵ Özgüdenli, Osman G., *Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan*, Zindanlar ve Mahkûmlar, Babil Yayınları, Şubat 2006, İstanbul, ss.21.

⁵³⁶ A.g.e., 2006, ss.18.

⁵³⁷ Çelik, Mahmut, *Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Cariyelik Anlayışı*, Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi, S.26, 2015/2, ss.36.

başlıca yazar ve şairleri arasında Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Orhan Kemal gibi isimler verilebilir. Biz de bu dönemin çeşitli sanatçılarından, çeşitli eserlerinde verdikleri kölelik ile ilgili detayları inceleyeceğiz.

Nazım Hikmet'in hapisanede yazdığı “Yusuf ile Menofis ve Ferhad ile Şirin, Mehmene Banu ve Demirdağ Pınarının Suyu” oyunları, yazarın daha yaratıcı olduğu bir zaman diliminde ortaya çıktığı için diğer oyunlarına göre daha derinlerdir. Memleketimden İnsan Manzaraları, hapisanede tanıştığı insanları Anadolu insanı çerçevesinde tasvir eder.⁵³⁸ Ayrıca Nazım Hikmet, Kurtuluş Savaşı yıllarından bir anısını anlatırken Türk Ocağı'nın açılış töreninde dinlediği bir şiiri paylaşır. Şiirin adı Kırk Haramilerin Esiri'dir ve bu şiirde, haydutların reisi olan kişi esirinin bir kolunu kestirir. Fakat esir, yiğit çıkar ve reisin cellâtlarına meydan okur. Böylece reis, esirin diğer kolunun da kesilmesini emrediyor fakat tam o sırada esirin elinde bir balta beliriyor.⁵³⁹

Hâlit Ziya Uşaklıgil eserlerinde esaret temasına ve esirlere çokça yer verir. Bunun en büyük sebebi küçük yaşlarda esirlerle aynı hayatı paylaşmış olmasından kaynaklanır. Abdülhak Hamit Tarhan, eserlerinde esirleri iyi yürekli, yardımsever insanlar olarak yazmıştır.⁵⁴⁰

Hâlit Ziya'nın Onu Beklerken adını verdiği hikayesinde de kölelik ele alınmıştır. Bu hikâyenin baş kahramanı ergenlik çağındaki genç bir kızdır ve Afrika'dan İstanbul'a köle olarak getirilmiştir. Üstelik bu kız evlidir ve ailesinden kopararak köle yapılmıştır. İstanbul'a getirildiğinde bir konağa yerleştirilir. Bu konakta da bu genç kız gibi yabancılar bulunmaktadır ve hepsi de aynı şekilde ailelerinden alınıp getirilmişlerdir. Bu hikâyede aslında dikkat çekilmek istenen nokta köle ticaretinin ne kadar insanlık dışı bir sistem olduğudur.⁵⁴¹

⁵³⁸ Mığdıs Şeker, Linda, Bogenç Demirel, Z. Emine, *Nâzım Hikmet'in Edebiyat Alanındaki Konumuna ve Eserlerinin Çeviri Yoluyla Dolaşımına Kısıtların Olumlu Etkileri*, Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi, S.29, Güz 2020, ss.102.

⁵³⁹ Boratav, Pertev Naili, *Folklor ve Edebiyat 1*, Adam Yayıncılık, Ağustos 1982, ss.408.

⁵⁴⁰ Taşbaş, Fatih Alper, *Esir Olmak Mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatı'nda Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları*, Yeni Türk Edebiyatı, S.21, Nisan 2020, ss.97.

⁵⁴¹ Güneş, Mehmet, *Ayın Süretinde Özyurdu ve Anneyi Bulmak Halit Ziya'nın 'Onu Beklerken' Hikâyesi*, Ahmet Haşim'in Şi'r-i Kamer Adlı Şiir Kitabı ve Radu Mihaileanu'nun Bir Şans Daha Filminde Ay ile Söyleşi, Servet-i Fünun Dergisi ve Servet-i Fünun Topluluğu Edebiyatı, ed. Ali Kurt, Gölcük Belediyesi Yayınları, 2020, ss.417-419.

Türk edebiyatında gerçekçi eserlerin öncüleri Kemal Tahir ile Orhan Kemal'dir. Kemal Tahir tarafından yazılmış *Karılar Koşuşu* (1974) adlı roman, yazarın Malatya Cezaevi'nde kendisinin ve ikinci dünya savaşı dönemindeki Türkiye'de hapse girmiş Anadolu kadınlarının yaşadıklarını anlatır. Orhan Kemal tarafından yazılmış *72. Koşuş* (1954) adlı eser ise hapishane ortamını, insanları, sevgiyi, dostluğu anlatır.⁵⁴²

Orhan Kemal'in hapishanede geçirdiği yıllarda şiirlerine bir bunalı duygu yansımıştır. Özgür olmaktan oldukça uzak oluşunu anlattığı şiirlerinin sayısı fazladır. Şiirlerinde daha çok bunalmışlığı, eşine ve kızına duyduğu özlemi, hayatın zorluklarını, hapishanenin insanı baskılamasını ve mahkumları işlemiştir. Orhan Kemal'in şairliği hapishane yıllarının öncesine dayanır. Acemi de olsa şiirler yazmıştır.⁵⁴³

Orhan Kemal, "Karıma Mektup" eserini hapishaneden, eşi Nuriye Hanım'a yazmıştır ve mektup formunda bir eserdir. "Ormancı Alaaddin Bey" adlı eserini Bursa Cezaevinde yazmıştır. Orhan Kemal, hapishane ortamında bulunduğu sürece burada her kesimden insana tanık olmuş, bu insanları eserlerine gerçek insan hikayeleri olarak yansıtmıştır. Ormanıcı Alaaddin Bey eseri de buna dahil edilebilir. Orhan Kemal'in mahkumları konu aldığı iki diğer şiiri ise, "Bir Kış Gecesi" ve "Gariboğlu"dur. Bu şiirleri de Bursa Cezaevinde yazmıştır.⁵⁴⁴

Orhan Kemal, hapishanede geçirdiği yıllarda hayata karşı farklı bakış açıları kabullenmiştir. Bazen yaratıcıya isyan etmiştir, bazense tek felsefesinin Allah olduğunu söylemiştir ve bazen de intihar etmek istemiştir. Yolcu şiirinde 'kuş' simgesi kullanılmıştır ve bu, hapishanede bulunduğu için özgürlüğe duyduğu özlemi bu şekilde yansıttığı düşünülebilir. Şair, hapishanede bulunduğu için umutsuzluğa kapılmıştır ve bu yüzden hayata olumlu bakamaz. Bedbinlik şiirinde de aynı hislere rastlanır. Şairin gurbet yüzünden bunalıma girmesi, hapishanenin boğuculuğuyla birleşince bunalısının asıl sebebi hâline gelir.⁵⁴⁵

⁵⁴² Akpınar, Soner, *Kerim Korcan'ın Hikâye ve Romanlarında Hapishane*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 17, 2 (2010), ss.23.

⁵⁴³ Atay, Dinçer, *Orhan Kemal'in Şiirlerinde Hayat ve Mekân Kaynaklı Bungunluk*, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C.4, S.3, Eylül 2020, ss.186.

⁵⁴⁴ Demiryürek, Meral, *Orhan Kemal'in Şiirlerine Kurgusal Bir Bakış*, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C.4, S.3, Eylül 2020, ss.55.

⁵⁴⁵ Atay, Dinçer, *Orhan Kemal'in Şiirlerinde Hayat ve Mekân Kaynaklı Bungunluk*, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C.4, S.3, Eylül 2020, ss.194.

Orhan Kemal, şiirlerinin büyük bir kısmını hapishane ortamında yazmıştır. Bunalmışlık hâlinin şiirlerine en çok yansıdığı dönem de hapishanede geçirdiği dönemlerde olmuştur. Özgürlüğünden mahrum kalması, yalnızlık çekmesi şiirlerinde bolca vardır. Mekân tasvirine de ağırlık vermiştir. Tutuklanmanın Orhan Kemal’e olan etkisi şiirlerinde belirgin bir hâldedir.⁵⁴⁶

Duvarlar şiirinde hapishanede geçirdikleri yıllarda duvarlarla bakışan mahkumları tasvir etmiştir. Hapishane şiirinde duvarlar ruhu bunaltan, sıkıntı veren semboller olarak anlatılmıştır. Duvarlar orada hapishaneyi hatırlatmak için vardır. Orhan Kemal, genç yaşta hapishaneye girdiği için hayallerini yansıtamamıştır çünkü araya mekân yüzünden oluşan bunalmışlık girmiştir. Şair, farklı bir dünyayı arzular. Bunaltı şiirinde de hapishaneden kaynaklanan duvarların insanı bunaltması vardır. Koşuşlar şiiri de buna örnektir. İstirap şiirine de karısına ve kızına duyduğu özlem sebebiyle artan bunalmışlığını yansıtmıştır.⁵⁴⁷

Hâlit Ziya Uşaklıgil’in birçok eserinde olduğu gibi esaret temasını yazdığı eserlerinde de çocukluğunda veya gençliğinde içinde bulunduğu mekânlar hâkim olmuştur. Roman ve hikayelerinde bulunan kişiler bu mekânlar etrafında gelişmiştir. Dadı, bacı, uşak sıfatlarına sahip kişilere, yazarın eserlerinde rastlanır.⁵⁴⁸

Esir sınıfından olan yazarların yanında Türk edebiyatında esaret teması işleyip de esir sınıfından olmayan yazarlar da vardır. Esaret temasının eserlerdeki hükmü, yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür. Yazarlar esaret teması işleyerek okurlara esaretin zararlı bir düzen olduğunu, esirlerin eziyet çektiklerini anlatmışlardır ve hepsi esaret düzeninin ortadan kaldırılması gerektiği fikrinde buluşur.⁵⁴⁹

Yazarlarımızdan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in ünlü şiirlerinden biri olan “Annemin Derdi” adlı eserinde, kadın meselesi öne çıkarılmıştır ve bu mesele, esaret meselesiyle beraber işlenmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ A.g.e., Eylül 2020, ss.197.

⁵⁴⁷ Atay, Dinçer, *Orhan Kemal’in Şiirlerinde Hayat ve Mekân Kaynaklı Bungunluk*, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C.4, S.3, Eylül 2020, ss.201.

⁵⁴⁸ Çağın, Şerife, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Eserlerinde Esaret*, Yeni Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi, S.14, 2016, ss.41.

⁵⁴⁹ Taşbaş, Fatih Alper, *Esir Olmak Mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatı’nda Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları*, Yeni Türk Edebiyatı, S.21, Nisan 2020, ss.103.

⁵⁵⁰ Kılıçkaya, Derya, *HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER’İN ANNEMİN DERDİ ŞİİRİNDE ESARET VE KADIN MESELESİ*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S.713, 2011, ss.436.

Attila İlhan'ın eserlerindeki karakterler hapishane ortamında bulunmuş kişilerdir. Hapishanede bulunmaktan ve bu mekânda yaşadıklarından dolayı yıpranmışlardır. *Artık hiçbir tehlike olmasa bile takip edildiğini, tutuklanacağını, hapse atılacağını düşünerek hayatını devam ettirmekte zorlanırlar.*⁵⁵¹ Attila İlhan'ın hapishane temasını anlattığı romanlarında gergin bir atmosfer hakimdir. *Dönem romanlarında toplumsal değişimlerin ve olayların bireyler üzerindeki etkisi, hapishane ve tutukluluk ihtimalinin de verdiği korkuyla, bir gerilim olarak dışa vurur kendini.*⁵⁵² Hapishanede bulunmuş karakterler dışında, eserlerde hapishaneye girmekten korkan karakterler de bulunur. Bu karakterlerin hissettikleri gerilim olarak esere yansır.

Sezai Karakoç, diriliş kavramını eserlerinde öne çıkarmayı seven bir şairdir. *Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine*, adlı şiirinde de bu kavramı ele almıştır fakat aynı zamanda, bizim konumuz çerçevesinde, bu şiirde kölelik sistemiyle ilgili kavramlara da rastlanmaktadır.⁵⁵³

“Ey aşkın kutlu kitabı
Uçarı hayallere yataklık eden
Peribacalarının yasağı
Gönlümün *cellâdı* acı mezmur
Bana bıraktığın yazıt bu mudur
Ölüm geldi bana düğün armağanın gibi”⁵⁵⁴

Mezmur, kaynaklarda “Hz. Dâvud’a indirilen ve onun güzel sesiyle okuyarak hâlka duyurduğu Zebur isimli ilâhî kitabın sûrelerinden her biri, mizmar.” olarak geçer.⁵⁵⁵ Burada cellât kelimesi, gerçek anlamıyla değil de mecazi anlamıyla ele alınmıştır. Bu ilahi, şairi öylesine etkilemiştir ki onu gönlünü parçalayan bir cellât olarak tanımlamıştır.

⁵⁵¹ Akıncı Almaz, Merve, Attilâ İlhan'ın Romanları ve Şiirlerinde Hapishane ve Tutukluluk Teması, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Programı, 2016, ss.8.

⁵⁵² Akıncı Almaz, Merve, Attilâ İlhan'ın Romanları ve Şiirlerinde Hapishane ve Tutukluluk Teması, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Programı, 2016, ss.25.

⁵⁵³ Karaca, Hünkâr, *Zamana Adanmış Sözler “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” Şiirine Bir Bakış*, Türk Dili, Kasım 2017, Yıl: 68, S.791, ss.18.

⁵⁵⁴ A.g.e., Kasım 2017, Yıl: 68, S.791, ss.24.

⁵⁵⁵ Kubbealtı Lugati, Mezmur, 27.07.2022, <http://lugatim.com/s/mezmur>

Yönelişler dergisi, 1981 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Dönemsel farkındalıkları ele alan bir dergi olduklarını kendileri söyleyen Yönelişler, bunu yaparken sanat ve edebiyatı kullanmışlardır. Dergide yere verdikleri türler arasında hikâye, roman, makale, deneme, sohbet vardır.⁵⁵⁶ Dergi, ayrıca Afrika edebiyatına ait çeviriler de yapmışlardır. Bu dergide yayımlanan bazı çeviri eserlerde ise kölelik kavramına rastlanmaktadır.⁵⁵⁷

Fenton Johnson, Yetti, Şiir, S.3, s.43, Yağız Ekin: Bu şiirde bir bıkmışlık işlenmektedir. Şair, kölelikten ve hizmet ettiği beyaz insandan bıkmıştır.⁵⁵⁸

“At çocukları ırmağa, uygarlık bize çok verdi
Ölmek iyidir, büyüyüp
Renkli ırktan olduğunu fark etmektense.
Ört yıldızları gökte. Yıldızlar imliyor
Kaderimizi ki belirledi benimkini.
Yetti uygarlık”⁵⁵⁹

Robert Hayden, Frederic Douglas, Yer, Şiir, S.4, ss.44-45, Yağız Ekin: Frederic Douglas Afrika asıllı bir Amerikan olmasının yanında köle karşıtı biridir. İsminin verildiği bu şiir ise özgürlükle mücadele ödediği bedelleri anımsamayı hedefler.⁵⁶⁰

Etheridge Knight, Taşı delen Bakışlar, İntiharı Düşünen Kara Şairler İçin, Şiir, S.5, s.44-45, Yağız Ekin: İntiharı Düşünen Kara Şairler şiiri, umutsuzlara umut vermeyi amaçlayan bir eserdir. Bu umutsuzlar olarak bahsedilen kişiler ise köle karşıtlarıdır. Şairlerin eserlere yansıttığı olaylar sayesinde Afrikalı hâlkın sesi duyulmaktadır.⁵⁶¹

İmamu Amiri Baraka, Bazı Kimselerin Anlamaması Gereken Bir Şiir, Dün Arıyorken Seni İşte Çıkageldin Bugün, Şiir, S.6, s.31-34, Yağız Ekin: Bazı Kimseler Anlamaması Gereken Bir Şiir adlı eserde üç tema işlenmektedir. Bunlar: Sömürge, kölelik ve umutsuzluktur. Sistemin, siyahî insanların elinden nasıl özgürlüklerini aldığını anlatır.⁵⁶²

⁵⁵⁶ Naldemir, Leyla, *Yönelişler Dergisinde Esmer Kültür: Afrika Kökenli Şarkı ve Yazarların Eserleri*, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C.4, S.8, 2018, ss.87-88.

⁵⁵⁷ A.g.e., 2018, ss.89.

⁵⁵⁸ A.g.e., 2018, ss.92.

⁵⁵⁹ Naldemir, Leyla, *Yönelişler Dergisinde Esmer Kültür: Afrika Kökenli Şarkı ve Yazarların Eserleri*, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C.4, S.8, 2018, ss.92.

⁵⁶⁰ A.g.e., 2018, ss.93.

⁵⁶¹ A.g.e., 2018, ss.93.

⁵⁶² A.g.e., 2018, ss.93.

Wole Soyinka, Çağdaş Afrika Edebiyatında Dinsel Faktörler, Nesir, S.9, ss.34-39: Çağdaş Afrika Edebiyatında Dinsel Faktörler, beş eser incelemesinden oluşan bir yapıttır. Bu beş eserden biri olan Dou Bois'in Özgürlük Efsanesi adlı yazısında ise özgürleşen kölelerin aslında kendi kültürlerine dönmeyip Batı kültürüne adapte oldukları anda gerçekten köleleştikleri anlatılmaktadır.⁵⁶³

Larry Neal, Malcom'u İzleyen Yaz, Malcom X-Bir Yaşam Öyküsü, Şiir, S.10, ss.37-40, Yağız Ekin: Malcom X-Bir Yaşam Öyküsü adlı eserde, Malcom-X'in yaşamış olduğu sıkıntılar anlatılır.⁵⁶⁴

*"Amerika en büyük
Tutuklayıcı ve kökümüz içerde.
Kara ruhlar
Göçmen kuşlar gibi muhteşem."
Bu dizeler Malcom ile diğer siyahilerin esaretini ifade etmektedir.*⁵⁶⁵

Yusuf İman, Sev Düşmanı, Şiir, S.18, s.42: Bu şiir daha çok sömürgecinin ne kadar zararlı bir şey olduğunu anlatmaktadır. Afrikalılar'a yapılan sömürge ise şiirde işlenen asıl unsurdur.⁵⁶⁶

*"Esir gemilerine getirsinler, gemiden denize atsinlar
Sev düşmanı
Dilin uzaklaşsın kültürün kaybolup gitsin
Sev düşmanı"*⁵⁶⁷

Burada siyahilerin yaşadığı zorluklar anlatılırken, düşman ise onların bu zorlukları yaşamasına sebep olan beyaz adamdır.⁵⁶⁸

Nurullah Genç önemli bir Türk edebiyatı sanatçısı olmasının yanında, 1980 sonrasında faaliyet göstermiş biridir. Yirmiye yakın şiir kitabı ve üç roman yazmıştır. Eserlerinin temelini din, gelenek ve milli duyarlılık oluşturur. Üstünde durduğu temalar ise daha çok aşk, hüzn, karamsarlık ve sevgidir. Bu temaları Türk dünyasının gelenek ve inanç dünyasıyla birleştirerek okuyucuya sunar.⁵⁶⁹ Nurullah Genç hakkında yapılmış birçok

⁵⁶³ A.g.e., 2018, ss.95.

⁵⁶⁴ A.g.e., 2018, ss.95.

⁵⁶⁵ A.g.e., 2018, ss.95.

⁵⁶⁶ A.g.e., 2018, ss.96.

⁵⁶⁷ Naldemir, Leyla, *Yönelişler Dergisinde Esmer Kültür: Afrika Kökenli Şarkı ve Yazarların Eserleri*, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C.4, S.8, 2018, ss.96.

⁵⁶⁸ A.g.e., 2018, ss.96.

⁵⁶⁹ Oğul, Emin, Nurullah Genç'in Şiir Dünyası, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019, ss.5.

çalışma vardır. Bunlardan bazıları *iki yüksek lisans tezi, bir deneme kitabı, bir özel sayı ve makale çalışmalarıdır.*⁵⁷⁰

Bu çalışmalardan biri de Hadi Bulut'a aittir ve "Nurullah Genç'in Bilardo Telmihleri Kitabında Bir Alegori Olarak Bilardo" adında bir makaledir. Bu makalede incelenen eserler arasında Nurullah Genç'in şiir kitabının ilk şiiri "Kralın Canı Sıkkın" da bulunmaktadır. *Bulut'a göre bu şiirde bilardonun icadıyla efendi köle arasında bir ilişki kurulmuştur.*⁵⁷¹ Nurullah Genç'in bazı şiirlerin ölüm motifi kullandığı da bilinmektedir ve bunu da en çok cellât motifini kullanarak yapar.⁵⁷²

*"Cellât vur boynumu, tükensin sızı"*⁵⁷³

Buradaki dizelerde şair, celladı buhranlı hayatından kurtuluşu olarak betimlemektedir.⁵⁷⁴

*"Kralın canı sıkkın topları getirin
Hindistan'ı, Bermuda'yı
Barbados'u, Solomon Adalarını
Renkleri özürlü, çılgınlıkları, sevdaları,
Afrika'dan, Amerika'dan yerliler
Toplayın getirin
Top'layın getirin"*⁵⁷⁵

Nurullah Genç, burada İngiliz Krallığı'nın zihniyetini inceleyip ortaya koymaktadır. Emperyalist bir zihniyete sahip olan İngiliz Krallığı, dizelerde bahsedilen yerleri ele geçirmeye çalışmaktadır ve burada yaşayan insanların renklerinden dolayı onları öteki kabul etmekte, onları köle olarak kullanmak istemektedir.⁵⁷⁶ Genç, şiirlerinde mağdur edilmiş insanların sesi olmaya özen gösterir. İnsanlara bu konularda düşünceleri için yol gösterirken, köle, Afrika gibi göndermeler yaparak şiirlerinde mesajlara yer verir.⁵⁷⁷

"Kölenin İntihar Mektubu" adlı eserinde kölelik gibi acımasız bir sistemin varlığını insanların yüzüne çarpar.

⁵⁷⁰ A.g.e., 2019, ss.5.

⁵⁷¹ A.g.e., 2019, ss.9.

⁵⁷² A.g.e., 2019, ss.38.

⁵⁷³ A.g.e., 2019, ss.38.

⁵⁷⁴ A.g.e., 2019, ss.38.

⁵⁷⁵ A.g.e., 2019, ss.46.

⁵⁷⁶ Oğul, Emin, Nurullah Genç'in Şiir Dünyası, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019, ss.46.

⁵⁷⁷ A.g.e., 2019, ss.60.

*“Kaçınıcı **kölenin** intihar mektubudur bu
Kıpkızıl bir asuman sunarak ömrümüze
Kim bilir hangi duman bekleyecek
Ay doğunca, sarsacak esrarlı bebekleri
Kölenin intiharı düşecek ağıtlar defterinden
Şimdi yalnız zincirler, zindanlar konuşuyor”*⁵⁷⁸

Burada şairin köleliğin üstünde durmasının sebeplerinden biri de insanlar arasındaki eşitliğe dikkat çekmek istemesindendir. İntihar, zincir gibi anahtar kelimeler ise bize şairin, kölelik sistemini eleştirmesiyle ilgili ipuçları verir.⁵⁷⁹

Mehmet Atilla Maraş, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı şairlerinden biridir. İlk şiir kitabı 1976 yılında yayınlanmıştır. Şiirlerinde daha çok mekânları anlatan şairin incelediği coğrafyalar İslam ve Batı’ya, Anadolu’nun bazı kentlerini de merceği altına almıştır.⁵⁸⁰

*“Kralı gördüm kralı
Etrafında perende atan soytarıları
Karanlık mahzenleri, malikaneleri
Topa tutulmaya hazır şatoları
Köle bedenli ruhlar gördüm
Ölüme sessiz gidenleri”*⁵⁸¹

Batı Haberleri adlı bu şiirinde şair Roma’ya yer vermiştir. Roma’nın nasıl bir yer olduğunu anlatırken, kölelik sisteminin de bu ülkenin temeli olduğundan bahseder.⁵⁸²

Ortadoğu Haberleri adlı şiirinde ise Batı coğrafyasına yer vermiş ve Amerika’nın kurulurken şairlerin nasıl gemilerle köle olarak götürüldüğünü, renklerine göre sınıflandırdıklarını anlatmıştır.⁵⁸³

Hasan Hüseyin Korkmazgil, toplumcu gerçekçi Türk şiirinin önde gelen şairlerinden biridir ve 1950’li yıllardan sonra ünlenmiştir. Şiirlerinde özgürlüğü ve mutluluğu arayışı dikkat çeker ve Anadolu insanına şiirlerinde yer verir. Şiirlerinde ana temalar Anadolu insanının acısı, yoksulluğu ve ötelenmesidir. Fakat önem verdiği en önemli

⁵⁷⁸ A.g.e., 2019, ss.61.

⁵⁷⁹ A.g.e., 2019, ss.61.

⁵⁸⁰ Gedikli, Özgür, *Mehmet Atilla Maraş’ın Şiirlerinde Mekân ve Coğrafya*, Medeniyet ve Toplum, 2017, C.1, S.2, ss.129.

⁵⁸¹ A.g.e., 2017, C.1, S.2, ss.143.

⁵⁸² A.g.e., 2017, C.1, S.2, ss.143.

⁵⁸³ Gedikli, Özgür, *Mehmet Atilla Maraş’ın Şiirlerinde Mekân ve Coğrafya*, Medeniyet ve Toplum, 2017, ss.143.

kavram özgürlüktür.⁵⁸⁴ Hasan Hüseyin Korkmazgil şiirlerinde devlet kelimesini kullanırken, bu kelimenin yanına *baskı, köle, zulüm, şiddet* ve *zorbayı* da ekler.⁵⁸⁵

“*Bu kölelik bize bizden eserdir*”⁵⁸⁶

Hasan Hüseyin Korkmazgil’in Ağlasun Ayşafağı adlı şiir kitabında geçen bu dizede, köle-efendi ilişkisinin oluşmasını sağlayan hâlkın, yine devletin zulme dayalı bir yönetime geçişinin de sebebi olduğunu anlatır.⁵⁸⁷

“*Teksas tipi kapitalizmin işlemesi için gereken şey insan kanundan başka bir şey değildir*”⁵⁸⁸

Kızılırmak adlı eserinde geçen bu dize ise bize şairin, köle-efendi ilişkisinin kapitalizm düzen sonucu ortaya çıktığını anlatır. *Kapitalist düzen kölenin kendisinde kölelikten başka bir vasıf görmemesini sağlar.*⁵⁸⁹

“*Neylerim ben kitapları kocaman kitapları
Efendim okusun benim, cânım efendim
Okusun da biliversin aklımdan geçenleri
Okusun da açıversin gözüünün şafağını
Turnalar çizeyim gurbetlerime
Ağıtlar düzeyim yiğitlerime
Kelepçeler vurulsun bileklerime
Okusun da büyüsn benim efendim
Yumuşacık salonlarda cânım efendim*”⁵⁹⁰

Yine Kızılırmak adlı eserinde bulunan bu dizeler, kölenin cahilliğini ortaya koymaktadır. Köle kendini öyle sindirmiştir ki okuma yetisini bile efendisine teslim etmiştir ve *efendisinin kendisini daha iyi ezebileceği yöntemler bulmasını arzular gibidir.*⁵⁹¹

Jale Parla’nın aktardığına göre, romantikler Doğu’yu korkunç bir şekilde işlemişlerdir. Onların anlatımlarından Doğu çok korkunç suçların işlendiği, tabu ve yasak zevklerle dolu, efendiliğin ve köleliğin yaşandığı ülkedir. Buna rağmen romantik olan her yazar

⁵⁸⁴ Akpınar, Soner, *Hasan Hüseyin Korkmazgil Şiirinde “Devlet” Algısı*, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 2018/10:20, ss.4.

⁵⁸⁵ A.g.e., 2018 ss.6.

⁵⁸⁶ A.g.e., 2018, ss.8.

⁵⁸⁷ A.g.e., 2018, ss.8.

⁵⁸⁸ A.g.e., 2018, ss.8.

⁵⁸⁹ A.g.e., 2018, ss.8.

⁵⁹⁰ A.g.e., 2018, ss.9.

⁵⁹¹ Akpınar, Soner, *Hasan Hüseyin Korkmazgil Şiirinde “Devlet” Algısı*, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 2018/10:20, ss.9.

da Doğu'ya gitmeyi arzulamıştır.⁵⁹² Bir kadının, kendi isteğiyle bir erkeğe köle oluşuna Lord Byron'ın Sardanapalus adlı eserinde de rastlanır. Bu eserde, Yunanlı Myrrha adındaki bir kadın, Asyalı Sardanapalus'a âşık olur.⁵⁹³

*“Myrrha: Efendi, senin kölenim! Seni sevdim!
Nasıl ölümcül bir zaafla bilmem, sevdim seni!
Kralların doğuştan düşmanı bir Yunanlı,
Zincirlerinden tiksinen bir İyonyalı esirken
Bir yabancıya aşkımla daha aşağılığım
Beni bağlayan bu zincirlerden.”⁵⁹⁴*

⁵⁹² Parla, Jale, Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik, İletişim Yayınları, 1985, ss.14.

⁵⁹³ A.g.e., 1985, ss.32.

⁵⁹⁴ A.g.e., 1985, ss.32.

5. SONUÇ

Kölelik, oldukça eski zamanlara dayanan bir olgudur. Türk uygarlıkları çerçevesinde karşımıza ilk defa Orhun Yazıtları'nda bulunan *küng* kelimesiyle çıkmıştır. Kölelik sisteminin ortaya çıkışı ise yerleşik hayata geçilmesiyle ve uygarlıkların birbirleriyle savaşmaya başlamasıyla olmuştur.

Köle, Türkçe sözlükte 'hürriyeti olmayan kişi' anlamına gelir ve kökü 'kul' kelimesine dayanır. Köleler, tamamen efendilerine bağlı kişilerdir ve onlardan ayrı hiçbir şey yapamazlar. Köle kelimesi, Türkçede hem erkek hem de kadın için kullanılırken; Arapçada kadın köleler için 'câriye' kelimesi bulunmaktadır. Kölelik sisteminin 18-19.yüzyıla kadar sürdüğü bilinmektedir. Hindistan, Çin, Mezopotamya, Eski Yunan, Roma, Mısır ve Arap ülkeleri, bu sistemin en yaygın olduğu uygarlıklardır. Köle olmak için birden fazla sebep bulunmaktaydı ki, bunlar şöyle sıralanabilir: Savaşta esir düşmek, korsan gemileri tarafından kaçırılmak, köle olma cezasına çarptırılmak, köle anne-babadan doğmak, fakir insanların çocuklarını ya da kendilerini köle olarak satması.

Efendi, kelime anlamı olarak köleye sahip, kadın-erkek fark etmeyen kişiye denmektedir. Efendiler, hür doğmuş, varlıklı insanlardan oluşurdu ve bu insanlar köle edinmeyi bir ihtiyaç olarak görürlerdi. Efendiler, köleleri üstünde her türlü haklara sahiplerdir. Onlara dayak atabilir, işkence edebilir, haklı bir gerekçesi varsa öldürebilirdi. Kölelerini satabilirler, hediye edebilirlerdi.

Esaret kelimesi Arapça "esr (isâre)" kökünden gelmektedir ve anlamı savaş tutsağıdır. Türkçede esir kelimesi erkek-kadın fark etmeksizin kullanılabilir fakat Arapçada esir kelimesi sadece erkeklere özeldir. Hürriyet ise özgür olmaktır. Fransız İhtilali'nden sonra üstüne daha çok düşülen bu kavram, esaret kavramına tam olarak ters düşer.

Câriye, kadın köle anlamına gelmektedir. Kölelerden daha çok tercih edilmelerinin sebebi, kullanılma alanlarının daha fazla oluşundan kaynaklanır. Evde hizmetçi olarak çalıştırılabilirler, dadı olabilirler, sütannelik yapabilirler ve erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını karşılayabilirlerdi. Câriyelerin, varlıklı insanlar tarafından konaklarına, evlerine seçilirken dikkat edilen özellikleri ev işlerine olan yatkınlıklarıdır.

Toplumun huzurunu korumak için suçluları cezalandırmak adına ortaya çıkan infaz işlemiyle beraber cellâtlık da doğmuştur ve bir meslek haline gelmiştir. Ölüm

cezalarını yerine getirirler. Amaçları, suçlunun suçunu itiraf ettirmektir ve bunu da genellikle suçluya işkence ederek yaparlar. Hapishaneler de aynı şekilde, suçluların bir daha suç işlemesini engellemek üzere uygulamaya konmuş bir sistemdir. İlk başta sadece suçluları yıldırmak için kullanılan hapishaneler ve zindanlar, daha sonra suçluya cezasını vermek ve onu tekrar topluma kazandırmak için kullanılmaya başlanmıştır.

Eski medeniyetler içerisinde kölelik sistemini uygulamaya geçiren ilk uygarlığın Roma İmparatorluğu olduğu düşünülmektedir; Anadolu’da ise bu Hititler’dir. Bütün uygarlıklarda köle olmanın sebepleri hemen hemen aynıken, her birinin kölelere davranma şekilleri, onlara yaklaşımları birbirinden farklıdır. Neredeyse bütün uygarlıkların birincil köle kaynakları savaşlar, ikincisi ticarettir. Hititler’de kölelere insancıl davranılmıştır ve mülk edinme, evlenme gibi bazı haklar tanınmıştır. Roma İmparatorluğu’nda köleler, daha çok evlerde ve saraylarda kullanılmışlardır. Eski Hindistan’da bulunan kast sisteminin en alt katmanlarında köleler bulunmaktaydı ve bunlara Sudralar ile Paryalar denirdi. Ev, tarla ve yol yapımında çalışan bu kölelerin yaşam şartları çok zordu. Çin’de ilk başlarda Çinliler’in köle olamayacağına dair bir yasa bulunurken, bu yasa daha sonra kalkmıştır ve Çinliler de köle olabilmeye başlamıştır. Ekonomik zorluk çeken Çinliler, çocuklarını ya da kendilerini köle olarak satabilirlerdi. Eski Mısır’da çok fazla köle vardı ve bunlar tapınaklarda, kamu işlerinde, firavun mezarlarının inşaatında çalıştırılırlardı. Kötü muamele görmelerinin yanında hiçbir hakları da bulunmazdı. Babil Devleti’nin tarih sahnesinde meşhur olan Hammurabi Kanunları’nda da kölelerle ilgili maddelere yer verilmiştir. Arap ülkelerinde ise İslam inancı yaygın olduğu için köleler insancıl bir muamele görmüşlerdir. Kölelik, Orta Çağ Avrupası’nda 1848 yılında; Amerika’da 1865 yılında son bulmuştur.

Türkler’de kölelik müessesinin olduğunu Orhun Yazıtları’ndan ve Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Türkler, Çinler’e düzenledikleri seferlerle esir toplamışlar ve bu esirleri ilk önce evlerde hizmetçi, tarlalarda çiftçi olarak çalıştırmışlardır. Selçuklu Devleti’yle birlikte gayrimüslim esirlere eğitim vermeye ve bu esirler orduda görevlendirilmeye başlamışlardır. Eski Türkler’de İslam inancı olmamasına rağmen, herkesin söz alabildiği bir meclis olan kengeş meclisinin varlığı, bize Türkler’in demokratik bir

yapıya sahip olduğunu gösterir. Bundan yola çıkarak eski Türkler'in kölelere insancıl ve iyi davranılmasının sebebi yorumlanabilir.

Eski Türkler'de geçiş dönemi eserlerinden olan Divânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Kitabı, dönemlerinin zihniyetlerini yansıtırken, aynı zamanda bize o dönemdeki kölelik sisteminin nasıl işlediğiyle ilgili yorumlar yapmamızda yardımcı olmuşlardır. Divânu Lugâti't-Türk'te, o dönemde kölelere, cariyelere ne tür isimlendirmeler verildiğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Kitabı'nda ise o dönemdeki köleliğin var olduğunu işaret eden, köle ihsan etmek, zindana atmak, tutsak olmak şeklinde tanımlamalar karşımıza çıkar.

Osmanlı Devleti'nde kölelik, işçi arayışı ve imparatorlukta Müslüman sayısını arttırmak istenmesinin sonucu ortaya çıkmıştır. Balkanlar'dan ve Anadolu'dan devşirilen gayrimüslim gençler, Selçuklu Devleti'nden kalma bir uygulamadır. İmar ve çiftçilik gibi alanlarda çalıştırılan köleler, aynı zamanda eğitimden geçmiş ve ordulara asker olarak girebilmişlerdir. Veziriazam olanlar, sadrazam olanlar da bulunmaktadır. Ayrıca saraya giren câriyeler de kölelerin Osmanlı Devleti'nde kademe olarak ne kadar yükselebildiklerinin bir kanıtı niteliğindedir. Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku ve şer'i ile örfi hukuk geçerli olduğu için köleler oldukça insancıl bir muamele görmüşlerdir. En önemlisi ise Osmanlı çatısı altında köleler, sonsuza dek köle olarak kalmamışlardır.

Köle azadlanması birçok şekilde olabilirdi fakat en önemli üç uygulaması şunlardır: Efendisinin öldükten sonra kölesini azadlandırması, efendisi hala yaşarken kölesini azadlaması ve köle ile efendi arasındaki bir anlaşma sonucu azadlanma. Bunun dışında kölenin, kendi ücretini efendisine ödeyerek özgürlüğüne kavuşması veya câriyenin, efendisinden çocuk sahibi olarak özgür kalması gibi durumlar da mevcuttu.

Esir pazarları, köle satmak ve köle almak için kurulan özel pazarlardı. Dünyanın belli bölgelerinde kurulan pazarlar için seçilen yerler özellikle büyük şehirlerdi. Osmanlı'da köle pazarına "esir pazarı" adı verilmiştir ve bu pazarların yanında esir hanları da bulunurdu. Özgür insanlar satılamazdı ve Osmanlı çatısı altında sadece Müslümanlar satış yapabilirlerdi. Osmanlı Devleti'nde en büyük esir pazarı İstanbul'da bulunmaktaydı ve bu pazar, 1846 yılında kapatılmıştır.

İslam dini ortaya çıktığında kölelik sistemi var olan bir sistemdi. İslam dini ve hukuku, bu sistemi olabildiğince yumuşatmaya ve iyileştirmeye çalışmışlardır. İslam dinine

göre insanlar doğdukları andan itibaren özgürdür; köleleri bir istisna olarak saymışlardır çünkü köleliği İslam getirmemiştir. İslam dini ortaya çıktığında kölelik zaten toplumun derinine o kadar işlemiştir ki, bunun bir anda ortadan kaldırılması imkansızdı. Bu yüzden İslam, insanları kölelikten uzaklaştırmak için onlara öğütler vermişlerdir. Kölelerini azad etmek teşvik edilmiş, bu hayırlı bir iş olarak verilmiştir.

Hâlk edebiyatı şairleri, konularını daima halkın içinden seçmeye çalışmışlar ve halkın anlayabileceği bir sadelikte şiirlerini icra etmişlerdir. Öncelikle kahramanlık temalı şiirler yazan gezgin âşıklar, yerleşik hayata geçilmesiyle beraber temalarını da aşka çevirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da şiirlerinde kölelik sistemi, gerçek anlamından ziyade mecazî anlamında kullanılır.

Anonim hâlk edebiyatında, masallar çerçevesinde değerlendirilecek olursa daha çok gerçekçi bir bakış açısıyla kölelik sistemine yaklaşmıştır. Örneğin Pertev Naili Boratav'ın masal kitaplarında, sultanlık zamanında geçen bu masallar, padişahları, padişah kızlarını başrollerine koyduğu için padişahın kölelerine de rastlanır.

Hâlk hikayeleri ise yerleşik dönemde oluşturulmuş eserler olduğundan dolayı milletlerden öğrenilen ve alınan kölelik müessesesi, bu eserlerde kendilerine yer bulmuştur. Genellikle aşk temalı bu hikayelerin içinde kölelik genellikle gerçek anlamıyla kullanılmış ve yalnızca kırıntı diyebileceğimiz şekilde karşımıza çıkmıştır. Deyimler ise tıpkı hâlk hikayeleri gibi hâlkın arasında doğmuş anonim ürünler olduğu için kölelikten esinlenilmiş şekillerine rastlanmaktadır.

Âşık edebiyatında kölelik ise iki çeşitte ele alınmıştır: Gerçek anlamında ve mecazi anlamında. Bu eserlerde köle kelimesi, bende, gulam ve geda eşanlamlı kelimeleriyle verilirken; şairin bahsettiği anlam gerçek anlamdır. Mecazi anlamda ise şair, daha çok sevgilinin kölesidir ve eserine de bunu bu şekilde yansıtmıştır.. Tekke edebiyatı altında ise kölelik, Allah'a köleliktir. Destanlarda ise kölelik ile ilgili kavramlar daha çok tutsak edilme, zindana atılma şeklindedir ve gerçek anlamlarıyla kullanmalarının yanında kahramanın yolculuğunu daha da zorlu kılmak amacıyla eserlere yansıtıldığı söylenebilir.

Divan edebiyatı sanatçıları daha çok saray etrafındaki aydınlardan oluşmaktadır. Bu yüzden ki onlar köleliğe gerçek anlamından ziyade bir zevk çerçevesinde mecazi anlamında bakarlar. Onlar için de kölelik, tıpkı âşık edebiyatında olduğu gibi efendiye kölelik değil; sevgiliye köleliktir.

Tanzimat edebiyatında modern romanın ilk temelleri atılırken bu yazılan eserlere yeni temaların eklenişiyle olmuştur. Fransız İhtilali'nin de etkisiyle hürriyeti eserlerine oldukça yansıtmaya başlamış olan Batılı yazarlar, Tanzimat edebiyatı yazarlarını da etkileri altına almışlardır ve böylece bizim yazarlarımız da hikayelerinde, romanlarında, tiyatro eserlerinde hürriyet temasını işlemeye başlamışlardır. Halka inilmeye çalışılan bu dönemde, esaretin, köleliğin ne kadar kötü bir şey olduğu halka anlatılmak istenmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki edebiyatta ise, milli edebiyatın devamı getirilmek istendiği için yine bir halkın içine inme, realizm akımının etkisinde eserler verme olayı mevcuttur. Bu dönemdeki yazarların hapse girip çıkmaları da eserlerine bu temayı yansıtmasını kolaylaştırmıştır. Köleliğin kötü bir şey olduğu yine halka anlatılmaya çalışırken, yazarların bunu yapmalarının sebeplerinin arasında küçüklüklerinde o kölelerle, esirlerle aynı şekilde bir yaşam tarzını paylaşmış olmaları vardır.

Bu tezde kronoloji esas alınmak suretiyle kölelik müessesesi hem Türklerde hem de başka medeniyetlerde nasıl görünür olmuştur sorusu karşılaştırmalı bir metodla irdelenmiştir. Farklı medeniyetlerde, farklı şekillerde görünür olan bu müessesenin insanlık tarihinin somut bir gerçeği olduğu görülmüş, bu tarihsel bağlamda Türk medeniyet ve kültürünün diğerlerinden farklı bir bakış açısı geliştirdiği, bu bakış açısının da insan odaklı olduğu tarihi ve edebi metinlerden tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türk edebiyatının hem hâlk, hem divan, hem de cumhuriyet dönemlerinde konunun ele alınış biçimleri irdelenmiş; kölelik ile kavramsal çerçevenin, edebi ve didaktik eserlerde aynı veya benzer terminoloji biçimleri ile taşındığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Atatürk devrimleri ile kölelik müessesine bağlı mevzular yerini bireysel hak ve hürriyetlerin ve ekonomiye dayalı toplumsal sınıflamaların doğurduğu toplumsal grupların hak ve hürriyet mücadelesine evrilmiş görünmektedir. Kölelik müessesesi: Felsefeden siyaset bilimine, sosyolojiden folklor ve edebiyata kadar hem çok geniş alanlarda değerlendirilmesi gereken, hem de ilgi çeken bir mevzu olmakla birlikte; ilgili konunun toplumsal yaşama ve idrak biçimlerinin bir fenomen ve gösterge olarak disiplinlerarası araştırmalarda tartışılması gereken bir mevzu olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H., & Kılıç, A. (2020). Berkûk Dönemi Siyasi Olayları ve Memlûk Devleti'nin Sosyopolitik Yapısının Değerlendirilmesi. *Avrasya Etüdleri*, 225-253.
- Akbel, M. (2017). Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azadları: Galata Örneği (1718-1730). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 212-238.
- Akıncı Almaz, M. (2016), *Attilâ İlhan'ın Romanları ve Şiirlerinde Hapishane ve Tutukluluk Teması*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Programı.
- Akpınar, S.(2018), Hasan Hüseyin Korkmazgil Şiirinde “Devlet” Algısı, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 1-16.
- Akpınar, S. (2010), Kerim Korcan'ın Hikâye ve Romanlarında Hapishane, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21-36.
- Akpınar, Ş. (2011), “Ki Dirler O Bizüz” Redifli Gazellerde Divan Şairinin Kimliği, *Erdem*, 1-14 .
- Aksın, A., Baytimur, S. O. (2015), Osmanlı Devleti'nde Hapis Cezaları ve Uygulamaları (1791-1808), *XVI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV.Cilt, I.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 11-25.
- Aktoprak, V. (2007), *İslam Hukukunda Kadınların Köleliği ve Hakları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı.
- Altındeğer, S. (2017), *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı.
- Arat, R. R. (1959), *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aslan, E. (2001), Doğu Anadolu ve Azerî Sahasında Hâlk Hikâyesi Anlatma Geleneği, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.37, Türk Hâlk Kültürü Özel Sayısı – I, 53-71.
- Atasözlerimiz, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, erişim: 22.06.2022, <https://www.atasozlerimiz.com/deyimler/al-allahim-kulunu-zapteyle-delini/>
- Ataş, H. (2021), Hz.Ömer Suikastında Hüzmüzân'ın Rolü, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Yıl: 15, C.30, 35-50.
- Atay, D. (2020), Orhan Kemal'in Şiirlerinde Hayat ve Mekân Kaynaklı Bungunluk, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.4, S.3, 185-205.
- Aycın, H. (2017), *Bin Hüseyin Nâm-ı Diğer Battalnâme*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Aydın, S. (2013), Kültürel Bir Miras Olarak Atasözlerinin Kullanımı Üzerine Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri, Cyprus International University, *Folklor/Edebiyat*, C.19, S.75, 173-192.
- Bagatur, S. (2011), *Osmanlı'da Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı.
- Balkaya, A. (2011), *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Divani Türü Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Banaz, Ş. (2020), Alevî-Bektaşî Yolunun Tokatlı Bir Ulu Ozanı: Kul Himmet, *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8/1, 277-297.

- Baş, B. (2018), *Osmanlı'da Cellâtlar ve Cellât Ocağı*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Bayarslan, H. (2017), Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azad Etme Yöntemleri, *ulakbilge*, C.5, S.10, 439-452.
- Bayraktar, Z. (2012), Nasreddin Hoca ve Timür Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.1/1, 265-274.
- Boratav, P. N. (1969), *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Boratav, P. N. (1982), *Folklor ve Edebiyat 1*, Adam Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (1983), *Folklor ve Edebiyat 2*, Adam Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (1984), *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- Boratav, P. N. (2007), *Zaman Zaman İçinde*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, G. (1981), Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38, 65-103.
- Cengiz, C. A. (2016), Âşık Veysel'in "Yıllarca Aradım Kendi Kendimi" Şiirinden Hareketle Felsefenin Türk Kültüründeki Yeri, *Dört Öge*, (10), 39-50.
- Çağın, S. (2013), Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kafkasyalı Köleler, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, S.8, 117-124.
- Çağın, Ş. (2016), Hâlit Ziya Uşaklıgil'in Eserlerinde Esaret, *Yeni Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi*, S.14, 25-42.
- Çakır, İ. E. (2014), Osmanlı Toplumunda Köle ve Câriyeler, Sofya 1550-1684, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.36, 201-216.
- Çatak, A. V. (2019), Ahmet, Akşemseddin'in Risâle-i Zikrullah Adlı Eserinin Tercümesi ve Tahlili, *Akademik Dergisi*, S.7, 13-48.
- Çelik, H. (2011), Kur'an-ı Kerim'de Câriyelerle Evlilik Meselesi, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 137-174.
- Çelik, M. (2015), Türk Edebiyatı Sanatçılarının Eserlerinde Kölelik ve Câriyelik Anlayışı, *Hikmet: Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*, S.26, 30-41.
- Çobanoğlu, Ö., ed. Biltekin, H. (2018), *Hâlk Edebiyatına Giriş II*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Daş, F. (2022), İki Kaside Bağlamında Mütenebbî'nin İhşîdî Hükümdarı Ebü'l Misk Kâfûr'a Methiye ve Hicivleri, *Nüsha*, C.22, S.54, 43-72.
- Demiryürek, M. (2020), Orhan Kemal'in Şiirlerine Kurgusal Bir Bakış, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.4, S.3, 46-64.
- Derdioyok, İ. Ç. (2003), Sadi'nin Bostan'ı ve Ezop Masalları'nda Ortak Temalar, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.12, Issue: 12, 1-14.
- Dikici, E. (2018), *Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinç, B. (2014), Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf ile Züleyha Adlı Mesnevisinin Yusuf Suresiyle Mukayesesi, *Doğu Esintileri*, (1), 211-239.
- Duman, M. Z. (2011), İslam'ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.12, 1-54.
- Edebiyat ve Sanat Akademisi, *Kul Köle Nedir? Şiirlerde Bende Köle Gulam*, erişim: 17.06.2022, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/Icerik.aspx?a=/e/YORUMLAR/Edebiyat-Terimleri-Mazmunlar/Kul-K%3b6le-Nedir-%c5%9eiirlerde-Bende-K%3b6le-Gulam-/Esa/F5C4C1CF-82DE-439D-85E8-F71E096DD95C>

- Emir, O. (2011), Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.10, 9-28.
- Erdem, Y. H. (2004), *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800-1909*, Çev. Bahar Tırnakçı, Kitap Yayınevi.
- Erdoğan, A. (2014), İslamiyet'ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.1, 39-52.
- Ergil, L. Y. , *Discovering home: Anatolia's men of great words, storytellers and poets*, Daily Sabah, erişim: 12.06.2022, <https://www.dailysabah.com/turkey/expat-corner/discovering-home-anatolias-men-of-great-words-storytellers-and-poets>
- Ergin, M. (2018), Dede Korkut Kitabı 1-2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergun, S. N. (1942), *Türk Musikisi Antolojisi Birinci Cild Dinî Eserler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ersoylu, H. (1996), *Kız Destanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ertaş, M. (2021), Câhiliye Dönemi Şairlerinden Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Edebi Kişiliği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, 37-64.
- Fisher, A. W. (1978), The Sale of Slaves in The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol.6, 149-174.
- Foucault, M. (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları.
- Gaynutdinova, A. (2018), "Kırk Kız" Destanı ve Kahramanca Savaşan Türk Kadınları, *İstem*, Yıl: 16, S.31, 147-160.
- Geçer, G. O. (2020). Esarete Edebiyat ve Burma Thayetmyo Esir Kampında Türkçe Bir Gazete: İravadi . *Türkbilig*, (39) , 121-145.
- Gedikli, Ö. (2017), Mehmet Atilla Maraş'ın Şiirlerinde Mekân ve Coğrafya, *Medeniyet ve Toplum*, C.1, S.2, 129-148.
- Göçemen, Y. (2015), 'Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Şiirlerinde Hamâset Teması, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.10, 46-80.
- Görkemli, B. (2015), İslam Hukukunda ve Modern Hukukta Hapis Cezası ve Hapishaneler, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.10, S.2, 174-194.
- Güler, Ü. (2021), Osmanlı Diyarbakiri'nde Köle ve Câriyeler (18. ve 19. yy.), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.60, 29-56.
- Günay, U. (2006), Türk Destanları, Yörtürk, *iki Aylık Fikir-Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl: 11 (68), 26-34.
- Güner, N. (2018), Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (45) , 39-59.
- Güneş, M. (2020), *Aydın Sûretinde Özyurdu ve Anneyi Bulmak Hâlit Ziya'nın 'Onu Beklerken' Hikâyesi, Ahmet Haşim'in Şi'r-i Kamer Adlı Şiir Kitabı ve Radu Mihaileanu'nun Bir Şans Daha Filminde Ay ile Söyleşi*, *Servet-i Fünun Dergisi ve Servet-i Fünun Topluluğu Edebiyatı*, ed. Ali Kurt, Gölcük Belediyesi Yayınları, 413-432.
- Hanılçe, M. (2020), Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.2, 406-436.
- Hatalmış, A. (2013), İslam'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2), 151-171.
- Işık, G., Börekçi, O., Ülkü, A., Erdemir Göze, F. (2022), "Ağa"lık Düzeninin Kültürel Ürünlerde Eleştirisi, *Gazi Türkiyat*, 30: 13-26.

- İnsan Hakları Derneği, *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*,
<https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>
- İvgin, H. (2016), Çar İskitlerin “Kör Oğulları Efsanesi” ile “Koroğlu Destanı” Özdeşleşebilir Mi?, *Kültür Evreni*, S.27, 22-28.
- Karabulut, M. (2012), Tanzimat Dönemi Romanlarında Hürriyet ve Esaret İzlekleri, *Türk Dili*, S.724, 321-334.
- Karaca, H. (2017), Zamana Adanmış Sözler “Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine” Şiirine Bir Bakış, *Türk Dili*, Yıl: 68, S.791, 18-28.
- Karakulak, C. (2020), *Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti’nde Kölelik Kurumu*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı.
- Karakuş, Z. (2020), *Hız Peygamber’in Köle ve Câriyeleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı.
- Kenzhâlin, K. (2017), Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Issue: 43, Ankara, 107-124.
- Kılıçkaya, D. (2021), “Ahretlik”ten “Küçük Besleme”ye Doğru Yolculukta Bir Gazete Hikâyesi İle Bir Şiirin İncelenmesi, *Edebî Eleştiri Dergisi*, 66-81.
- Kılıçkaya, D. (2011), Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Annemin Derdi Şiirinde Esaret ve Kadın Meselesi, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.713, 427-437.
- Kılınç, A. (2015), Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili, *Belleten*, C.79, S.285, 531-557.
- Kıran, A. (2018), Aristoteles, Devlet, Köleler ve Vatandaşlık, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Vol.44, 350-359.
- Kırlı, H. (2015), *Kürek Cezası ve Osmanlı Uygulaması (966-981/1558-1574)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı.
- Kocaaslan, M. (2019), Sarayda Terbiye Olmayan Hiçbir Yerde Terbiye Öğrenemez: 17. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Cârîye Eğitimi, *Turkish Studies Social Sciences*, Vol.14, Issue 4, 1615-1636.
- Koçak, A. Y. (2011), "ŞAİR CÂRİYELER", *Şarkiyat Mecmuası*, 35-44.
- Koç Keskin, N. (2018), *17. Yüzyıl Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.
- Koncu, H. (2012), Klasik Türk Şiirinde Kuyu, Zindan ve Mağaranın Bazı Kullanımları, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 305-329
- Köksel, B. (2011), Orhon Yazıtları’nda Kadın, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Vol.6, No.2, 332-341.
- Köktürk, Ş. (2006), TÜRK DESTANLARINDA HAPSEDİLME MOTİFİ, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 383-400.
- Köprülü, M. F. (1940), *Türk Sazşairleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- Köse, M., Küçük, M. (2015), Oryantalizm ve “Öteki” Algısı, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, 107-127.
- Kubbealtı Lugati, <http://lugatim.com/>
- Kur’ân ve Meâli, *Câriyeler ile İlgili Ayetler*,
<https://www.kuranvemeali.com/câriyeler-ile-ilgili-ayetler>
- Kuran, Ö. Z. (2018), Emel Dunkul’un Kelimât Sıbârtâkûs El-‘Ahîre (Spartaküs’ün Son Sözleri) Adlı Şiiri Üzerine Bir Değerlendirme, *Nüşa*, C.18, S.46, 155-174.
- Küçükalp, D. (2010), Efendi-Köle Ahlâkı vs. Efendi Köle Diyalektiği, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.1, 53-63.

- Mahmud, K. (2020), *Dîvanu Lugâtî't-Türk*, Haz.Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mevlânâ (2021), *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mıgdis Şeker, L., Bogenç Demirel, Z. E. (2020), Nâzım Hikmet'in Edebiyat Alanındaki Konumuna ve Eserlerinin Çeviri Yoluyla Dolaşımına Kısıtların Olumlu Etkileri, *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, S.29, 83-116.
- Naldemir, L. (2018), Yönelişler Dergisinde Esmer Kültür: Afrika Kökenli Şarkı ve Yazarların Eserleri, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.8, 85-100.
- Naskali-Gürsoy, E. (1992), Destanın Tarifi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40, 1-8.
- Naskali-Gürsoy, E. (ed.), Oytun Altun, H. (ed.) (2010), *Hapishane Kitabı*, Kitabevi Yayınları.
- Odaman, E. (2020), *Anadolu Türk Masalları ile Hint Masallarında Karşılaştırmalı Kadın Tipleri*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Oğul, E. (2019), *Nurullah Genç'in Şiir Dünyası*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Oğuz, M. Ö. ve ark. (2016), *Türk Hâlk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları.
- Özdemir, M. N. (2020), Orta Çağ'da 'Kölelik' Üzerine Bir Değerlendirme, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C.12, S.2 (27), 209-223.
- Öksüz, Y. (2020), *Osmanlı Erken Döneminde Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans.
- Özen, Ş. (2011), Sahn-ı Semân'da Bir Atışma: Gulâm (Köle) Sinan'ın Mektubu, *Osmanlı Araştırmaları*, S.38, 161-192.
- Özgüdenli, O. G. (2006), *Gazneli ve Selçuklu Şairlerin Gözüyle Zindan, Zindanlar ve Mahkûmlar*, Babil Yayınları, 11-25.
- Özkan, S. H. (2019), Osmanlı Devleti'nde Köleliğin ve Köle Ticaretinin Hukuki Alt Yapısı, *International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V*, Vol.1, 229-238.
- Özmen, İ. (1998), *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi Cilt II 16. Yüzyıl*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özmutlu, G. (2012), *IV.Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cârîyeler*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Öztürk, E. C. (2019), Divan Şiirinde Kulakla İlgili Deyimler ve Anlam Çerçevesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37-82.
- Öztürk, M. (2014), Aşk Mesnevilerinde Ayrı Dinlerden Âşıkların Aşk ve Kutsal Çatışması, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.42, 103-110.
- Öztürk, S. (2014), *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Parla, J. (1985), *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları.
- Parlakoğlu, G. (2018), *II.Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Repertükül, *Yarım İstanbul'u Mesken mi Tuttun*, erişim: 16.06.2022, <https://www.repertukul.com/YARIM-ISTANBUL-U-MESKEN-MI-TUTTUN-2353>

- Riemsneider, K. K. (1977), Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza, *Journal of Economic and Social History of the Orient*, çev. Turgut Yiğit, Vol.XX, Part 1, 341-351.
- Sakaoğlu, S. (1992), Battal-nâme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40, 67-74.
- Sak, İ. (1987), *16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü.
- Salihoğlu, H. (2019), Cahiliyye Dönemi Evsıye Şiir Ekolü, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, S.2, 441-459.
- Saluk, R. G. (2018), *Koroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu Emir Göroğlu*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Serarslan, M. (2007), Sinema Öldürüyor Televizyon Diriltiyor: Türk Sinemasının ve TV Dizilerinin Ağalık Sistemini ve Ağayı Tanımlama Biçimi, *Selçuk İletişim*, C.4, S.4, 17-27.
- Sever, M. (2013), *Türk Hâlk Şiiri*, Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Soran, V. (2016), Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 111-140.
- Şahin, Ö. (2020), *Feminist Kurama Göre Anadolu Sahası Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kadın*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahiroğlu, B. (2011), Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, c. 45, sayı. 1-4, 649-676.
- Tanrıkulu, K., Türküler, "Diyarbakır Türküleri – Elinden Olsun (Köle Diye)", erişim: 16.06.2022, <https://turku.sitesi.web.tr/diyarbakir/elinden-olsun-kole-diye.html>
- Tarihi kadim, Kölelikten, Sultanlığa: Memlûk Devleti Tarihi, <https://www.tarihi kadim.com/kolelikten-sultanliga-memlûk-devleti-tarihi/>, erişim: 03.08.2022
- Taşbaş, E. (2018), Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da Köle Ticaretini Engelleme Çalışmaları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/2: 119-157.
- Taşbaş, F. A. (2020), Esir Olmak Mı Esirden Doğmak mı Zor? Türk Edebiyatı'nda Esir Annelerin Edebiyatçı Çocukları, *Yeni Türk Edebiyatı*, S.21, 89-105.
- Tekin, S., Özkes, S. (2008), Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/16-17, 187-201.
- Torosi, Eğreti Gelin Ne Demek?, <https://torosi.gen.tr/e%C4%9Freti-gelin-ne-demek/>, erişim: 03.08.2022
- Tuğcu, E. (2018), Bir Osmanlı ve Bir Çerkes: Sergüzeşt Romanında Özgürlüğün Bedeli, *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 86: 45-64.
- Tutkaoğlu, U. C. (2020), Babil Hukukunda Awîlum, Muşkēnum ve Wardum, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 209-223.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkan, K. (2018), Tahir ile Zühre Hikâyesinin Çeşitli Varyantlarında Gölge Arketipi, *Türkbilig*, (36), 137-146.
- Usta, Y. (2021), Hilmi Ziya Ülken'in Yönetim ve Devlet Düşüncesi, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 5 (2), 290-308.
- Uyanık, M. Z. (2017), İslam Hukukunda Hapis Cezası Çeşitleri ve Süreleri, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.2, 139-164.
- Uzun, E. (1998), *XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.

- Yağcı, Z. G. (2017), *İstanbul Esir Pazarı, Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam*, ed. Yağcı, Z. G., Yaşa, F., İnan, D., Tezkire Yayınları, İstanbul, 57-90.
- Yağcı, Z. G. , Özdemir, B. (2007), *Osmanlı Devleti'nde Köle Azadı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Balıkesir*, Yeditepe Yayınevi, 105-119.
- Yaka, Z. (1995), *İslâmda Kölelik*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı.
- Yakıcı, A. (2007), HÂLK ANLATILARINDA YER ALAN KÖROĞLU TİPLERİ VE ÂŞIK KÖROĞLU'NUN BU TİPLER ARASINDAKİ YERİ, *Milli Folklor*, Yıl 19, S.76, 113-123.
- Yaşa, F. (2017), *Efendi-Köle İlişkisi Bağlamında Şeyhülslâm Fetvaları, Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam*, ed. Yağcı, Z. G., Yaşa, F., İnan, D., Tezkire Yayınları, İstanbul, 209-226.
- Yavuz, K. (2012), Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 37 / 37, 137-180.
- Yılığür, E. (2017), Karşılaştırmalı Perspektiften Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı / Parya Cellâtlar, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 92-117.
- Yılmaz, İ. (2001), Arap Şiiri ve Hikâyecilik -Antere Örneği, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.0, S.15, 249-266.
- Yılmaz, İ. (2019), Osmanlı Devleti Son Döneminde Adana Hapishanesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.21, S.4, 1411-1431.
- Yılmaz, M. (2001), İslâm Tarihî İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkumların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 / 12-13, 539-581.
- Yüksel, E. (2017), Osmanlı Cellâtları, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, c. 1, sayı. 1, 78-84.
- Yürekli, T. (2020), İslâmlaşma Sürecinde Türk Hâlk Kültüründe Câriyelik, *Dini Araştırmalar* 25 / 59, 309-320.
- Zülfe, Ö. (2005), Gedâ Musli ve Bir Şiiri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 283-287.
- Zülfe, Ö. (2009), Rahikî [Ö. 953/1546] ve Şiirleri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 21, 171-198.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Pınar, Ekin

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	-
Lisans	Gazi Üniversitesi	07/07/2020
Lise	Özel Can Temel Lisesi	17/06/2016

Yabancı Dil

- İngilizce: Okuma: İyi |Yazma: İyi | Konuşma: Orta
- YDS Puanı: 71,25 / Level C

Yayınlar

- Pınar, Ekin, *İlhan Başgöz'ün 'Türkü' Kitabı Üzerine*, Turnalar Dergisi, S.82, 2021, 55-56.
- Pınar, Ekin, *Folklor Merceğinden Feminizm: Pamuk Prenses Masalı ve Lilith*, Kültür Evreni, S.44, 2021, 85-96.

Programlar

- Microsoft Windows: Çok iyi düzeyde
- Microsoft Office/OpenOffice: Çok iyi düzeyde
- Adobe Photoshop: Çok iyi düzeyde
- Sony Vegas Pro: İyi düzeyde

Sertifikalar

- İçerik Editörlüğü, İstanbul İşletme Enstitüsü, 2021, Sertifika kodu: 113567826620
- Kitap Editörlüğü Atölyesi, İstanbul İşletme Enstitüsü, 2021, Sertifika kodu: 113567830372

Hobiler

Teknoloji alanında yeni gelişimler kazanmak, yabancı dili geliştirmek adına o dilde içerikler tüketmek, mitoloji ağırlıklı içerikler okumak veya izlemek.

